

61941

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
SERAMİK VE CAM ANASANAT DALI
ARTİSTİK SERAMİK SANAT DALI

ANADOLU UYGARLIKLARINDAKİ SAVUNMA
SİLAHLARINDAN KALKAN, ZIRH VE MİĞFERİN
PLASTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE BU
FORMLARIN SERAMİK YAPITLARIMA ETKİSİ

(URARTU UYGARLIĞI'NDA)

Yüksek Lisans Tezi

Senanur GÜNDOĞDU

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr.Fuat KÖKEK

İstanbul - 1997

ÖNSÖZ

Anadolu, insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde ön sırada yer alarak birçok özgün uygarlığın beşiği olmuştur. Anadolu'da sırasıyla, Hatti, Asur, Hitit, Hurri, Geç Hitit, Urartu, Lydia, Hellen, Roma, Bizans, Selçuk ve Osmanlılar yaşamışlardır. Bu uygarlıkların, Anadolu'nun Asya ile Avrupa arasında yer alması ise onu dünyanın "Uygarlık Mozaïği" durumuna sokmuştur. Bu mozaïğin içinde yer alan altın çağın son temsilcisi Urartu'dur.

Urartu, kültür birikiminin Avrupa'ya aktarılmasında ve Avrupa medeniyetinin temellerinin atılmasında çok büyük rol oynamıştır. Bu nedenle Anadolu uygarlığı mozaïğini meydana getiren uygarlıkları arasında tezimin konusu olan Urartu Medeniyeti içinde yer alan savunma silahlarını ve bu silahların plastik değerlerin sanatına olan etkisini açıklayan bu tezi hazırladım. Urartu Devleti'nin ömrü yaklaşık 280 yıl sürmüştür. Bu kısa denilebilecek dönemde gelip geçen tüm Urartu kralları, sanata büyük önem vermişler ve sanatı her alanda, başta düşmanlarına olmak üzere tüm çevrelerine bir gösteriş aracı olarak kullanmışlardır.

Savaşçı bir yüreğe sahip krallar, sanatçı yüreklerinin sesini de çeşitli sembol ve figürlerle kalkan, zırh, kemer, miğfer gibi savaş donanımlarına aktararak, dünyanın hala hayranlıkla izlediği savaş malzemelerini gerilerinde bırakmışlardır.

Anadolu Uygarlıklarını araştıran hiçbir sanatçı yoktur ki, içinde bu olguyu sanatına yansıtmak isteği duymamış olsun. Bir seramik sanatçısı da Urartu savunma silahlarının formlarından yararlanarak, günümüzün çağdaş seramik formlarını oluşturmadaki heyecanını gerçekleştirebilir.

Yüksek Lisans Tezi olarak seçtiğim konuyu araştırmamda beni yönlendiren ve destekleyen tez danışmanım Sayın Yrd.Doç.Dr.Fuat KÖKEK'e, konunun incelenmesinde yardımlarını gördüğüm Sayın Prof.Dr.Tankut ÖKTEM'e, Sayın Prof.Dr.Ateş ARCASOY'a, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Sayın Prof.Dr.Oktay BELLİ'ye ve başta Sayın Ali AKKAYA olmak üzere, Alman Arkeoloji Enstitüsü görevlilerine teşekkür ederim.

Senanur GÜNDOĞDU

İÇİNDEKİLER

Önsöz	I
İçindekiler	III
Özet	IV
Summary	IV
GİRİŞ	1
1. ANADOLU UYGARLIKLARI	2
2. URARTU UYGARLIĞI	6
2.1. Urartu Tarihi	6
2.2. Dil ve Din	13
2.3. Ekonomi ve Toplum	16
2.4. Askeri Donanım	20
2.5. Ordu İşleri ve Kraliyet	21
3. URARTU SANATI	26
3.1. Maden Sanatı	35
3.2. Seramik Sanatı	41
4. URARTU SAVUNMA SİLAHLARINDAN KALKAN, ZIRH VE MIĞFER	62
4.1. Kalkanlar	62
4.2. Zırhlar	81
4.3. Küçük bronz objeler	88
4.4. Zırh Göğüslükleri	92
4.5. Kemerler	95
4.6. Miğferler	112
4.7. Miğfer ve Omuzluklar	125
5. URARTULAR'A AİT SAVUNMA SİLAHLARININ ÜRETİM TEKNİKLERİ	135
5.1. Metal ve Teknik	135
SONUÇ ✓	142
KAYNAKLAR ✓	150
RESİM LİSTESİ ✓	153
HARİTA LİSTESİ ✓	163

ÖZET

Tarihleri boyunca Urartular hep güçlü düşmanların baskıları altında yaşamışlardır. Bugünkü arkeolojik buluntulara göre, Urartular'ın maden işçiliği sanatında son derece ilerledikleri görülmektedir.

Bu sanatlarını çeşitli sembol ve figürlerle savaş malzemelerine de aktaran Urartular, kalkanları, zırhları, at-koşumlarını, kemerleri, miğferleri görkemli ve çarpıcı biçimleri ve boyutları ile işlemişlerdir. Amaç, savunma silahlarının düşman üzerindeki etkisini güçlendirmektir.

Bu biçimleri ile Urartu savunma silahları, günümüzde birçok sanatçıya motivasyon kaynağı olmuştur.

SUMMARY

Urartians lived under the stress of strong enemies during their history. According to the archeological findings today, Urartians developed in the art of ore dressing in their time.

Urartians using their such art in war materials with various symbols and figures dressed ore shields, armors, horse-harnesses, belts, helmets in magnificent and striking shapes and sizes.

In respect of such shapes, Urartian defence arms have been a source of motivation for many artists today.

G İ R İ Ő

Anadolu Uygarlıkları, arkeologlara, Eski Çağ tarihçilerine, sanat tarihçilerine, mimarlara olduğu gibi yurdumuzun geçmiŐine ilgi duyan sanatçılara da yararlı olacak birimlere sahiptir.

Anadolu Uygarlıklarına toplu olarak bakıldığında, gelip geçen en önemli uygarlıklar arasında Hatti, Asur, Hitit, Hurri, Geç Hitit, Urartu, Frygia, Lydia, Karia, Lykra, Ionion, Hellen, Roma, Bizans, Selçuk ve Osmanlı çağları, Anadolu'da günümüze kadar gelebilen izler bırakmışlardır.

Anadolu Uygarlıkları çok geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. Bundan dolayı, tez konusunu bu uygarlıklar arasından seçilecek bir çağdan oluşturmak zorunlu olmuştur.

Eski Doğu dünyası, 2000 yılı aşan bir süreç boyunca büyük uygarlıklar meydana getirdikten sonra, M.Ö.8.yüzyılda parlak devirlerinden sonuncusunu yaşamıştır. Bu son altın çağ, yeryüzünün önderliğinin, Doğu'dan Batı'ya geçmesi açısından çok önemlidir. İŐte bu altın çağda Doğu'yu, Fenike, Babil, Asur, Hitit ve Urartu medeniyetleri temsil etmişlerdir. Urartu ise altın çağın son medeniyetini oluŐturduğundan, Doğu-Batı medeniyet iliŐkilerinde önemli roller oynamıştır.

Anadolu Uygarlıklarındaki savunma silahları toplumun yapısına, evre iliŐkilerine bağımlı olarak farklılıklar göstermekle birlikte, temelde kalkan, zırh ve miğferin plastik açıdan iŐlevselliđi ve form zenginliği pek deđiŐmemiŐtir.

Bu nedenlerden dolayı tez çalıŐmasının sınırları, bu önemli medeniyetin savunma silahlarının incelenmesi ile erveledenmiştir.

1. ANADOLU UYGARLIKLARI

Anadolu Uygarlıklarının Dünya Tarihi içinde çok özel bir yeri vardır. Yurdumuz toprakları gerçekten Prehistoria döneminde olduğu oranda tarihi dönemlerde de dünyanın çok önemli olaylarına ve kültür hareketlerine sahne olmuştur.

M.Ö.7000, 6000 ve 5000'lerde gelişen Çatalhöyük yerleşmesi, insanın yerleşik bir yaşama ulaştıktan sonra meydana getirdiği ilk iskan merkezlerinden biri ve onların en yüksek kültür düzeyindeki örneğidir. Konya yöresindeki bu yerleşmede evlerin duvarları renkli resimlerle ve kabartmalarla süslü idi. Çatalhöyüklüler tarıma başlamışlar ve hayvanları ehlileştirmişlerdi. Obsidien'den yapılmış aynaları, mülkiyet hakkını simgeleyen mühürleri ile o çağ için gerçekten öncü durumda idiler.¹

Hititler (M.Ö.1660-1190), 14.yüzyılda o zamanın üç büyük ve güçlü ülkesinden biri, 13.yüzyılda ise Mısır'la birlikte dünyanın iki süper devletinden biriydiler. Hititler federatif sistemde bir imparatorluk kurmuşlar ve Suriye ile Mezopotamya üzerinde egemen olmuşlardı. Hint-Avrupa kökenli olan bu ulus, kadınları erkeklerle eşdeğerde tutan, kölelerin bile haklarını koruyan bir hukuk devleti olarak eşsiz durumda idi. Kral birçok konuda "Pankus" adlı soylular meclisine danışmak zorundaydı. Düşmanlarının derisini yüzen, onları kazıklara oturtan, esirlerin başlarını ve ellerini kesip, bunlardan piremitler oluşturan Yakın Doğu ülkeleri arasında Hititler adeta günümüzün uygar devletlerinden birinin insancıl düzeyinde bulunuyordu.

Hellenler, M.Ö.8.yüzyılda Mezopotamya'nın ikibin yıllık zengin bilgi hazinesini Anadolu'nun güneydoğusunda yaşayan Geç Hitit

¹ Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, Önsöz.

Beylikleri aracılığı ile tanıdılar; Hellenler Fenike alfabesini Antakya'nın yakınındaki Al Mina'dan Hesiodos'a ve Homeros'a kaynak olan mitolojiyi ve figüratif sanatı Malatya, Kargamış, Zincirli, Sakçegözü gibi Geç Hitit merkezlerinden aldılar. M.Ö.8.yüzyılda bir Hellenlinin başlığı, miğferi, entarisi, etekliği, çeşitli biçimdeki kemerleri, değişik saç tipleri tıpkı Hititler'deki gibiydi; yani onların etkisini taşıyordu. Hellen figüratif ve dekoratif sanatı Geç Hitit stillerini ve ikonografisini izliyordu.

Anadolu'da Urartular (M.Ö.860-580), Frygler (M.Ö.750-300) ve Lykia'lılar (M.Ö.700-300), o zamanki dünyanın en özgün uygarlıklarını geliştirdiler. Her üç kültürün bugün ayakta duran ya da Türkiye müzelerinde sergilenen eserleri hayranlıkla izlenmektedir. Bunlardan ilk ikisi Urartu ve Fryg uygarlıkları madeni eserler, dokuma ve tekstil, mobilyacılık ve müzik konularında Batı dünyasına büyük ölçüde etkili olmuşlardır.

Anadolu, doğa filozoflarının döneminde yani M.Ö.600-545 arasında o zamanki dünyanın en önde gelen kültür merkezi idi. Dünyanın kültür önderliği artık Mısır'dan ve Mezopotamya'dan Batı Anadolu kentlerine geçmişti. Doğa filozofları cinlerden, perilerden ve dinsel inanışlardan sıyrılmış olarak, doğa olaylarının nedenlerini özgür bir düşünce yöntemi ile ele almış ve bugünkü Batı uygarlığının temellerini atmışlardır. Bu özgür araştırma yolu ile Kariyalı Hexamyes'in oğlu Thales, M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde olagelen güneş tutulmasını önceden hesaplayarak haber vermiştir. Bu bir doğa olayının oluşmasından önce hesaplanmasının tarihteki ilk örneğidir. ²

Anadolu efsaneler diyarıdır. Bütün önemli ve ünlü efsaneler Anadolu ile ilgilidir. Başta Homeros'un Troia savaşları efsanesi olmak üzere Fryg Kralı Midas (M.Ö.725-690), Lydia Kralı Kroisas (M.Ö.560-546) efsaneleşmiş kişilerdir. Batı ülkelerinde okutulan mitolojinin geri

² Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları", Net Turistik Yayınlar, 1955, s.XIII, XIV.

kalan kahramanlarının da çoğu, ya Anadoluludur, ya da Anadolu ile ilgilidir.³

Anadolu, Persler'in işgali süresince (M.Ö.545-333) önderlik durumunu yitirmiş, ancak Hellenistik Dönem boyunca (M.Ö.333-30) o zamanki dünyanın başlıca kültür merkezlerini barındırmıştır. O yüzyıllarda yeryüzünün en bayındır kentleri arasında Bergama, Milet, Maander Magnesiası, Priene, Efes, Teos ön sıralarda yer alıyorlardı. Bu dönemin Anadolu mimarlığı, Roma yapı sanatını büyük ölçüde etkilemiştir.

Roma Çağı'nda da Anadolu (M.Ö.30-M.sS.395), dünyanın en bayındır ülkelerinden biriydi. Bu dönemin Batı Anadolu kentleri hiçbir yönden Roma'dan geri kalmayan bir düzeye sahipti. Anadolu'da ulaşım ilk kez Roma Çağı'nda sağlam ve bakımlı yollar ve taş köprüler ile sağlanmıştı. Kentlerde, su kemerleri ile getirtilen akarsu güzel çeşmelerden bollukla akıyordu. Her kentte mermerden yapılmış kütüphaneler, konforlu evler, gölgelikli direkli yollar, büyük meydanlar mevcuttu. Anadolu'da bu eski kentlerden düzinelercesi büyük ölçüde hala ayakta durmakta ve turistler tarafından hayranlıkla izlenmektedir.

Bizans sanatı, M.S.4. ve 5.yüzyıllarda Hellen ve Roma kültürünün yeni bir yorumu olarak Anadolu'da doğmuş ve Konstantinopolis'te gelişmiştir.

Selçuk uygarlığı (1071-1299), sağlam ve bakımlı yolları, taş köprüleri, kervansarayları ile Avrupa dahil Ortaçağ dünyasının en ileri düzeydeki temsilcilerinden biriydi. Haçlı Seferleri sırasında Anadolu'ya gelen Avrupalılar, Selçuklular'dan birçok konuda etkileniler. Hala ayakta duran göz alıcı güzellikteki bu eserlere bütün yabancılar yakın ilgi ve hayranlık duymaktadırlar.

Osmanlılar (1299-1923), yaşamı 600 yılı aşan güçlü bir imparatorluk kurmuşlar ve yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa'ya ve Balkanlar'a egemen olmuşlardır. Osmanlılar Selçuklular'ın yüksek düzeydeki kültür ve sanat çalışmalarını geliştirmişler, çini, minyatür,

³ Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, Önsöz.

mücevhercilik, ağaç kakmacılığı, kumaşçılık, işlemecilik, halıcılık ve özellikle mimarlık alanlarında eşsiz güzellikte eserler yaratmışlardır. Osmanlı sanatının küçük bir koleksiyonundan oluşan "Muhteşem Süleyman Sergisi", şimdi Amerika'da beğeni ve hayranlıkla izlenmekte olup, Avrupalılar da onu ülkelerine getirtmek için sıraya girmişlerdir.⁴

Anadolu, bugün Atatürk Türkiye'sinde yeniden Doğu ve Batı arasında birleştirici durumunda olup biz Türkler, bu iki kültür dünyasının karşılaşmasından yeni ve başarılı bir sentez kurmak şansına sahip bulunmaktayız.⁵

⁴ Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları", Net Turistik Yayınlar, 1955, 5.Baskı, s.XIV.

⁵ Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, Önsöz.

2. URARTU UYGARLIĞI

2.1. Urartu Tarihi

Anadolu'yu da içine alan Doğu Dünyası, ikibin yılı aşkın bir süre boyunca birçok uygarlıklar oluşturmuş ve onları barındırmıştır. Bu sürecin sonuna yaklaşıldığında, son bir mucizeye tanık olan Anadolu'da muhteşem bir finalin başlangıcı ortaya çıktı. Bu, M.Ö.860 yılında kurulan Urartu Uygarlığı idi. Sanat tarihçilerince tartışmasız bir Altın Çağ olarak yorumlanan Urartu Uygarlığı dönemi yaklaşık 280 yıl sürmüş, böylece yeryüzünün medeniyet, çağdaşlık ve sanat önderliği Doğu'dan Batı'ya taşınmıştı. Bu taşınmada ilk aşamada yeni kültür merkezleri Anadolu'nun batısındaki kıyılarda yerlerini alarak, bugünkü Avrupa medeniyetinin temellerini atmışlardır.

Ünlü Türk arkeolog, araştırmacı Ekrem Akurgal'a göre bu tarihi olgu, Dünya Tarihi'nin yeni ve önemli bir aşamasıdır. Çünkü Dünya tarihinin bu dönüm çağında Doğu dünyasını Mısır, Fenike, Babil, Asur, Hitit ve Urartu medeniyetleri temsil ediyorlardı. Yunanlılar denizci oldukları için onların Doğu ile temasları birinci derecede, Mısır'dan başka Akdeniz'in doğu kıyısı boyunca oturan milletlerle oluyordu. Bunlar, Fenikeliler ve o zaman Güneydoğu Anadolu'da ve Suriye'de yerleşmiş olan Hititler ile, bir aralık Halep'e kadar inmiş olan Urartular idi. Yunan gemileri bu limanlara kendi ürünlerini bırakıyorlar, oradan da Doğu'nun bilgili ve deneyimli gizem dolu dünyasının eserlerini alarak ülkelerine götürüyorlardı.⁶

Çağdaş tarihi kaynakların ve arkeolojik bulguların verilerine göre, zaman kapsamı bakımından M.Ö.13.yüzyılın ilk çeyreğinden

⁶ Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları", Net Turistik Yayınları, 1.baskı, 1988, s.175.

M.Ö.6.yüzyılın başlarına kadar tarih sahnesinde görülen Urartular, merkezi Van gölü ve çevresi olmak üzere, sınırları kuzeyde Karasu havzasından Transkafkasya'ya, batıda Malatya bölgesinden, doğuda Urmiye Gölü'ne, güneyde Urfa-Halfeti yakınlarına değin uzanan geniş bir bölgede yaşamışlardır.⁷ (Bkz.Resim 1; Harita I, II)

Menna kitabelerine göre Urartu Devleti, sınırları güneyde Urunia Gölü'nden batıda Melitene'ye (Malatya'ya) kadar, kuzeyde de Araxes'e kadar uzanıyordu. 3.Sardur batıda Kumaha (Kommagene) ve güneybatıda Halpa (Aleppo)'yı fethederek Suriye'nin Akdeniz kıyıları ile doğunun en kuvvetli devleti oldu. Asur kralı 3.Tiglatpilesar'ın (745-727) döneminde Urartular, ilk vatanları olan dağlık bölgelere geri itildiler.⁸ (Bkz.Harita I, II)

Urartu Devleti'nin yerleştiği bölgenin değişik bir coğrafyası vardır. O bölgenin yüksek Ermeni yaylası, Küçük Asya'dan Fırat'la ayrılır. Doğuda Zagros Sıradağları, batıda da Toroslar uzanır. Bölge ekilebilir topraklar, vadiler de yapı taşları bakımından zengindir. Dağların etekleri ise, orman ve otlarla kaplıdır.⁹

Urartu adı, 1.Salmanassar döneminden itibaren, yani 13.yüzyılın birinci yarısından beri kullanılmaktadır. Urartuların bilinen ilk kralı Aramu, Arzaskun bölgesini yönetmekteydi ve Asur kralı III. Salmanassar'ın (M.Ö.858-824) soyundan gelmekteydi...¹⁰

Urartu Krallığının başkenti "Tuşpa"dır. Adı ilk kez Asur kralı Salmanassar III'ün (M.Ö.858-824) bir metninde "Turuspa" olarak geçen kent, Urartu Devleti'nin "kurucu" krallarından Sarduri I (yaklaşık olarak M.Ö.840/830-825) tarafından kurulmuştur.¹¹ "Tuşpa" adı, Urartu Panteonundaki tanrıça "Tuşpuea" ile bağlantılıdır. "Van" adı ise Urartuların kendilerine verdikleri "Biane Bianili" veya "Viane"

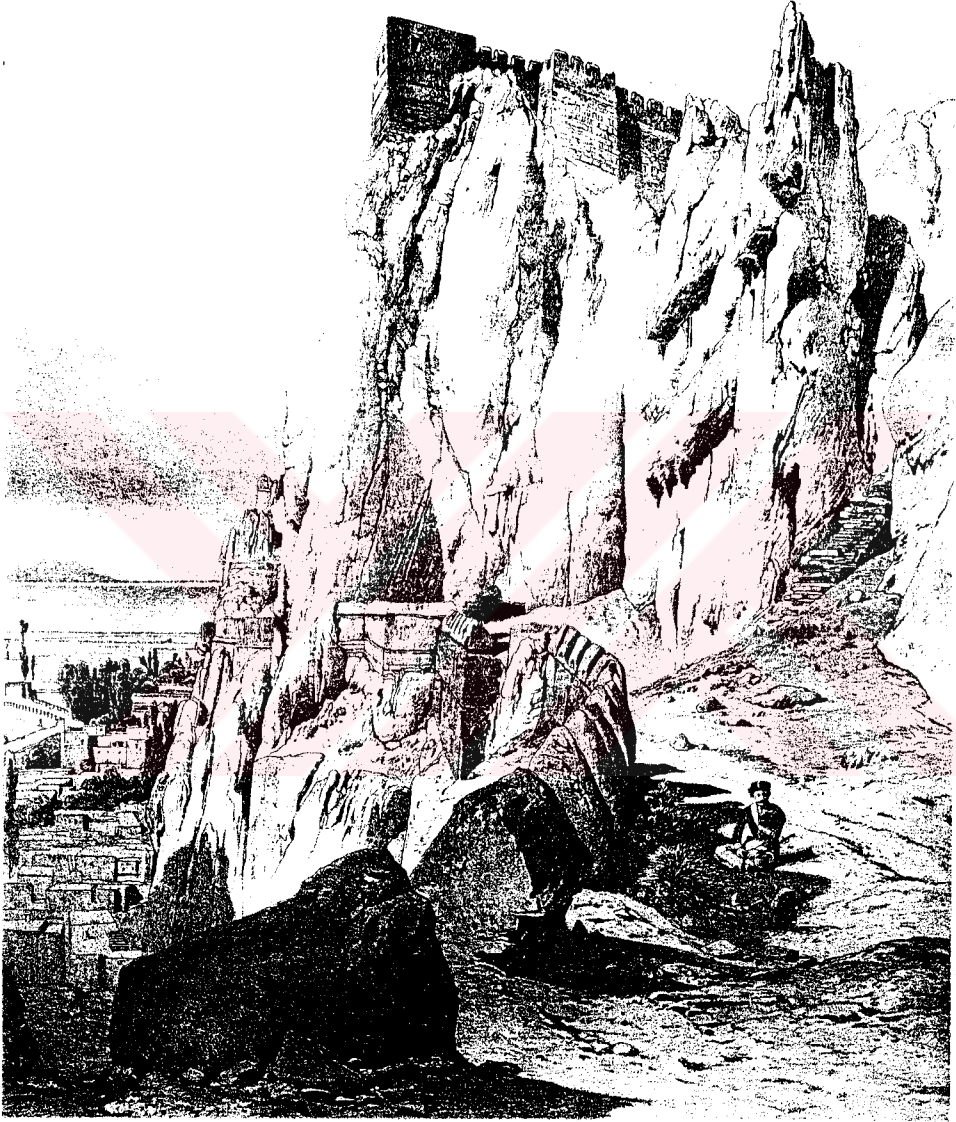
7 Thomson, Robert; "History of Armenias", Translation and commentary on the sources, London, 1978, s.98.

8 Akurgal, Ekrem; "Urartaeische und Altiranische Kunstzentren", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, s.1.

9 Tanilli, Server; "Yüzyıllar ve Mirası", Say Yayınları, İstanbul, 1991, s.133.

10 Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları", a.g.e.,s.1.

11 Tarhan, M.Taner; "Anadolu Araştırmaları", İstanbul, 1980, s.42.

Resim 1. Urartuların merkezini oluşturan Van Kalesi ve eski kent üzerinden Van Gölü'ne bakış (Ralf Bernhard Wartke, "Urartu das Reich am Ararat", Mainz am Rhein: von Zabern, 1993, s.20, Abb.5).

terimi ile bağlantılıdır. Van Kalesi'nin kuzeybatı eteklerinde Urartu devrinde krali iskeleyi kontrol amacıyla yapılmış olduğu düşünülen, Sardur Burcu/Madır Burcu'nun kalker blokları üzerindeki 6 adet -aynı içerikli- M.Ö.9.yüzyıl Beni Asur çivi-yazısı ile kaleme alınmış Sardur I'e ait Urartu'nun -bilinen- ilk yazılı belgeleri kentin Urartular tarafından kurulduğunu gösteren kesin kanıtlardır.¹² Van Kalesi kaya-lığına kazınmış Horhor Yazıtı adını taşıyan bir yazıt, bütün bu Urartu seferleri hakkında bilgi vermektedir.¹³ (Bkz.Resim 2)

Resim 2. Van Kalesi güney kayalıklarında Kral Argishti I yazıtları (Horhor),
(Ralf Bernhard Wartke, a.g.e., s.4, Taf.44).

-
- 12 König, F.W.; "Handbuch der Chaldischen Inschriften", (AFO, Beiheft 8), Groz 1955-1957, No.1a-c =G.A.Melikishvili, "Urartskie Klinoobraznye Nadpisi", Moskova, 1960, No.1-3.
- 13 Tanilli, Server; "Yüzyıllar ve Mirası", Say Yayınları, İstanbul, 1991, s.134.

Tarihi belgelerden anlaşıldığına göre, Urartu Kralları ulusal tanrı Haldi tarafından görevlendirilen yöneticiler olduklarına inanırlardı. Bu nedenle düşmanlara karşı savaşında, ülke tanrılarının papazlığını yapmak, kutsal yapılar, saraylar, kaleler, sulama tesisleri inşa etmek için kendilerini yetkili kabul ederlerdi. Yönetim, babadan oğula geçtiği için monarşikti.¹⁴

Ruslar'ın, eski adı Teşeba olan Karmir-Blur'da yaptıkları kazılardan anlaşıldığına göre, taşra yönetimi kral adına devlet yöneticileri tarafından yürütülmekteydi. Yöneticiler devlet ambarlarının çeşitli malzemeleri ile, örneğin tahıl, şarap, susam yağı ile doldurulmasından da sorumluydular. Bunlar aynı bölgelerde yapılan kazılarda ele geçen küplerden ve çeşitli bulgulardan anlaşılmaktadır (Resim 3, 3a).

Yalnızca taşra yönetimi değil, Urartu'nun sınır bölgesinde de krala bağlı beylikler vardı. Bu beylikler kendi bölgelerinde bağımsız olmalarına karşın krala haraç verirdi. Bu uygulama Hitit Devleti'nde de görülmekteydi.

Urartu'lar tarihleri boyunca Asurlarla birlikte varolmak mücadelesi vermişlerdir. Bu, onların bazı özveriler içinde olmaları ile gerçekleşebilmiştir. Bu özverilerin en önemlisi, dağlık bölgelerde yaşamaya razı olmalarıdır. Tarihleri boyunca bunu sürdürmekte başarılı oldular. Ancak devletin sonunun gelmesi, dışarıdan başka saldırılar sonucunda oldu. Urartuların zayıflaması, Kral I Rusa'nun 713 yılında bir istila sonucu ülkenin elden gittiğini düşünüp, intihar etmesi ile başladı. Böylece zayıflama süreci içinde 7. yüzyılın ilk yarısındaki İskit saldırısından devlet büyük zarar gördü. Ardından da İranlılar Urartu bölgesine girdiler. Dış güçlere direnmekte zorluk çeken devletin kesin çöküşü ise, 7.yüzyılın sonu 6.yüzyılın başında Medlerin ülkeyi fethetmeleri ile oldu.

Tarih kaynaklarında Urartu Devleti'nin M.Ö.580'de sona erdiği belirtilir. Buna kanıt olarak da, M.Ö.580-570 yıllarına tarihlenen İskit mezarlarında Urartu sanat eserlerinin bulunması gösterilir. Urartu

¹⁴ Akurgal, Ekrem; "Urartaeische und Altiranische Kunstzentren", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, s.3.

krallarının yönetim tarihleri ancak Asur belgelerine dayanılarak, yaklaşık olarak belirlenebilmektedir.

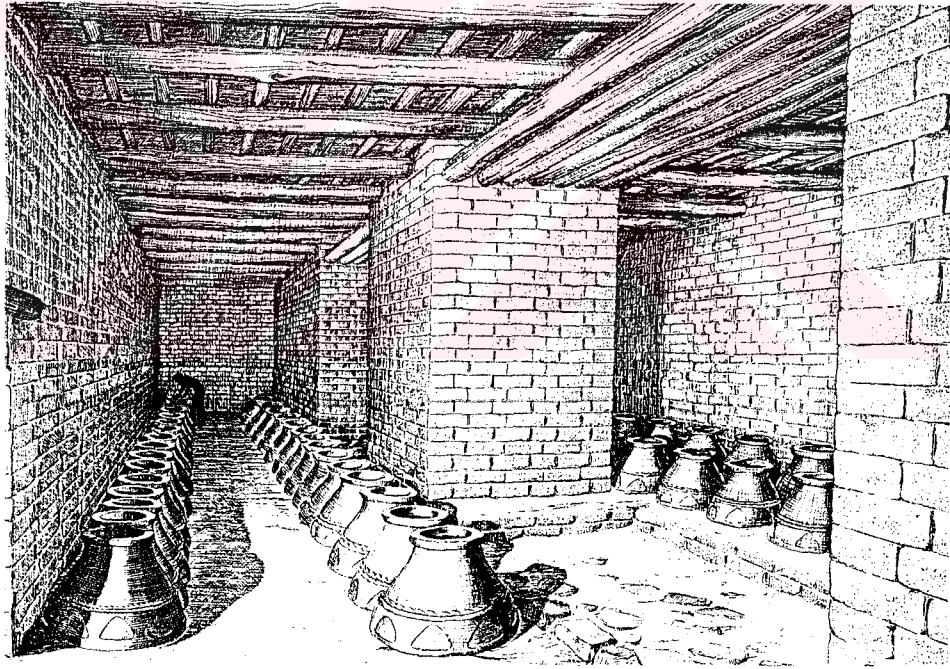

Resim 3. Karmir-Blur Kalesinin toplu alanı (Teischebai URU).
(Ralf Bernhard Wartke, a.g.e., s.86, Abb.36.)

1. Ana kapı	5. Şarap ambarları
2. Kuzey-batı kapısı	6. Tahıl ambarları
3. Büyük avlu	7. Birahane
4. Sütunlu hol	8. Susam yağı çıkartma odaları

Aşağıdaki kronolojik liste, Rus ve Türk dilbilimcilerinin araştırmalarına göre düzenlenmiştir.¹⁵

Aramu	860-840		
I.Sardur	840-830	Lütipri'nin oğlu	
İspuini	830-810	Sardur'un oğlu	
Menua	810-780	İspuini'nin oğlu	
I.Argisti	780-760	Menua'nın oğlu	
II.Sardur	760-730	Argisti'nin oğlu	URARTU
I.Rusa	730-713	Sardur'un oğlu	KRALLARI
II.Argisti	713-685	Rusa'nın oğlu	
II.Rusa	685-645	Argisti'nin oğlu	
III.Sardur	645-625	Rusa'nın oğlu	
Erimena	625-605		
III.Rusa	605-590	Erimena'nın oğlu	
IV.Sardur	590-580		

Resim 3a. Karmir-Blur kazılarında ortaya çıkarılan ambarların rekonstrüksiyonu (Oganesjan'ın yorumu) (Ralf Bernhard Wartke, a.g.e., s.86, Abb.35.).

¹⁵ Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları", Net Turistik Yayınları, 1.baskı, 1988, s.179.

2.2. Dil ve Din

Urartu dili üzerine yapılan çalışmalar, bu halkın Hurri dilinin bir lehçesini konuştuğunu ortaya koymuştur. Hurriler, Urartu krallığından 500 yıl önce aşağı-yukarı aynı bölgelerde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Antakya'ya kadar uzanan ve Hititler'le çağdaş olan büyük bir uygarlık kurmuşlardı. Böylece Urartuları Hurrilerin soyu olarak kabul etmek doğru olsa gerektir.¹⁶

Asur yazısı yanında dilini ve yazısını da kullanan Urartular'dan kalan birçok kitabe mevcuttur. Örneğin, Van Kalesi'nden başka Meher (Taşkapı), Sarmaç, Elmalık ve Bakraçlı köylerinde de Urartu kitabeleri bulunmuştur. Bunlar kralların methiyeleri ve dini törenlere ait yazıtlardır. Bunlardan başka kil tabletler üzerine de yazılar yazmışlar, resmi yazılarda Asurca'yı, günlük hayatta ve dini vesikalarda Urartu hiye-roglif yazısını kullanmışlardır.¹⁷ (Bkz.Resim 4, 5)

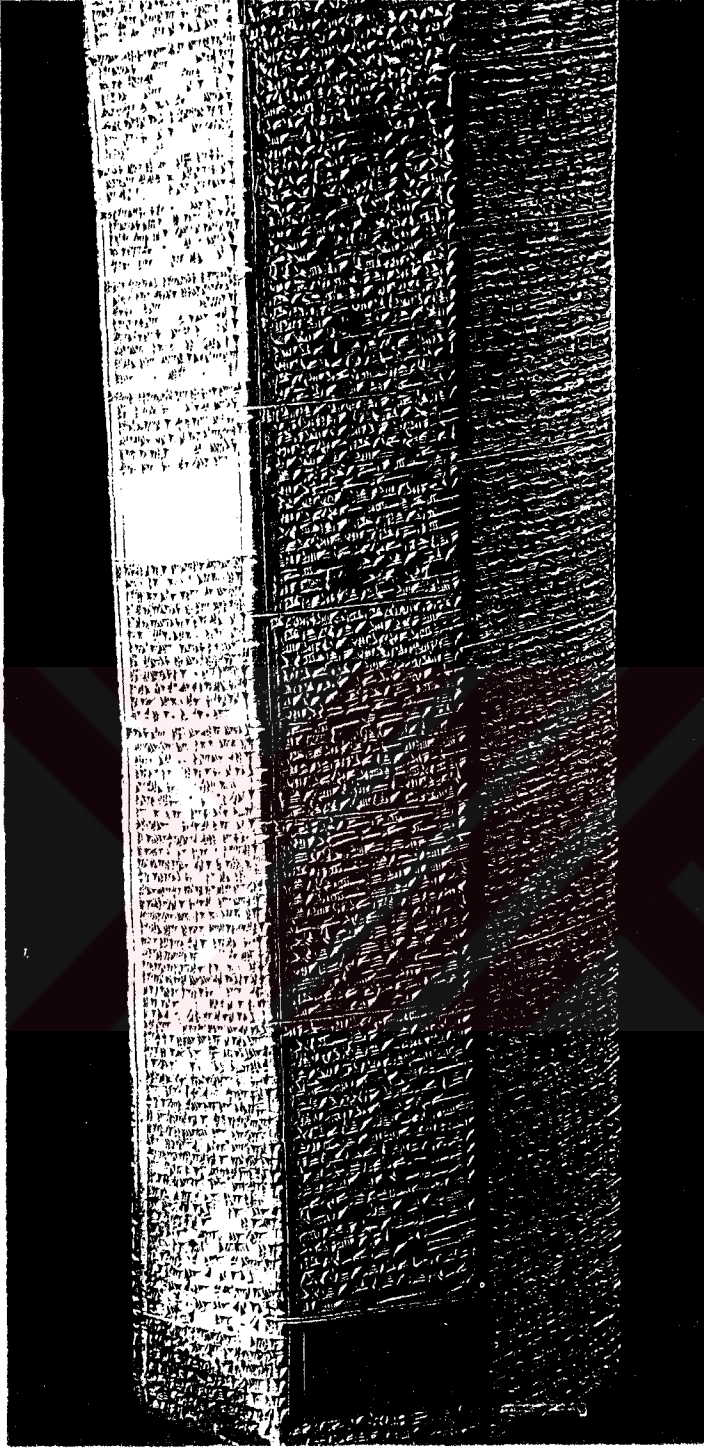
Urartuların papirus, deri ve tahta üzerine yazmaları da olasıdır; çivi yazısı yanında Hitit hiyerogliflerine çok benzeyen, fakat onlardan ayrı olan bir "resimli yazı"ları vardı. Ancak bunlardan günümüze çok az örnek kalmıştır. Urartuların en önemli kitabeleri taş levhalar üzerinde bina bloklarında veya kayalar üzerindedir (Bkz. Resim 2). Bunlarda savaşçılardan, inşa edilen saraylardan, tapınaklardan, su kanallarından ve dini konulardan bahsedilmektedir. Urartu kralları yaptıkları işleri Milli Tanrı Haldi adına icra ederlerdi. Urartu dininde başlıca üç tanrı mevcuttur. Bunlar Milli Tanrı Haldi ile Gök Tanrısı Teşeba ve Güneş Tanrısı Şivini'dir. Güneş tanrısı muhtemelen bir kadın tanrı idi. Haldi'ye günde 17 sığır ve 34 koyun, diğer iki tanrıya da 6'şar sığır ve 4 koyun kesilirdi. Birçok tanrılara da yalnız 1 sığır ve 2 koyun sunulurdu. Urartular, tanrıları için güzel topraklar inşa ederlerdi. İçlerinde tanrıların heykeli bulunurdu.

16 Y.a.g.e., s.175.

17 Akşit, İlhan; "Anadolu Uygarlıkları", Akşit Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul, 1982, s.62.

Resim 4. Van'da bulunan Urartu çivi yazılı kitabe
(Ralf Bernhard Wartke, a.g.e., s.35).

Resim 5. Van'da bulunan Urartu çivi yazısı kitabe
(Ralf Bernhard Wartke, a.g.e., s.36).

Toprakkale'de kazılar sonucunda elde edilen tapınak, uzunca bir dikdörtgenden meydana gelen bir yapıdır ve milli tanrı Haldi'ye aittir. Duvarların alt kısmı büyük ve güzel kesilmiş dörtgen taşlarla harçsız olarak, üst kısmı da tuğlalarla inşa edilmiştir. Birçok yerde üzerleri dini konuları içeren kitabelerle yazılı sütunlar da bulunmuştur. Bu itibarla bu sütunların tapınaklarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir Urartu tapınağının cephesini bir Asur kabartmasında görmek mümkündür. Urartu tapınaklarının çatılarının semerdam şeklinde oluşu, Yunan mabetlerini andırmaktadır. Çeşitli resimlerde Urartu ülkesindeki bir tapınağın Asurlular tarafından yağma edilişi gösterilmektedir.

2.3. Ekonomi ve Toplum

Urartular, sulama tesisleri ile topraklarının verimini arttırdılar. Sulama kanalları inşa etmekte ustaydılar.¹⁸ Temiz ve pis sular için kanalizasyon teşkilatı kurmuşlardır. Örneğin, kral Menuas 60 kilometre uzaklıktan bugün dahi kullanılan Şamran suyunu, kanallarla getirerek Van şehrini ve etrafındaki bahçeleri bol su ile beslemiştir. Asur kralı III.Sargon Urartu seferinden bahsederken, Urartular'ın zenginliklerinden, geniş ekin ve üzüm bağlarından söz etmekte, onları tahrip ettiğini anlatmaktadır.¹⁹

Bugün mevcut olan bazı küçük göllerin (Kesiş Göl ve Gökçe Göl) suni olarak meydana getirilmiş oldukları kabul edilmektedir.

Urartu ülkesinde hayvancılık da büyük rol oynamakta idi. At yetiştirmede büyük başarıları olmuştur; esasen Hurri devrinde de bu bölgede güzel at yetiştirilirdi. Büyük ve küçükbaş hayvanlardan oluşan büyük sürülere sahiptiler. Kökü Hurrilere kadar uzanan bir

¹⁸ Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları", Net Turistik Yayınları, 1.baskı, 1988, s.175-176.

¹⁹ Akşit, İlhan; "Anadolu Uygarlıkları", Akşit Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul, 1982, s.62.

gelenekle soylu at yetiştiriciliği çok gelişmişti. Asur kralı Sargon Urartu'da çok bol miktarda at bulunduğunu belirtmektedir.²⁰

Urartular, hareketli savaşçılar kullanan bir toplumdular. Savaşta uzak silahlar kullanan, iyi ata binen savaşçılar görev alıyorlardı. Bu yöntem sonradan Doğuda da yayıldı ve 7.yüzyıldan başlayarak savaşlarda süvariler sıkça kullanıldı (Bkz.Resim 6).

Urartular, sadece savaşçıların at koşturma tekniklerini geliştirmemiş, aynı zamanda özel at cinsleri de geliştirmişlerdir. Çünkü Urartular 8.yüzyılın sonlarında, Stephanie Dalley'in belirgin olarak belirttiği gibi, arabaya sürülen atlar Nubien'den alınırken Urartu'dan koşu atları ihraç etmişlerdir. Ayrıca Asurlar Urartular'ın sahip olduğu atlar ile rahat hareket etme özelliğini kazanabilmek için eğitimlerini Asur'da yapan uzmanlar getiriyorlardı. Sargon M.Ö.714 yılındaki seferleri ile ilgili yazısında, Urartu'da koşu atlarının yetiştirilmesine olan ilgisini belirtmiştir.

Bu çevredeki (=Subi) insanlar ve halk, tüm Urartu'da at yetiştiriciliğinde olan yeteneklerine ulaşamamıştır. Ülkede doğan tüm genç tayları kraliyetin güzide kıtaları için yetiştirilmek üzere her sene toplamaktaydılar. Urartu halkını "Erkeklerin Ülkesi" olarak adlandırdılar. Subi bölgesi içine alınana kadar ve denemeleri gerçekleştirilmeden evvel atların üzerine binilmemekteydi, savaşa ilişkin teknikler öğretilememekteydi ve boyunduruğu takılmamaktaydı.

Arabalar ve binici birimler için sadece çok iyi terbiye edilmiş atlara ihtiyaç duyulmamaktaydı, aynı zamanda bu hayvanlarla meydan muharebesine çıkan savaşçıların da çok iyi bir şekilde eğitilmiş olması gerekiyordu.

Pars (İran, Acem) savaşlarını yorumlayan Yunan yazarlar, genç Acemlerin görmüş oldukları eğitimden çok etkilenmişlerdi. Bununla ilgili olarak Herodot'a göre, Acem çocuklarına beşinci yaştan itibaren yirminci yaşa kadar zaman için doğruyu söylemek anlamına gelen "aethizestai"den ibaretti. Strabon'da M.Ö.1.yüzyılda sayım, cirit

²⁰ Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları", a.g.e., s.176.

atma konusunda arttırılmıştı ve öğretim süresi yirmidördüncü yaşa kadar uzatılmıştı.²¹

Resim 6. Urartu kemerinden detay. Kesitte arkaya dönerek büyük bir hünerle ok atan atlı savaşçılar görülüyor (Hermann Born-Ursula Seidl, *Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu*, Verl.Sammlung Guttman bei von Zabern, 1995, s.84, Abb.75).

Urartu Krallığı'nın yaşadığı Doğu Anadolu yüksek yaylası, Kafkasötesi ve Kuzeybatı İran Bölgesi'nde herşeyden önce karasal iklim egemendi.

Sözünü ettiğimiz coğrafi bölgelerde engebeli ve yüksek dağlar arasına sıkışmış küçük verimli ovalar, uzunlamasına olan vadiler, platolar ve dalgalı geniş dağ düzlükleri uzanıyordu. Bölgede ekime

²¹ Born, Hermann; Seidl, Ursula; "Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu", Verl.Sammlung Guttman bei von Zabern, 1995, s.103-104.

elverişli toprakların azlığının yanısıra, uzun ve soğuk geçen kış mevsimi de toprakların ekimini uzun süre engellediğinden, yılda bir defadan fazla ürün alınamıyordu. Ayrıca Urartu Krallığı'nın sürekli olarak silah altında tutmak zorunda olduğu ordunun, özellikle soğuk ve uzun geçen kış mevsiminde beslenmesi sorunu da, krallığın özömlmek zorunda olduğu en büyük sorun olarak yer almaktaydı. Bunlardan başka depremler, yanardağ püskürmeleri, sel basmaları, salgın hastalıklar, kuraklık gibi doğa afetlerinin yanı sıra, düşman kuvvetlerinin Kimmer, İskit ve özellikle Asur ordularının ekonomiyi çökertmek amacıyla yapmış oldukları yağma seferleri de, yaşam koşullarının zorluğunu arttıran, ekonomiyi ökerten olumsuz etkileri oluşturuyordu. Bu nedenle Urartu Krallığı, egemenliği altındaki geniş halk yığınlarını ve ordusunu besleyebilmek amacıyla baraj, sulama kanalları ile tarımı, bağcılığı ve özellikle bahçe tarımını geliştirerek, verimli ovalarda kurmuş olduğu büyük toplumsal tarım merkezlerindeki kalelerin depolarını buğday, arpa, darı, nohut, mercimek, şarap, susam yağı gibi doyum maddeleri ile doldurarak, ekonomik sorunlara karşın etkin önlemler almıştır. Ancak o çağlarda doğa hakkındaki bilgileri yetersiz, doğa afetleri karşısında güçsüz olan eski Doğu toplumları gibi Urartu toplumu da, doğa-üstü erk ve yetiye sahip güçlerin yardımı olmaksızın bu sorunların özömlenemeyeceğine de inanmak zorundaydı. Örneğin, sel basmaları, depremler, yanardağ püskürmeleri, orman yangınları, kuraklık, kıtlık, salgın hastalıklar, v.b. afetlerin patlak vermesi anında bu güçsüzlük, doğanın yasaları hakkındaki zayıf bilgisi, Urartu toplumunun kendi kavrayışının dışında gereksiz, imgesel güçlerin doğa olaylarını yönettiğini düşünmeye yöneltiyordu. Bu şekilde ortaya çıkan dinsel düşünceler bu güçsüzlük fikrinden ileri geliyordu ve beyinde, insanlığın yaşamını düzenleyen, tamı tamına gerçek olan olayların bozulmuş, yanlış ve imgesel bir yansımasını oluşturuyordu. Bu nedenle Urartular, doğa-üstü erk ve yetiye sahip tanrılara ve doğadaki çeşitli güç sahiplerine verimliliğin artması için üzüm bağ ve bahçeleri ettikleri gibi kaldırılacak ürünün artağanlığını sağlamak amacı ile de tanrılara bu ürünlerinden kült törenleri düzenliyorlardı. Ayrıca dinsel

ve büyüsel düşüncelerin betimlendiği boyalı duvar resimleri, kaya kabartmaları, mühür ve madeni eşyalar üzerine, tarımın koruyucu tanrı ve tanrıçalarına buğday, arpa başakları, nar, v.b. gibi bolluk ve bereketi simgeleyen semboller sunuyorlardı. Boyalı duvar resimleri, kaya kabartmaları, mühür ve madeni eşyalar üzerindeki sanat yaratmalarına konu edilen bu ilginç sahneler, herşeyden önce resmi Urartu dininde karşılaşamadığımız kült konuları ile ilgili çivi yazılı belgeleri tamamlamakta ve Urartu toplumunun ekonomik sorunlar karşısında sık sık başvurmak zorunda olduğu kült törenleri ile de bunların nasıl yerine getirildiği hakkında canlı bilgi edinilmesini sağlamaktadır.²²

2.4. Askeri Donanım

Devleti sürekli kılmak için bölgedeki siyasi güç üstünlüğünü korumak zorunda olan Urartu Krallığı, gelişkin madencilik endüstrisinin büyük katkıları ile kısa sürede merkeze bağlı piyade, süvari ve atlı savaş arabalarından oluşan tam donanımlı güçlü ordular kurmuştur.²³ Bugün Urartu yerleşim merkezleri ve mezarlarında yapılan bilimsel ve kaçak kazılarda ele geçirilen kılıç, kama, mızrak ucu, ok ucu gibi silahlar ile miğfer, zırh, göğüslük, kemer, kalkan, sadak ve at koşum takımları gibi diğer askeri donanım elemanları ve madeni eserler üzerindeki betimler yardımıyla Urartu askeri donatımı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu noktada konu ile ilgili olarak bilimadamları tarafından ileri sürülen bir görüşü Taciser Tüfekçi kendi tezinde; *"İlgili görüşe göre, bronzdan yapılmış olup da arkası meşin ile kaplı olmayan miğfer, zırh, göğüslük, kemer, kalkan gibi askeri donatım elemanları, ok ve mızrak ucu darbelerine karşı dayanıksız oldukları için,*

²² Belli, Oktay; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, S.200-201.

²³ König, F.W.; "Handbuch der Chaldischen Inschriften", (AFO, Beiheft 8), Groz 1955-1957, No.1a-c =G.A.Melikishvili, "Urartskie Klinoobraznye Nadpisi", Moskova, 1960, No.19.

savaşlarda kullanılmaktan çok sergilemek, tapınlara asılmak, törenlerde giyilmek amacıyla yapılmış olmalıdır.” şeklinde açıklamaktadır.²⁴

2.5. Ordu İşleri ve Kraliyet

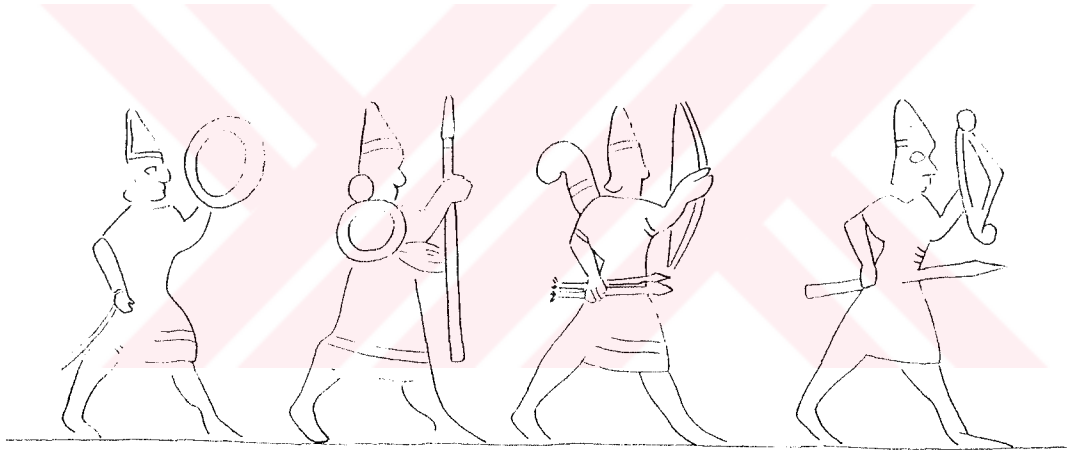
Urartu savaş tarihinde öncelikle hafif dövüş arabaları icat edilmişti. Bu savaşta büyük bir hareketlilik ve başarı anlamına gelmekte idi. Aynı Asurlular'da olduğu gibi Urartular'da da okçuları ve savaş arabaları ile meydan savaşlarına gidiyorlardı. İlginç olan, aynı düzeni barışta av törenlerinde de sürdürmeleriydi.

Urartu kralları, savaşçılardan arabalara, attan yayaya kadar tüm birimlerin beyni olan bir kraliyet Bey'i olarak hareket ediyorlardı. Bu birimlerin sayısal ilişkileri hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Ancak, madeni eşyalar üzerine işlenmiş olan resimler bu konuda bizi aydınlatabilmektedir. Örneğin, Urartular'a ait bir kemer üzerine işlenmiş olan bir geçit resminde yaya askerler, mızrak, yay, ok ve sapanlar ile donatılmış bir şekilde gösterilmektedir (Bkz.Resim 7). Bu, organize edilmiş olan ve kraliyete bağlı olmayan askeri birlikler de bunlardan kurulmuştur. Urartu'da kralın adının yazılı olduğu ve kraliyet malı olan çok sayıda bronz donatım parçaları bulunmuştur (Bkz.Resim 8, 9). Bu adet Ishpuini'den II.Sarduri'ye kadar kullanılmıştır. Donanımların vermiş oldukları sinyaller yazı bulunmasa dahi kraliyet malı olduğunu vurgulamaktadır (Bkz.Resim 10). Bunun yanısıra zengin bir şekilde saray stili ile bezenmiş olan miğferler ve okluklar bulunmuştur (Bkz.Resim 11). Bunlarda ya yazıt yoktur, ya da kraliyet takdisi ile Tanrı Haldi'ye ithaf edilmiştir.

Urartu ordusunun üst rütbelerinde bulunan ve kendileri hakkında günümüze kadar herhangi bir bilgi bulunmayan kişilere ait olan donatım parçası olabilir. Çünkü kraliyete ait taş yazılar sadece kralları, saray yöneticileri olarak adlandırmakta idi ve az sayıda

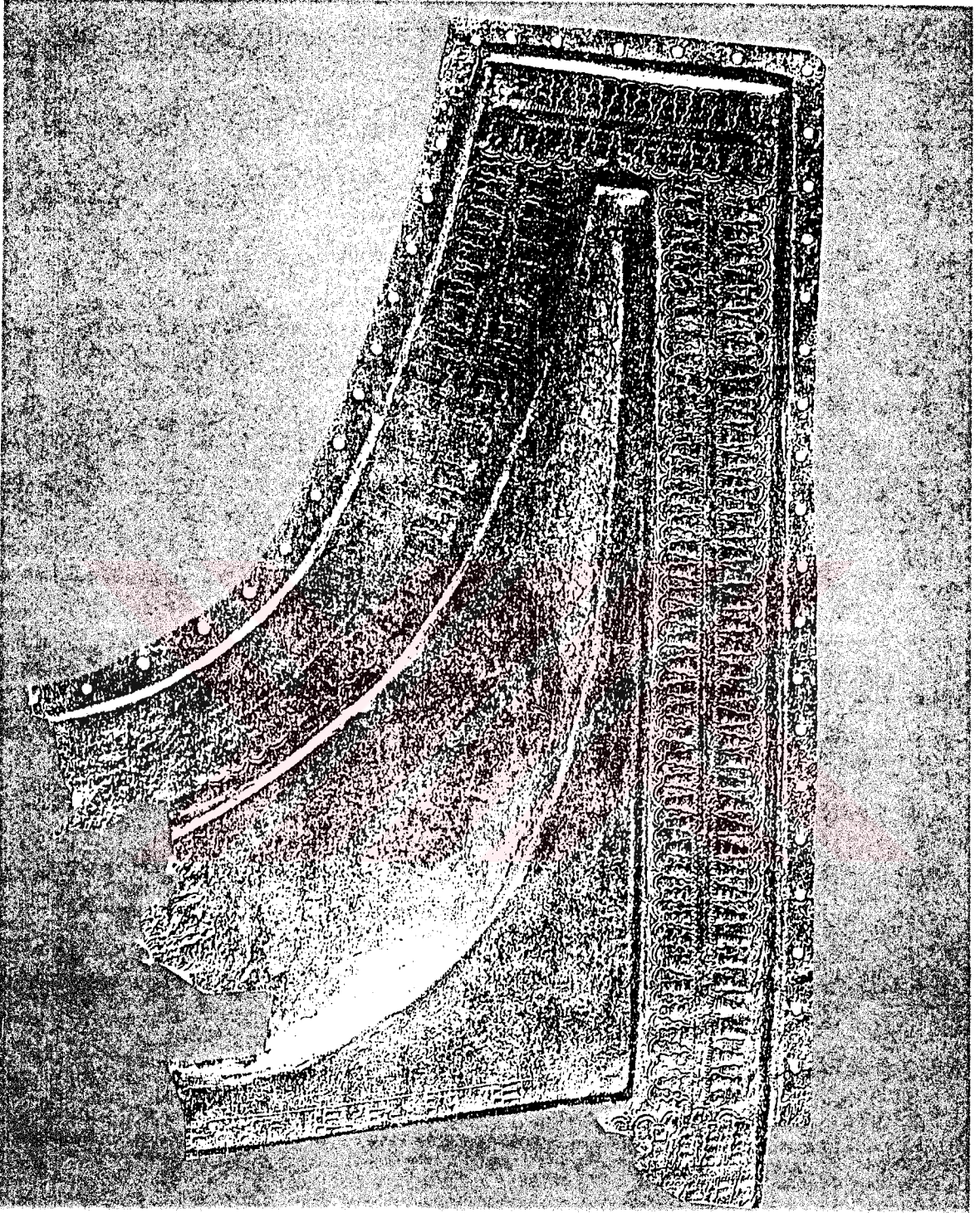
²⁴ Tüfekçi, Taciser; "Urartu Dininin Devlet Yapısına ve Sanata Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, 1995, s.201.

bulunan sivil metinlerin yer aldığı tabletler, onları efendilik soruları ile yorumlamaktadır.²⁵

Resim 7. Urartu kemeri üzerindeki geçit resmi. Askerler yaya olarak mızrak , ok, yay ve sapanlarla donatılmış olarak gösteriliyorlar (Hermann Born-Ursula Seidl, a.g.e., s.82, Abb.72).

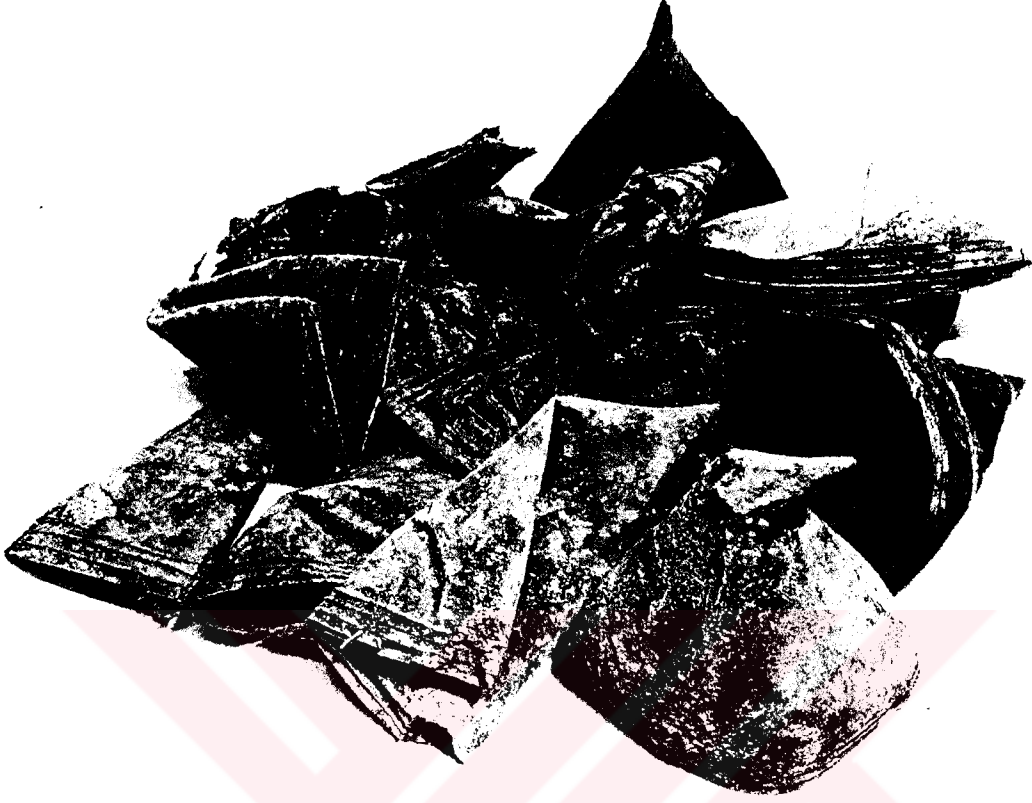
²⁵ Born, Hermann; Seidl, Ursula; "Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu", Verl.Sammlung Guttman bei von Zabern, 1995, s.104-105.

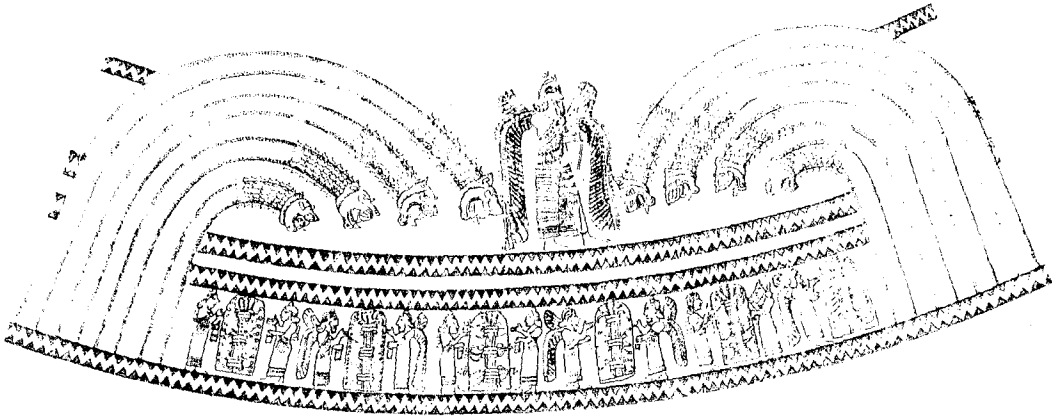
Resim 8. İki parçalı pektoralin üst sağ parçası
(Hermann Born-Ursula Seidl, a.g.e., s.76, Abb.64).

Resim 9. Üzerinde Kral Ishpuini adına yazılmış sözcükler bulunan okluk ve kapağı (Hermann Born-Ursula Seidl, a.g.e., s.78, Abb.68).

Resim 10. Deforme olmuş standart tipte konik Urartu miğferleri
(Hermann Born-Ursula Seidl, a.g.e., s.54, Abb.43).

Resim 11. Konik urartu miğferinde alındaki dekorlar
(Hermann Born-Ursula Seidl, a.g.e., s.27, Abb.26).

3. URARTU SANATI

Yaklaşık 280 yıllık bir dönemde gelip geçen tüm Urartu kralları, sanata büyük önem vermişler ve her alanda sanatı, başta düşmanları olmak üzere, tüm çevrelerine bir gösteriş aracı olarak kullanmışlardır. Yöredeki Hurri boyları arasında birliği sağlamak için yapılan girişimlerde bile sanat uzlaştırıcı bir güç olarak kullanılmıştır.

Tarihleri boyunca Urartular hep güçlü düşmanların baskıları altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bunun sonucu olarak da kendilerine bağladıkları vilayetlerin dağılıp, yeniden elden çıkmaları için, zorunluluktan baskıcı ve merkezci bir yönetim tarzını benimsemişlerdir. İlginç olan, bu politikanın Urartu sanat eserlerine de yansımalarıdır. Dinde olduğu gibi sanat da, siyasetin gücüne takviye olarak kullanılmış; sanat, devlet hizmetinin bir bütünleyicisi olmuştur.

Urartu yerleşme merkezi ile mezarlarından, gerek kaçak kazılar sonucunda gerekse yapılan bilimsel kazılar sonucunda binlerce parça sanat eşyası ele geçirilmiştir. Ele geçirilen bu değerli sanat eserleri üzerinde yapılan uzun çalışmalar sonucunda ise, bu sanatın kendine özgü özellikleri ve genel karakteri saptanmıştır. Bunlar;

- Saray sanatı
- Kent sanatı
- Halk sanatı

olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Barbarca bir görkemliliği yansıtan Urartu saray sanatı örnekleri, özellikle krallığın ilk kuruluş yıllarında, Yeni Asur Krallığı'nın sanat çalışmalarıyla büyük bir benzerlik gösterir. Hatta uzun yıllar Urartu sanatı eski Doğu sanatı üzerinde çalışan bilim adamları tarafından Asur eyalet sanatı olarak tanımlanmış ve Asur sanatından ayırt edilememiştir.

Bugünkü arkeolojik buluntulara göre, Urartu saray sanatının kökeninin eski bir kültüre, daha belirgin olarak da Yeni Asur ve Yeni Babil sanatına dayandığı kuşkusuzdur. Bu eserler üslup, biçim ve gelenek olarak önceleri Yeni Asur ve Yeni Babil sanatına uyar. Örneğin, Urartu Krallığı'nın ilk yıllarına ait sanat eserleri üzerindeki arslan, boğa, hayat ağacı ve kanatlı güneş motifleri, Mısır ve Mezopotamya kültürlerinden esinlenen Asur kökenlidir. Eşyaların büyük bir çoğunluğu da yapılaş geleneği olarak Asur, fakat içerik ve biçim olarak Urartu özelliğini taşır. Sanat eserlerinin ve eşyaların üzerini bezeyen ilginç sahnelerin büyük bir bölümü ise, Urartu toplumunun insanını temsil etmekte, dolayısıyla bölgenin sosyo-ekonomik tarihini, etnografyasını, dinsel inançlarını ve bugüne değin çözümlenemeyen mitoloji ile gizemli kült törenlerini canlı bir biçimde yansıtmaktadır.

Urartu saray sanatının oluşmasında rol almış etmenlerin yanısıra, Urartu sanatının kendine özgü özellikleri de açık ve tam olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Urartu sanatı üzerinde yapılan uzun çalışmaların sonucunda, Urartu sanatının özellikleri tek tek belirlenmiştir. Urartu sanatında görülen tekdüzeliğe karşın, değişik üslup çalışmaları saptandığı gibi, Hurri, Geç Hitit, Arami, Kuzey Suriye, Yeni Babil, Kimmer ve Kuzeybatı İran sanatının etkileri de ortaya çıkarılmıştır. Örneğin, aşağıda sıraladığımız özellikler -tüm yüzeyel benzeşlere karşın-, Urartu sanatını Asur sanatından ayıran öğeleri oluşturur.

a) Tipik yüz profilleri ile betimlenen "basık", "şişman" ve "hantal" görünüşlü insan tipi, Urartu sanatının kendine özgü özelliklerinden birini oluşturur.

b) Bütün Urartu tanrıları, başlarında "tek boynuzlu" bir başlık ile betimlenmiştir.

c) Bıyık uzatma geleneğinin olmadığı Urartular'da, "kemerli ve etli burun", alnın bir devamı imiş gibi gösterilmiştir.

d) Urartu sanatında figür ve olaylar özgür ve rahat değil, "kenar çizgili", "köşeli" ya da "geometrik çerçeveler" arasına sıkıştırılmıştır.

e) Stilize edilmiş hayvan resimleri, gerçek görünüşlerinden oldukça farklı bir gelişme göstermiştir.

f) Hayvan gövdeleri en ince ayrıntısına varıncaya değin zengin süslemelerle bezenmiş, bel kısımları ise sanki "at giysisi" ve "kilimi" ile kaplanmış gibidir.

g) Zengin bezemeler için daireler, kıvrımlar, üçgenler, eğri ve düz hatlardan oluşan çok iyi bir "çizgi bezeme" kullanılmıştır.

h) Urartu sanatında hayvan yüzlerindeki şiddeti gösteren, hırlayan açık göz dışında, bütün hayvanlar "durgunluk" içinde betimlenmiştir.

ı) Kalkanlar üzerindeki arslan motifleri, sanki "gezintiye çıkmış" gibi, saray-tapınak etlentilerinin iç odalarını bezeyen boyalı duvar resimlerindeki diz çökmüş boğalar ise "sakin, dinlenmeye hazırlanır durumda" betimlenmiştir.

Yalnız anıtsal Urartu saray sanatının en karakteristik, en eksiksiz ve en güvenilir yapıtları bile, Yeni Asur sanatına yön veren eski Doğu sanat ilkelerinin en azından bir yansımasını taşır. Ancak bu özelliğin, Urartu sanat eserlerinde kınanacak ya da aşağılanacak bir yanı olmadığını, tersine çeşitli kültürlerden etkilenen ve her türlü üslubu kullanarak sanatsal yetkinliğe ulaşmak için olağanüstü çaba harcayan Urartu sanat ustalarının övgüye değer olduklarını da belirtmekte yarar vardır.

Urartu Sanatının Genel Karakterleri:

a) Urartu sanatı, genellikle "süsleyici" niteliktedir.

b) Bezeme öğelerinin büyük çoğunluğu "bitkiler"den alınmıştır. Bunların sık sık yinelenerek kullanılması ile motifler oluşturulmuştur.

c) Bitkiler içinde ana motifi "hayat ağacı" oluşturur. Hayat ağacının gittikçe stilize edilmesi sonucunda "palmet", "kozalak", "tomurcuk", "rozet", "yaprak biçimli kargı", "dal", "daire" ve "nokta" motifleri oluşmuştur.

d) Bezeme amacı ile yapılan bazı insan ve hayvan motifleri, genellikle ikinci derecede rol oynamaktadır.

e) Urartu sanatçıları simetriye özel bir önem vermiştir. Örneğin, miğfer, kemer ve kalkanlar üzerinde figürlerin bazıları tek bir yöne, diğerleri başka bir yöne yönelmiştir.

f) Sıralar halinde betimlenen figür ve motifler ya tek tek ya da birbiri peşi-sıra aynen birkaç kez yinelenmiştir.

g) Figür, motif ve kompozisyonlar bölümlere ayrılmıştır.

h) Av ve savaş sahnelerinde, insan ve hayvan figürlerinin ard-arda büyük bir uyum içinde betimlenmesinin yanısıra, süsleme yöntemi de en az ana motif kadar ilgi çekmektedir.

ı) Stil ve simgeciliği ön planda tutan Urartu sanatçıları, sürekli olarak model ve aynı tür bezemeyi kullanarak, orantı kurallarını göz önüne almışlardır.

i) Tek bir hayvan motifinin sürekli kopya edilmesi ile stilize edilen hayvan motiflerinin gövdeleri, güzel ve gelişkin geometrik motiflerle bezenmiştir.

j) Günlük yaşamla ilgili konularının çok az betimlenmesinin yanısıra, yuvarlak plastik taş yontuculuğu yok denecek kadar az yapılmıştır.

k) Tüm eski Doğu sanatında olduğu gibi, Urartu sanatında da insan figürlerinin göğüs ve omuzları karşıdan; baş, kol, gövde ve ayakları ise yandan gösterilmiştir.

l) Tanrı, tanrıça, cin, kral ve insan figürleri yandan gösterilirken genellikle sağ kol -bazan sol, bazan da her iki kol-, "V" biçiminde bir kıvrımla ileriye uzatılarak, ya geleneksel selamlama durumunda ya da sembol veya herhangi bir şey tutarken betimlenmiştir.

m) Urartu sanat eserlerinin biçimleri ile üzerindeki figür ve bezemeler, sanki tek bir yasa buyruğunca belirli atölyelerde üretilmiştir.

n) Urartu sanatını yöneten kurallar, her esere ağırbaşlı bir uyum, sade ve samimi bir denge etkisi katmıştır.²⁶

²⁶ Belli, Oktay; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, S.200-201.

Urartu kralları güçlerini mimari sanatta da ispatlamak için anıtsal mimarlık örneklerine büyük önem vermişlerdir.

Hemen hemen bütün Urartu yerleşmeleri, savunmada kolaylık sağlayan sarp kayalıkların veya yüksek tepelerin üstünde kurulmuştu (Bkz.Resim 12). Bugün Van Kalesi diye anılan başkent "Tuşpa", aynı yöredeki Toprakkale ve Çavuştepe, Erzincan'daki Aslantepe, Patnos'daki Giriktepe ve Aznavurtepe gibi önemli Urartu merkezlerinin hepsi eteklerindeki ovaya bir tepeden bakar. Askeri üs ve ticaret yollarını savunmak için kurulmuş olan Urartu kaleleri gibi büyük kentler de surlarla çevrilidir. Taş temeller üzerine örülmüş kerpiç duvarlar ve kulelerden oluşan bu savunma sistemi, kentin beyni olan sarayı, tapınağı, yönetim binalarını, sarnıçları, erzak binalarını ve atölyeleri kuşatır.²⁷

Resim 12. Van kayalığı üzerinde kurulmuş Kale ve İç Kale'nin görünümü (Paris'te 1842 yılında yayımlanan bir gravürden), (Ralf Bernhard Wartke, *Urartu das Reich am Ararat*, a.e., s.19, Abb.4).

²⁷ Thema, "Larousse Tematik Ansiklopedisi", Milliyet Yayınları, 1993-1994, Cilt 6, s.168.

Dayanıklı ve gösterişli doğal malzemelerin başında magmatik bir kayaç türü olan bazalt gelmektedir. Özellikle renkli bazalt eşine az rastlanır bir görüntü sergileme yeteneğine sahiptir.

Sarayın bir uzantısı olan Urartu tapınakları genellikle siyah bazaltdan yapılmıştır. Tanrı heykelininin bulunduğu bir kutsal oda (cella) bu merkezi mekana açılan, yan odalar ve avludan oluşan kare planlı yapılardır. Dini törenlerin yapıldığı avluda bir sunak taşı, sunak masası ve törenlerde kullanılan üç ayaklı kazanlar bulunur. Pek çok kazılarda saray-tapınak kompleksi, çok renkli zengin bronz duvar resimleriyle dikkati çeker. Urartu kralları, çıktıkları seferlerden zaferle dönmelerini sağlayan savaş tanrısı ve baş tanrısı Haldi için anıtsal kayalıkların tepesinde açık hava tapınakları ve kayalara oyulmuş anıtsal taş kaplar da yaptılar. Bu anıtların yüzeyine de çivi yazısı ile Urartu tanrılarının adları ve tanrılara hangi hayvanlardan kaç tane kurban etmek gerektiğini yazdılar.²⁸

Urartu sanatı, anıtsal olduğu kadar ekonomiyi de yansıtmaktadır. Krallığın kuruluşundan yıkılışına değin saray sanatı, kent sanatı ve halk sanatı olarak tanımlanan etkinlikler üzerinde bu olguyu şu ya da bu biçimde sezmemek olanaksızdır.²⁹

Urartu sanatında gündelik hayatın yeri yoktur. Bunun kökeninde sanat ve dinin elele vererek krallığı yüceltmesi kavramı yatmaktadır.

Eserlerinin hepsinde Tanrılar, Tanrıçalar, adak törenleri, kutsal hayat ağacı gibi din temaları ve savaşa hazırlanan, seferden zaferle dönen kralların siyasi güç gösterileri işlenir. Bu konuların işlenmesi katı kurallara bağlanmıştır. Saray ve tapınaklardaki duvar resimlerinde, kaya kabartmalarında, mühürlerde, savaş tanrısına adanmış tapınakların dış duvarlarına asılan adak kalkanlarının, miğferlerinin, takıların ve bronz kazanların dövme süslemelerinde hep aynı kurallar

²⁸ Y.a.g.e., s.168.

²⁹ Belli, Oktay; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, S.199.

geçerlidir. Ayırt edilemeyecek kadar aynı üslupta işlenmiş figürler, sanki belli bir taslağın büyütülüp, küçültülerek çoğaltılmış kopyaları gibidir. Bu bir-biçimlilik, doğrudan sarayın içinde çalışan sanatçılar eliyle biçimlendirilen saray sanatının diğer atölyelere örnek olacak bir krallık buyruğu gibi sunulmasına bağlanabilir.³⁰

Arkeolojik kazı ve araştırmaların yetersizliği ve halka ait yazılı belgelerin bugüne kadar ele geçirilmemiş olması nedeniyle, şimdilik çöküş dönemi dininin tanrı adları, tanrı evleri, kutsal alanları, tunç levhalar dışındaki sanat eserleri üzerindeki etkileri karanlıklar içindedir.³¹ Ayrıca devletin temel politikası olarak "Din" unsuruna nedenli önem verildiği mevcut Urartu sanat eserlerinden de anlaşılmaktadır. Urartu sanatında "Din" ve "Sanat" ayrılmaz bir bütündür. Sanatın her dalına damgasını vuran "Din", büyük ve küçük sanat eserlerinin yaratılmasında Urartu sanatçısının en önde gelen ilham kaynağı, onu motive eden yegane unsurdur. Urartu merkezlerinde ortaya çıkartılan görkemli tapınaklar, kutsal alanlar, mezar yapıları, çeşitli odak ve kült eşyaları, küçük sanat eserleri üzerindeki betimler bu durumu çok açık olarak gözler önüne sermektedir.

Kutsal hayat ağacına düzenlenen kült törenleri "Resmi Din"de büyük saygı görmektedir. Bolluk ve bereketin artması için hayat ağacına aşılama törenleri düzenlenir. Savaşa giden Urartu orduları hayat ağacının koruyucu gücünden faydalanmak için bu ağaca kült töreni düzenlenir (Bkz.Resim 13).

Urartu sanat eserlerinde açıkça görüldüğü üzere, Urartu Devleti'nin temelinde birleştirici ana öge olarak kullanılan "Devlet Dini", Urartu saray sanatının bütün dallarına damgasını vurmuştur ve işlenen dini içerikli motif ve sahneler Urartu sanatının özünü oluşturmuştur. İncelenen örnekler ışığında dinsel ve mitolojik konuların başında şunlar yer almaktadır:

³⁰ Thema; "Larousse Tematik Ansiklopedisi", Milliyet Yayınları, 1993-1994, Cilt 6, s.168.

³¹ Erzen, A.; "Türk Tarih Kurumu", Belleten, Ankara, 1974, s.213. A.Erzen, Giyimli Urartu yerleşmesinde tunç levhaların ele geçirildiği mekanı, 'basit bir köy evinin toprak zeminli odası' olarak tanımlamıştır.

Resim 13. Gümüş alaşımlı Urartu bakracı. Üzeri figürlü her bir hayat ağacının başında ikişer tane olmak üzere, sakallı erkek figürleri görülmektedir (Ralf Bernard Wartke, a.e., s.144, Resim 78).

- Kutsal hayvanların üzerinde ayakta duran tanrılar
 - Kanatlı güneş kursu içinde ayakta ya da yarı beline kadar betimlenmiş tanrılar
 - Tanrıların resmi karakterli yapılara düzenlediği kült törenleri
 - Tanrılara düzenlenen kurban törenleri
 - Tanrı ve tanrıçalara düzenlenen kült törenleri
 - Tanrı ve tanrıçalara düzenlenen ziyafet törenleri
 - Taş stellere düzenlenen kült törenleri
 - Tanrı ve tanrıçaların kutsal hayat ağacına düzenlediği aşılama törenleri
 - İnsan-hayvan organlarının birleşmesi ile oluşan, karışık yaratıkların hayat ağacına düzenlediği aşılama törenleri
 - Kutsal hayat ağacına düzenlenen kült törenleri
 - Savaşa giden kral ve ordusunun hayat ağacına düzenlediği kült törenleri
 - İnsan ve hayvanların organlarının birleşmesi ile oluşan karışık yaratıklar
 - Birkaç hayvan organının birleşmesi ile oluşan karışık yaratıklar
 - Kutsal hayat ağacı ve kanatlı güneş kursu motifleri
- Sözünü ettiğimiz bu ilginç sahnelerin hemen hepsi "yapay" ve "basmakalıp" bir biçimde betimlenmiştir. Oldukça sık betimlenen bu sahneler, günlük yaşamın sorunlarından daha derinde yatan Urartu toplumu insanının gizemli düşüncelerini, dinsel inanç ve yaşama bakış açılarını yansıtmaktadır. Daha genel bir deyimle bu sahneler, eski bir Doğu devleti olan Urartu toplumunu besleyen efsaneleri resimlendirdiği gibi, içerik olarak da ideolojik ve mitolojik konuları kapsamaktadır. Çünkü tüm İlkçağ devletlerinde olduğu gibi, Urartu toplumunda da mitoloji, Urartu sanatının yalnızca malzeme deposu değil, aynı zamanda temelini oluşturur.³²

³² Belli, Oktay; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, S.199.

Merkezci Urartu Krallığı'nın giderek zayıflayıp gücünü kaybettiği bu dönemde devletin siyasi ve ekonomik yapısında başlayan çözümlere paralel olarak sanat anlayışında da önemli değişiklikler kendisi hissettirmeye başlamıştır. Ancak bu değişimi devletin idari, ekonomik, askeri, v.b. kurumlarında olduğu gibi bir gerileme değil aksine olumlu yönde bir gelişme olarak kabul etmek gerekir. Zira bu dönemde merkezi otoritenin baskısından kurtularak sanatsal özgürlüğüne kavuşan Urartu sanatçısı, bundan böyle eserlerinde, kendisini ve ait olduğu toplumun, duygu ve düşüncelerini dile getirmeye çalışmıştır. Bir başka deyişle, "Halk Sanatı" olarak da tanımlanan "Yeni Sanat Cereyanı" kalıplaşmış kurallardan arınmış, yepyeni ve özgür bir anlatımı vurgulamaktadır.³³

Bugün Eski Doğu sanatının yaratıcı zenginliğine, barbarca görkemliliği ve yüceliği yansıtan eserlerine ve çeşitli eşyalar üzerinde akıl almaz ilginç sahnelerine hayran kalabiliyorsak, sanatçıların kafasını büyüsel güçlerin, mitolojik konuların, doğa-ötesi düşüncelerin ağır bastığı bir düş dünyasına iten Eski Doğu dinlerine borçluyuz. Çünkü Eski Doğu uygarlıklarında olduğu gibi, Urartu Uygarlığı da, din ile düşüncenin, doğa ile doğa-ötesinin birleştiği ve kaynaştığı bir uygarlıktır.³⁴

3.1. Maden Sanatı

Urartu sanat tarihine bakıldığında en güzel sanat eserlerinin madeni eşyalarla ortaya çıktığı görülür.

Urartular'ın maden işçiliğinde, son derece ilerlediklerini, hatta bu madeni eşyaları Frik ve Etrüskler'e ihraç ettiklerini görüyoruz. Bu yüzden kazanlardaki nefis Urartu boğa başlarını İtalya'da görmek mümkün olmuştur (Bkz.Resim 14a, b). Urartu madeni eserlerinin en

³³ Tarhan, M.Taner; "Türk Tarih Kongresi", Ankara, 1986, s.300.

³⁴ Belli, Oktay; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, S.199.

ilginç örneklerini madeni kemerler, kalkanlar, ok sadakları ve miğferler de oluşturmaktadır.

Resim 14 a. Boğa başlı Urartu kazanı (Studies in the Urartion, Bronze objects from Japanese Collections-1, Bulletin of the Ancient Orient Museum, 1982, Pl.I).

Resim 14b. Kült töreninde kullanılan boğa başı Urartu kazanı (Nezih Başgelen, Doğu Anadolu'dan iki yeni Urartu Kaya Mezarı, Sanat, T.C.Kültür Bakanlığı yayınları, Kasım 1993, s.96.

Miğfer ve kalkanlar tapınakların önündeki girişte direklere çakılıyor, dini amaçla konulan kazanlar ise tapınağın giriş kısmına yerleştiriliyordu. Böylece Urartu madeni eşyalarının bir kısmını da tapınaklarda ele geçirmek mümkün olmuştur. Bunların önemli kısmının ise altın ve gümüşten yapıldığı da söylenmektedir. III.Sargon, aldığı Urartu'nun Musassır şehrinin tapınağında ele geçirdiği eserlerin zenginliğini anlatmakla bitiremez.

Urartu'da hamam tasları, kazanlar, koşum takımları ve boğa başları da maden sanatını en iyi yansıtan örneklerdir. Bütün bunlar seramik örneklerin madenden yapılmış şekilleridir.³⁵

Urartu sanatının en önemli yaratılarından biri de insan başlı kulpları olan bronz kazanlardır. Normal olarak bu kulplardaki başlar açık olarak işlenmişlerdir (Bkz.Resim 15, 16). Sadece, Vogue koleksiyonundaki çift başlı kulp, Vetulonia ikiz kafalı kulp ve Olympia kulbu başörtülü olarak çalışılmıştır (Bkz.Resim 17).

H.V.Herrmann "Die Kessel der Orientalisierenden Zeit" adlı kitabında belirtmiştir ki, sakalsız başlar da erkek başlarıdır. Bazı sakalsız başların dolgun ve zarif yüz hatlı oluşları, bunların kadın başı olduğu izlenimi uyandırır da bu yanıltıcıdır (Bkz.Resim 16).

Sakalsız başların saç modeli en eski örneklerde düşey örgülerle enseye düşmüş olarak gösterilir. Bu modelde geç Hitit sanatının etkisi görülmekle birlikte, Urartu saç modeli Suriye modelinin az değiştirilmiş yorumudur (Bkz.Resim 16). Çoğu sakallı başların saç modeli sakalsız başlarınkinin aynıdır. Sakallı Gordion başının saç modeli katlı olması nedeniyle Asur örneklerine benzer.

Katlı sakal modeli doğuda çok eski zamanlardan beri uygulanmaktaydı. Spiral bukleli çok stilize edilmiş sakal modeli Tell Halaf röliyeflerinde görülmektedir.³⁶ (Bkz.Resim 15)

35 Akşit, İlhan; "Anadolu Uygarlıkları", Akşit Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul, 1982, s.62.

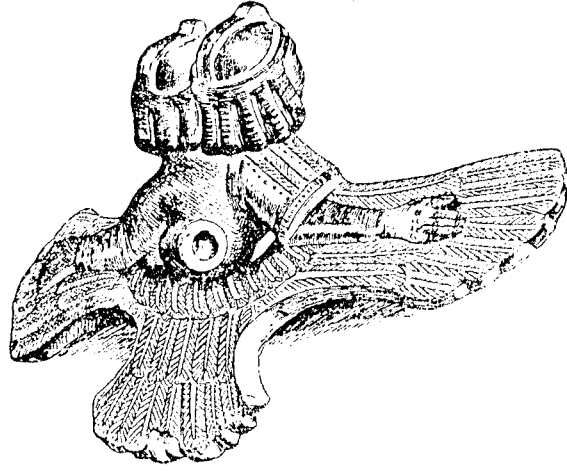
36 Akurgal, Ekrem; "Urartäische und Altiranische Kunstzentren", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, s.21, 23-24.

Resim 15. Urartu kazanı, sakallı insan başı figürlü kulp detayı (Guitty Azarpay, *Urartian Art and Artifacts*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1968, Pl.40.

Resim 16. Urartu kazanı, sakalsız açık başlı insan figürü kulp detayı (Guitty Azarpay, a.e., Pl.38.

Resim 17. M.Ö.720-710 dönemi Vogue koleksiyonu ikiz başlı kazan kulbu
(Ekrem Akurgal, "Urartäische und Altiranische Kunstzentren",
Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, s.1

3.2. Seramik Sanatı

En eski Urartu şehirlerinin yerleşim alanlarının sınırlarını ve yerlerini saptamak, ayrıca günlük yaşam özellikleri hakkında bilgi edinebilmek için, seramik bulgulardan yararlanılmıştır. Örneğin Norgüh'te, gerek sitadel gerekse aşağı şehir yerleşim alanı içinde, yüzey buluntusu olarak az sayıda seramik parçalarına rastlanmıştır. Bu ise, Norgüh şehri yerleşme alanının kuruluşunun erken tarihlere uzanmış olabileceğinin kanıtı olmaktadır. Yapılan araştırmaların değerlendirilmesi sonucunda, Norgüh'te tek renkli ve çok renkli iki tür seramik saptanmıştır.

Çok renkli seramiklere ait parçaların tümü İç Kale'nin güney ve güney-doğu etekleri üzerinde ele geçirilmiş, aşağı şehir yayılım alanı içinde bu tipte bir tek parçaya dahi rastlanılmamıştır. Norgüh çok renkli seramikleri elde yapılmışlardır; hafif kabaca ve ince kum katkılı hamurlara sahiptirler. Kiremit rengindeki bu parçaların dış yüzleri kirli sarı renkli bir astarla kaplanmış, bunun üzerine de koyu kırmızı ya da açık kahverenginde kalın hatlarla bezek yapılmıştır.

Birbirine benzer bu örneklerin dışında kalan öteki bir parça ise, gerek kirlili sarı renkli astarının inceliği ve gerekse siyahımtırak koyu kahve-rengi, ince hatlı bezekleriyle ilgi çekicidir. Bu parça üzerinde düz paralel çizgilerle, dalgalı çizgilerden oluşan bir bezeme görülür ki, Orta Anadolu Demir Çağ seramiğinde sevilerek kullanılmış bulunan bu dalgalı hat motifine Van bölgesi seramikleri üzerinde de rastlanılmış olmakla birlikte, bu parçanın tam benzerleri değildir.

Tek renkli seramik parçaları ise İç Kale ve Aşağı Şehir'de dağınık durumdadırlar. Elde ya da tornada şekillendirilmiş olan bu parçalar, genellikle kaba hamurlu ve kalın çepelidirler. Bazıları astarlı ve perdahlı olmakla birlikte, kırmızı renkli ve parlak astarlı tipik Urartu seramik parçalarına hiç rastlanmaz. Ancak dışa dönük ağızlı kap profilleri Urartu seramiğini andıran tiptedir. Bunlardan ayrı olarak, elde şekillendirilmiş, uzun boyunlu, dışa dönük ağız kenarlı bir vazo parçası, gerek formu, gerek parlak siyah rengi ve gerekse omuzunun üzerindeki, karşılıklı iki çukurluğu ile Van bölgesi İlk Tunç II kalıplarının büyük bir benzeridir.³⁷

Eski Norgüh çok renkli seramikleri, Urartu seramiği özelliklerini taşımaktadır. Ancak bu seramikler de kırmızı renkli, parlak astarlı tipik Urartu seramiklerine pek benzememektedirler.

Urartu çağı çok renkli seramiği, Van bölgesinde Orta Tunç çağında ortaya çıkan boyalı seramik geleneğine sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak bu bölgede Urartu egemenliğinin belirginleşmesiyle görülen parlak kırmızı seramikler, bu eski yerli geleneği bir süre ortadan kaldırmayı başarmışlar; hatta egemen sınıfın yaşadığı İç Kale'lerde, çok renkli seramik unutulmuş, ya da tümüyle yok denecek kadar az sayıda kullanılmıştır.

Bu durumda, kökeni Orta Tunç çağına değin uzanan Van bölgesi Demir Çağ seramiği olarak adlandırılan boyalı seramiğin Eski Norgüh İç Kale'de karşımıza çıkması, İç Kale'nin hiç olmazsa M.Ö.8. yüzyıldan önceye giden bir yerleşmeye sahne olduğu konusunda bazı

³⁷ Tarhan, M.Taner; Sevin, Veli; "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları I", I.Ü.Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1977, s.290-291.

ipuçları verir. Ancak bu ifadeden bu seramik türünün M.Ö.8. yüzyıldan sonra kullanılmadığı şeklinde bir sonuç da çıkarmamak gerekir. Çünkü, çok renkli seramik türünün M.Ö.7.yüzyılın ilk yarısından itibaren eskisinden daha yoğun bir şekilde, Bianili seramiği ile birlikte kullanılmış olduğunu gösteren kanıtlar vardır.

Fakat Norgüh'te yalnızca boyalı seramiklerle karşılaşılması buranın erken bir tarihe ait olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Çünkü, Bianili seramiğinin ortaya çıkışıyla birlikte, yan-yanaya görülen bu iki tip kap şeklinde üstünlük, tartışmasız bir şekilde, daima tek renkli olanlardadır. Bu durum Urartu krallığının yıkılış tarihi olan M.Ö.7.yüzyılın sonu ya da M.Ö.6.yüzyılın başına değin değişmeden devam etmiştir.

M.Ö.8.yüzyıla tarihlenen Bianili seramikleri incelendiğinde, çok bol sayıda ve özenle yapılmış örneklerin büyük bir kısmını çanak ve testilerin oluşturduğu hemen ilk bakışta göze çarpar; her iki kap tipinin de maden orijinallerinin birer kopyaları olduğu açıktır. Anlaşılacağı üzere, Urartu çömlek ustaları, tamamen madeni şekillere bağlı kaldıklarından, birkaç kap tipi dışında yeni şekiller aramamışlar ve bu nedenle de çömlek ustalarının hüneri, bir süre sonra tüm artistik hevesleri ortadan kaldıracak şekilde mekanikleşmiştir. Bu durum ise çömlekçiliği kuru, sıkıcı ve monoton bir havaya büründürmüş, değişik kap türleri çok az sayıda ve pek ender olarak yapılmıştır. Ancak çömlekçilikteki bu monoton havanın bir süre sonra, belki de M.Ö.7. yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş dağıtılmağa çalışıldığı ve bunda bir hayli başarı sağlandığı görülmektedir.³⁸

Çömlekçilikte bir reform hareketi olarak yorumlanan bu başarı sonucunda çömlekçilik, var olan eski-yeni geleneğinin canlanması ile varlığını sürdürmüştür. Bunun sonucu olarak da Urartu çömlekçiliği, bilinen monotonluğunu aşmaya gayret göstermiştir.

Örneğin, çok iyi parlak kırmızı astarlı seramiklerin bazıları, sonradan siyah ve sarı boya ile dekore edilmiş; Karmir-Blur askos'unda ise yalnızca emzik kısmı düz parlak kırmızı olarak bırakılmıştır.

³⁸ Y.a.g.e., s.292-294.

Bu örnekler, tek renkli seramiğin monoton havasını dağıtma gayretini iyi bir şekilde açıklamaktadırlar.³⁹ (Bkz.Resim 18)

Resim 18. Emzik kısmı, düz parlak kırmızı olarak bırakılmış Karmir-Blur Askos'unda bulunan dekorlu seramik kap (Ralf-Bernhard Wartke, Urartu das Reich am Ararat, a.e., 1993, s.115, Abb.58).

Urartulu seramik sanatçılarının, diğer sanat kollarında olduğu gibi seramik üretiminde de monotonluğun sınırlarını aşamamalarını Dr.Oktay Belli şöyle açıklamaktadır:

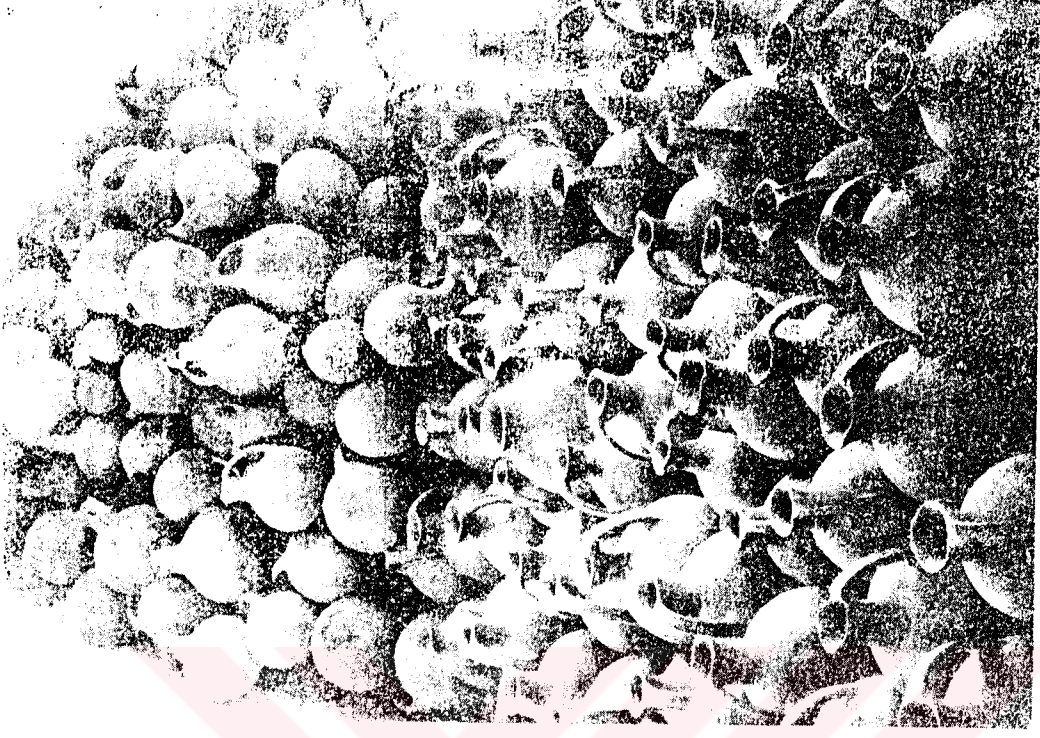
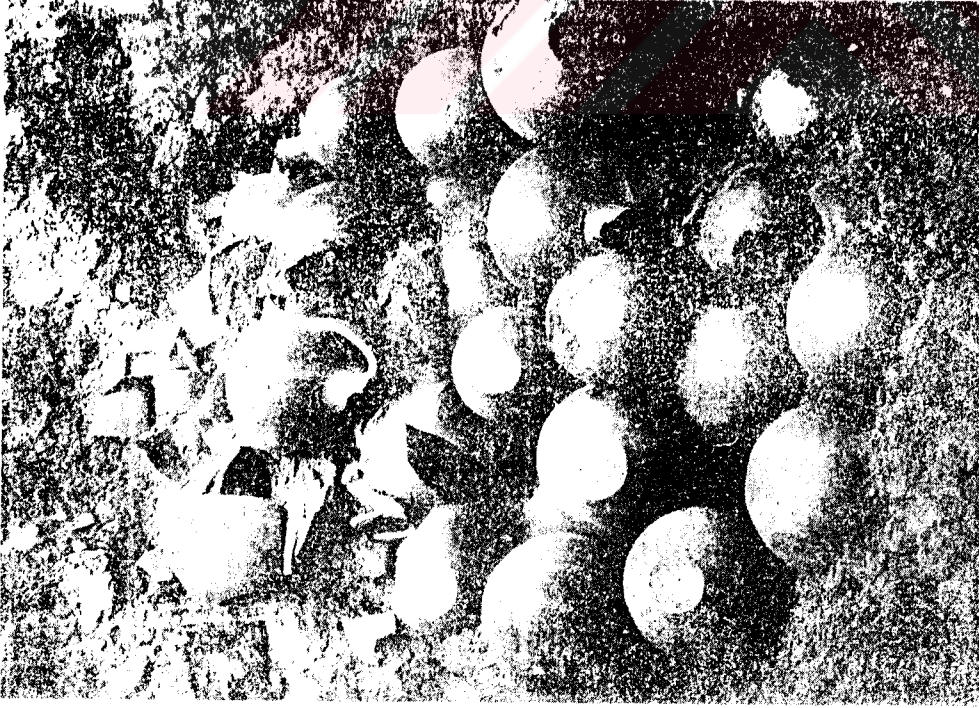
Krallığın emrindeki Urartu zanaatçıları -diğer sanat dallarında olduğu gibi-, seramik yapımında da çeşitlilik yaratamamışlardır. Bugüne değin ele geçirilen Urartu seramiği, kalite, ölçü ve biçim yönünden hemen hemen benzer özellikler göstermektedir. Örneğin tipik Urartu seramiği, çok iyi kaliteli, parlak astarlı ve kırmızı renklidir. Karmir-Blur Kalesi'ndeki kilerin birinde, biçim olarak birbirine ben-

³⁹ Y.a.g.e., s.294.

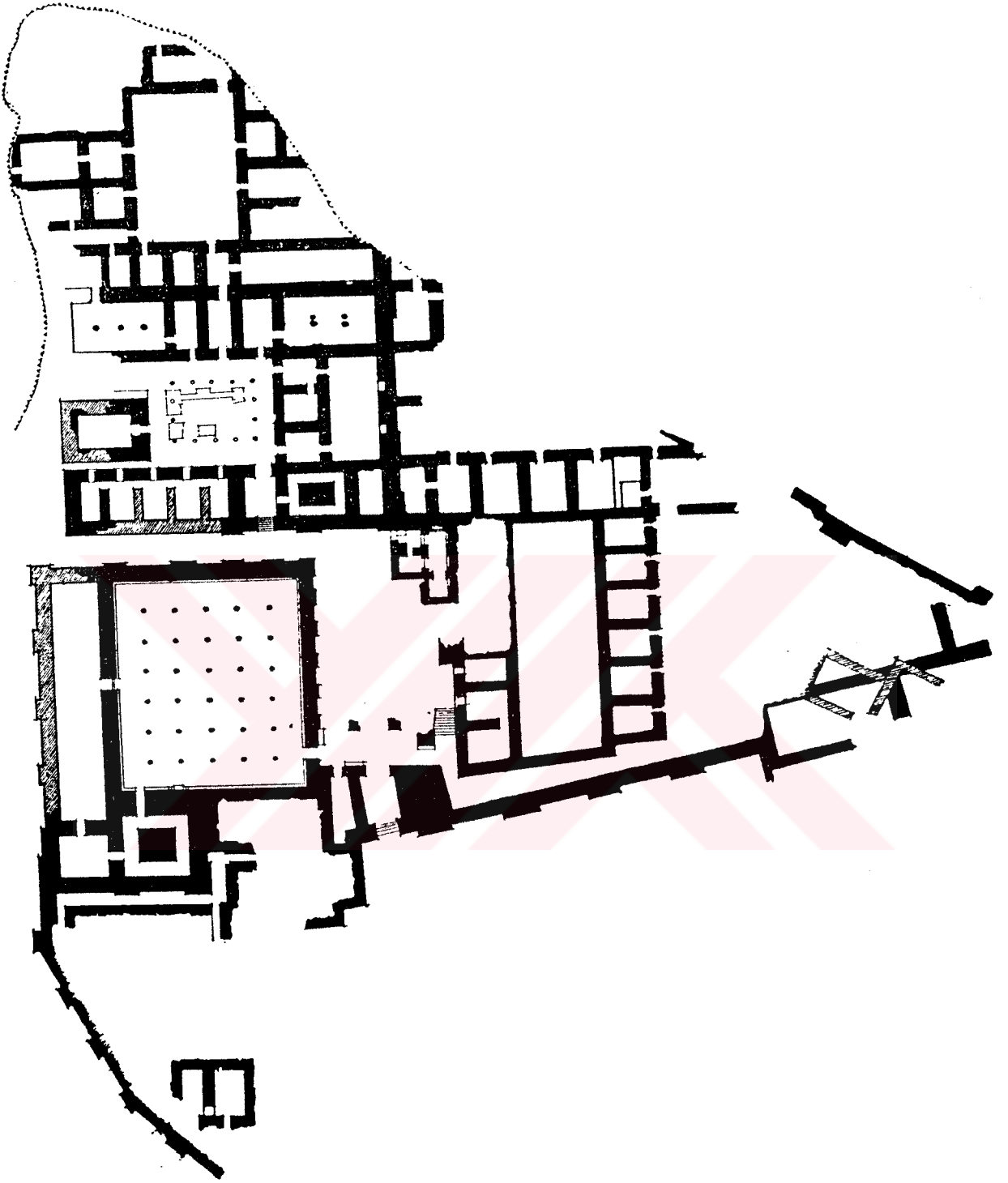
zeyen, aynı belirsiz oval gövdeye ve ince kulpa sahip, bini aşkın kırmızı cilalı şarap testisi bulunmuştur (Bkz.Resim 19a, 19b). Başka bir kilerde ise, daha yuvarlak bir gövdeye ve daha kavisli bir kulpa sahip testiler ele geçirilmiştir. Kuşkusuz bunlar bir başka atölye yapımı değilse, herhalde ayrı bir sanatkarın elinden çıkmışlardır. Her iki durumda da biçimlerde gözle görülür bir yetkinlik vardır; bu yetkinlik sanatçının değişik biçimlerde çömlek yapmamasından, fakat kendisini tek bir biçime ayırmasından ileri gelmektedir. Devletin egemenliği altındaki çömlekçi atölyelerinin hemen hepsinde, çoğunlukla kalite, form, ölçü ve renk yönünden tek biçim seramik üretilmiştir. Nitekim Kafkas-ötesi'nde Karmir-Blur, Armavir ve Arin-Berd'de Kuzeybatı İran'da, Bastam'da, Van Bölgesi'nde Toprakkale, Van Kalesi, Çavuş-tepe, Adilcevaz, Patnos, Kayalidere ve Altın-tepe'de ele geçirilen sera-mikler, kalite, renk ve biçim yönünden büyük bir benzerlik gösterirler (Bkz.Resim 20, 21).

Eski Doğu uygarlıklarının sanatında olduğu gibi, Urartu Krallığı'nın saray sanatı da, önceden saptanan yolu izler, ama yine de sanatçıya kendi yeteneğini gösterme olanağı bırakılır. Sanatçıların, krallığın kuruluşundan beri süregelen sanata ellerinden geldiğince tam bir bağlılıkla sarıldıkları, bu sanatın özenle kutsanmış kurallarına uyarak onu aşmaya çalıştıkları ve bir tür yetkinliğe ulaşmak için büyük çaba harcadıkları anlaşılmaktadır.

Ayrıca Urartular, tunçtan yapılmış yontuların yüzlerini, kilden yapılmış insan figürlerini, seramik üzerindeki insan yüzlerini, saray-tapınak eklentilerinin duvarları ile çatıyı taşıyan ince uzun ağaç direkleri bile gerçeğe daha yakın renklerle boyayarak, figür ve motiflere canlılık, sıcaklık ifadesi kattıkları gibi, bu dönemdeki resim sanatının öz-niteliği hakkında da açıkça bilgi edinmemizi sağlamışlardır. Hatta taş temeller üzerine kerpiçten örülen saray-tapınak duvarlarının dışını beyaz, içini ise çoğunlukla kırmızı ve mavi gibi kontrastlı renklerden oluşan figür ve motiflerle bezeyerek, kerpiçin ağır ve tek düzeyli görünümünü yokedip, insana rahatlık veren, iç açıcı bir uyum

Resim 19 a, b: Karmir-Blur Kalesi kilerlerinde bulunan şarap testileri (B. B. Piotrovsky, Karmir-Blur III, Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Yayınevi, 1955, Taf. VI, VII.

Resim 20: Arin-Berd içkale planı (B.B.Piotrovsky, Urartu, The kingdom of Von and It's Art, Evelyn Adams and Mackay Ltd., 1967, s.95.

Resim 21: Altintepe'nin genel görünümü (Ralf-Bernhard Wartke, *Urartu das Reich am Ararat, a.e., f.55*).

sağlamışlardır. Yalnız bunlar bile, Urartu insan ruhunun güzellikten yoksun olmadığını kanıtlayan somut belgeleri oluştururlar.⁴⁰

Urartu uygarlığı seramikleri, amaçlarına göre genelde iki grup altında incelenebilir. Bu gruplar dini törenlerde kullanılan kaplar ve koruyucu işlevi olan pişmiş toprak figürlerden oluşurlar.

⁴⁰ Belli, Oktay; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, S.205.

Dini Törenlerde Kullanılan Kaplar

Arkeolojik bulgulardan ve bronz kemerler üzerine işlenen dini içerikli ziyafet sahnelerinden öğrenildiğine göre, Urartu çömlek atölyelerinde günlük yaşam için gerekli olan çeşitli form ve büyüklükteki pişmiş toprak kapların yanısıra, tanrılara düzenlenen kült törenlerinde kullanılmak ya da adak eşyası olarak tapınaklara sunulmak üzere değişik form ve büyüklükte pişmiş toprak kaplar da üretilmektedir. Örneğin bu kaplar arasında, aşağıda özellikleri belirtilenler yer almaktadır.

a) Altıntepe'de tapınak içinde, Kayalıdere ve Karmir-Blur'da şarap depolarında ele geçirilen bronz kemer üzerinde, ortadaki ziyafet sofrasına doğru ilerleyen sol taraftaki rahibelerin ellerinde görülen yüksek ayaklı vazolar⁴¹ (Bkz.Resim 22, 23)

b) Birçok Urartu yerleşim merkezinde gün-ışığına çıkartılan ve bir tunç Urartu kemeri ile iki silindir mühür üzerinde görülen yonca ağızlı testiler⁴² (Bkz.Resim 24 a, b)

c) Karmir-Blur kazılarında bulunan ayakkabı şeklindeki ritonlar⁴³ (Bkz.Resim 25)

d) Çift ritüel vazo ve "Kernos" olarak tanımlanan kült vazoları⁴⁴ (Bkz.Resim 26, 27)

e) Kemer üzerinde iki rahibe arasında görülen Patnos, Karmir-Blur ve Armavir'de gün-ışığına çıkartılmış yüksek vazolar⁴⁵ (Bkz.Resim 28)

f) Kremasyon mezarlarda urna olarak kullanılan kaplar⁴⁶ (Bkz.Resim 29 b). (Bkz.Resim 14 b)

41 Özgüç, Tahsin; "Altıntepe", I.s, Fig.7, Lev.XXXII/3 (Kayalıdere vazosu: C.Burney).

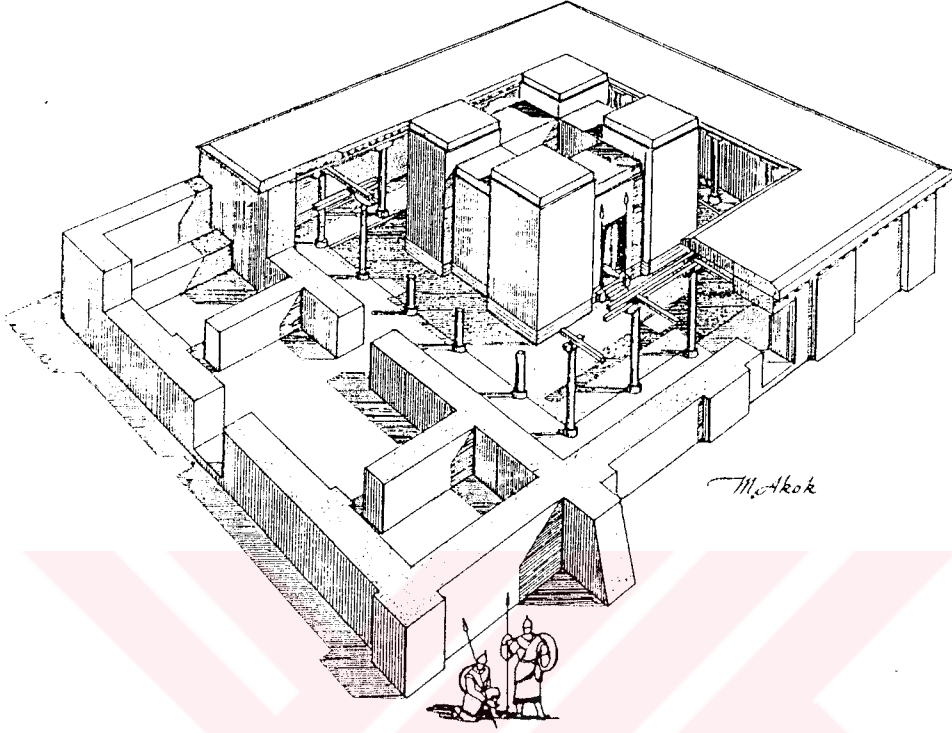
42 Piotrovsky, B.Boris; "Urartu (Ancient Civilization)", Nagel Publishers, Geneva (Switzerland), 1969, res.49, 50.

43 Y.a.g.e., resim 47.

44 Y.a.g.e., Kernos, res.54 ; a.e., Double ritual Vases, res.52.

45 Loon, M.N.van; "Urartian Art", s.37, fig.3, ağız çapı: 80 cm; h: 76 cm ve Y.a.g.e., Karmir-Blur kazısı, s.193, res.55; Armavir kazısı, s.69.

46 Barnett, R.D.; "The Urartian Cemetery Igdyr", XIII, 1963, res.12; Işık, C.; "Türk Tarih Kurumu", Belleten, Ankara, 1987, res.21, 28, çiz.5.

Resim 22. Altintepe'deki tapınağın rekonstrüksiyonu (Ralf-Bernhard Wartke, a.e., s.132, Abb.67.

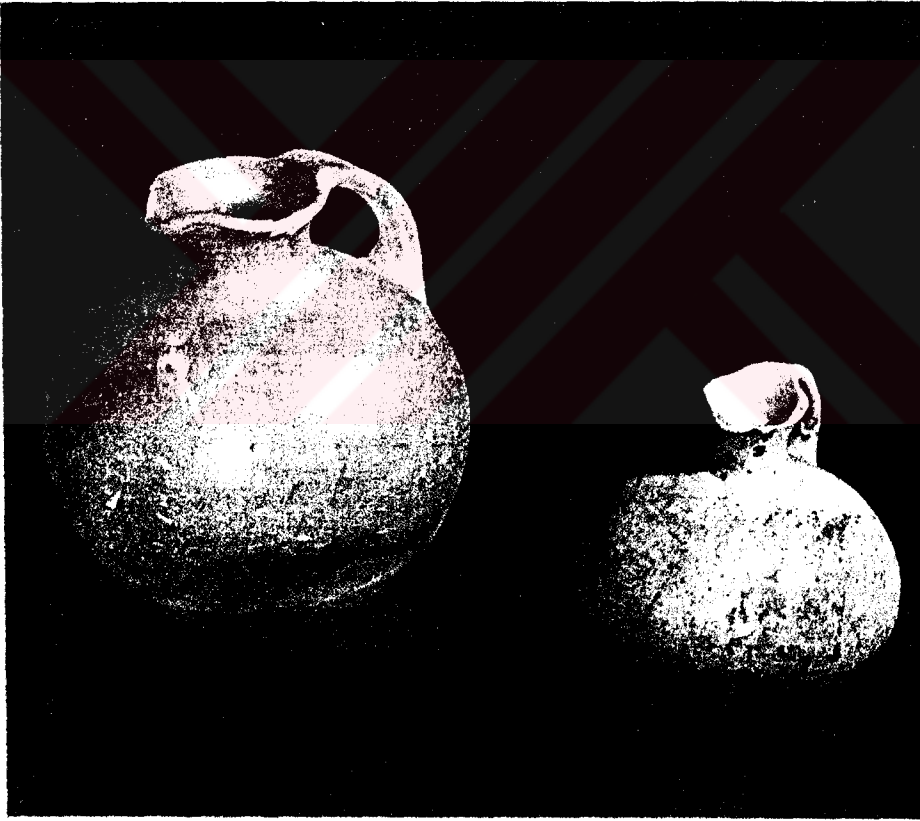
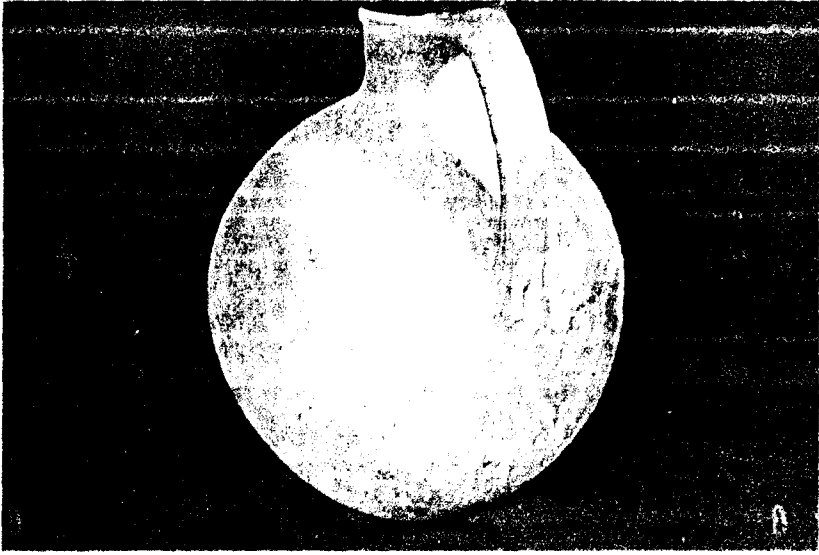
Bronz kemerler ve silindir mühürler üzerindeki dini içerikli sahnelerden de anlaşılacağı gibi, söz konusu kapların her biri, tanrılar için düzenlenen dini törenlerde farklı işlevlerde kullanılmaktadır (Bkz. Resim 29 a). Örneğin, geniş ağızlı yüksek vazoların -bronz kazanlar gibi- tören sırasında kullanılacak sıvı (şarap) ile dolu olduğu, tapınaklara adak eşyası olarak sunulan yüksek ayaklı vazolarda şarap taşındığı, üzerinde bereketin simgesi olarak hayat ağacı motifleri içeren şarap testilerinin ise ağırlıklı olarak günlük yaşamda kullanıldıkları tahmin edilmektedir.

Resim 23. Dini tören amaçlı olarak kullanılan yüksek ayaklı seramik kap
(B.B.Piotrovsky, *Urartu-Ancient Civilization*, Nagel Publishers, Geneva,
Switzerland, 1969, s.89, res.46.

Resim 24 a. Yonca ağızlı testiler (B.B.Piotrovsky, Karmir-Blur III, a.g.e., Taf.IX).

Resim 24 b. Yonca ağızlı testiler (B.B.Piotrovsky, *Urartu-Ancient Civilization*, a.e., s.92-93, res.49, 50).

Resim 25. Ayakkabı şeklinde ritonlar (B.B.Piotrovsky, a.e., s.90-91, res.47, 48).

Resim 26. Çift ritüel vazo olarak tanımlanan kült vazosu (B.B.Piotrovsky, a.e., s.94, res.52.

Resim 27. Kernos kült vazosu (B.B.Piotrovsky, a.e., s.96, res 54).

Resim 28. Geniş ağızlı yüksek vazo (B.B.Piotrovsky, a.e., s.97, res.55).

Resim 29 a. Kemer üzerine işlenmiş dini içerikli tören kabı (Studies in the Urartian, Bronze objects from Wapanese Collections-1, a.e., fig.28).

Resim 29 b. Urartu kaya mezarlarında yakılmış ölülerin kül ve kemiklerinin içine konulduğu kaba (urna) bir örnek ve kremasyon (ölu yakma) mezarlarında bu kapların (urnaların) yerleştirdiği nişler (Atabindi kaya mezarı I ve II), (Nezih Başgelen, Doğu Anadolu'dan iki yeni Urartu Kaya Mezarı, Sanat, T.C.Kültür Bakanlığı yayınları, Kasım 1993, s.96.

Pişmiş Toprak Figürler:

B.B.Piotrovsky'nin "balık tanrılar"⁴⁷, E.Bilgiç - B.Öğün'ün "kilden dört tane rahip figürü"⁴⁸ olarak tanımladıkları pişmiş toprak figürler, Adilcevaz Kefkalesi ve Karmir-Blur'da depo olarak kullanılan mekanlarda ele geçirilmişlerdir. Dört adet olan Kefkalesi figürleri, saraydaki 2 ve 3 no.lu depoları birbirine bağlayan kapı geçidini dolduran yıkıntı arasında bulunmuştur.⁴⁹ Beş adet olduğu düşünülen Karmir-Blur figürleri ise, şarap mahzeni olarak kullanılan 25 no.lu mekanda bulunan sunağın arkasında ele geçirilmişlerdir.⁵⁰

İki ayrı yerleşim merkezinde bulunmuş olmasına rağmen birbirlerine çok benzeyen figürler, ayakta ve sakallıdırlar. Kefkalesi figürlerinin arkaları başlarından kuyruk sokumlarına kadar balık sırt kanadı şeklinde biçimlendirilmiş olup, Bilgiç'e göre ileriye doğru uzattıkları sağ ellerinde kozalak, sol ellerinde olasılıkla bakraç tutmaktadırlar.⁵¹

Karmir-Blur'da depo olarak kullanılan diğer mekanda ele geçirilmiş olan ve "Akrep Tanrı" olarak tanımlanan başka bir figür daha vardır. B.B.Piotrovsky, Urartu figürlerinin de esas görevlerinin, ait oldukları mekanlar içinde yer alan malları kötü ruhlara karşı korumak olduğu görüşündedir.⁵² (Bkz.Resim 30)

47 Piotrovsky, B.Boris; "Urartu (Ancient Civilization)", a.g.e., s.86.

48 Bilgiç, E.; Öğün, B.; "Anadolu", IX, 1965, s.3.

49 Y.a.g.e., s.3.

50 Barnett, R.D.; Published by the British School of Archaeology in Iraq (London), XIV, 1952, s.143.

51 Y.a.g.e., s.3.

52 Piotrovsky, B.Boris; "Urartu (Ancient Civilization)", a.g.e., s.86.

Resim 30. "Akrep Tanrı" olarak tanımlanan pişmiş toprak figür; B.B.Piotrovsky, Urartu (Ancient Civilization), a.e. fig.28.

4. URARTU SAVUNMA SİLAHLARINDAN KALKAN, ZIRH VE MIĞFER

Tüm Eski Doğu Devletlerinde olduğu gibi, Urartu Krallığı da tamamen bir güç üstünlüğü örneği olmayı kendisine ideal edinmiştir. Çünkü bir güç üstünlüğü olduğu sürece varlığını koruyabilen Urartu Krallığı, savaşçı niteliğini yitirdiği anda yıkılıp yok olmak zorundaydı. Bu nedenle bu savaşçının yürekli, güçlü, çevik, yırtıcı yetenekleri ile özdeşleşmesi gerekmektedir.

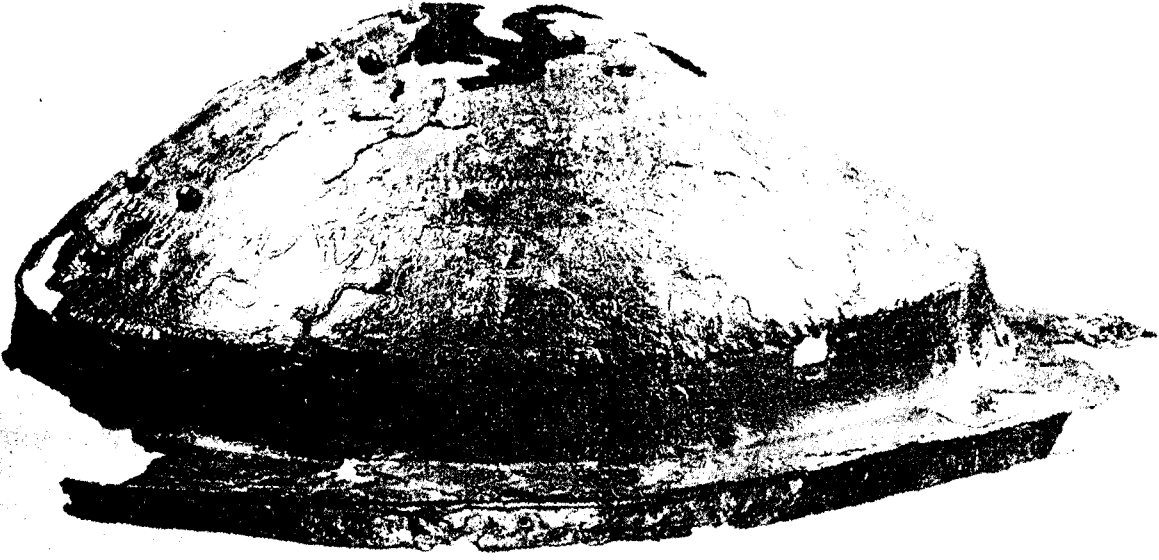
Tüm bu kavramlar, çeşitli sembol ve figürlerle savaş malzemelerine, örneğin kalkanlara, zırhlara, at-koşumlarına, kemerlere, miğferlere çarpıcı biçimleri ve boyutları ile işlenmişlerdir. Amaç, savunma silahlarının düşman üzerindeki yıldırıcı etkisini güçlendirmektir.

4.1. Kalkanlar

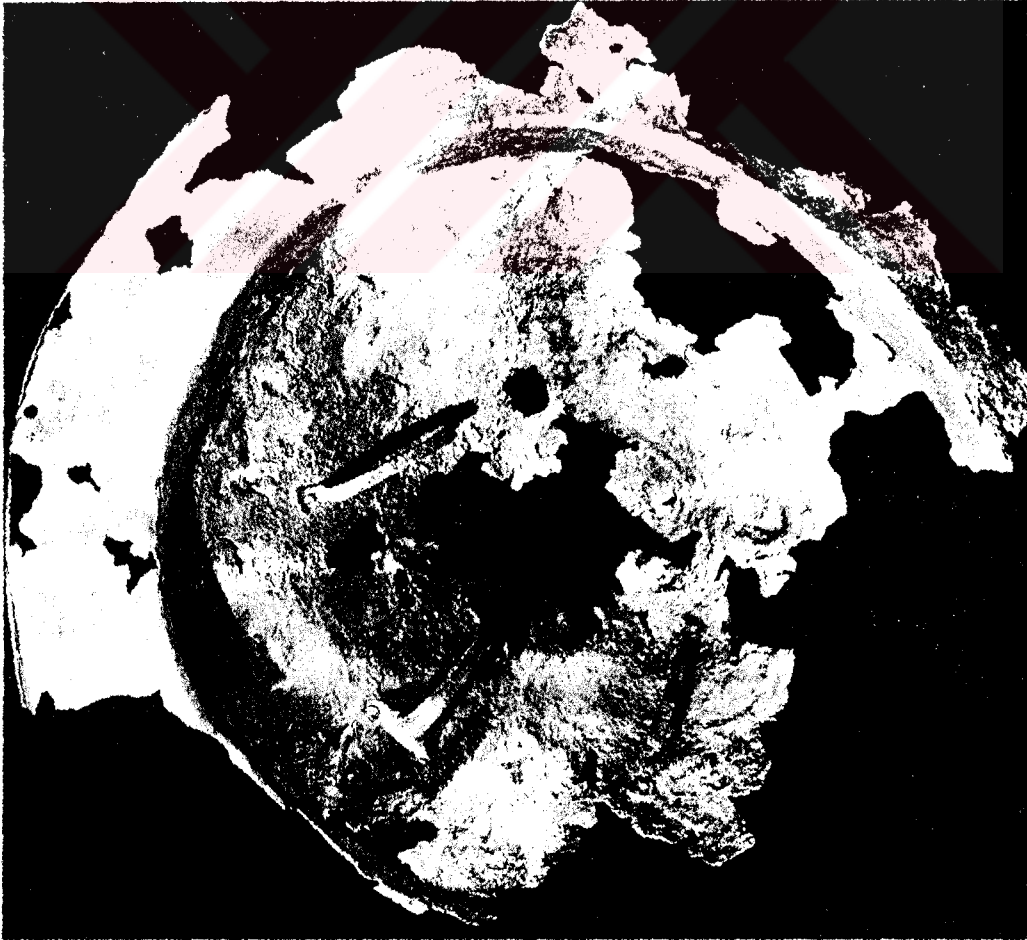
Urartu maden işçiliğinin en güzel örneklerini sergileyen kalkanlar, amaçlarına göre ikiye ayrılırlar:

- Savaş kalkanları
- Adak kalkanları

Dini amaçla tapınaklara konan adak kalkanları, Toprakkale'de bulunmuş olup bugün British Museum'dadır. Toprakkale'de ele geçen bir kalkanda "Tanrı Haldi'ye, bu kalkanı Kral Rusas hayatı için vakfetti" denmektedir. Bu nedenle Urartu tapınaklarında birçok kalkan ele geçmiştir. Bu kalkanların ortası konik olup, iç tarafında kalkanın tutulmasını kolaylaştıran uç kulbu bulunmaktadır (Resim 31 a, b, c, d, e, f).

Resim 31 a.
Yandan görünüşü

Resim 31 b.
Kalkan'ın iç tarafındaki üç kulbu

Resim 31 c.
Dış görünüşü

Resim 31 d.
Yürüyen arslanlar ve boğalardan detay

Resim 31 e.
Yürüyen hayvanlardan detay

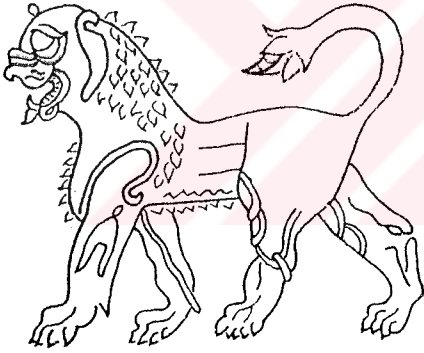
Resim 31 f.
Ortada rozet motifi

Resim 31. Toprakkale'de bulunan adak kalkanı; Guitty Azarpay, *Urartian Art And Artifacts*, Tafel VI, VII, VIII, IX.

- Resim 31 a. Yandan görünüşü
- Resim 31 b. Kalkan'ın iç tarafındaki üç kulbu
- Resim 31 c. Dış görünüşü
- Resim 31 d. Yürüyen arslanlar ve boğalardan detay
- Resim 31 e. Yürüyen hayvanlardan detay
- Resim 31 f. Ortada rozet motifi

Bronzdan dövme tekniği ile yapılan ve Urartu sanatını yansıtan adak yazıtlı kalkanlar üzerinde, kudret ve kuvvetin simgesi olan arslan ve boğa motifleri betimlenmiştir (Resim 32 a, b; 33 a, b). Arslanlar, yüzlerinde şiddeti gösteren hırlayan açık ağız dışında, sanki gezintiye çıkmış gibi durgunluk içinde betimlenmiştir (Resim 33 a, b). Urartu saray sanatında sanatçılar, yöneticiler tarafından belirlenen katı kurallar çerçevesinde eserlerini yapmakla yükümlü olmuşlardır. Nitekim kalkanlar üzerindeki arslan ve boğa motifleri, özde ve biçimde herhangi bir değişikliğe uğramaksızın Urartu Krallığı'nın sonlarına değin aynı biçimde kopya edilmiştir.⁵³

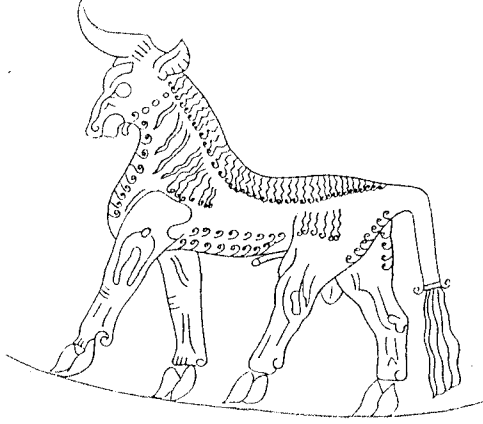

Resim 32 a. Sarduri II'ye ait bronz kalkan üzerindeki aslan figürü; Ekrem Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, a.e., s.57, Abb.20.

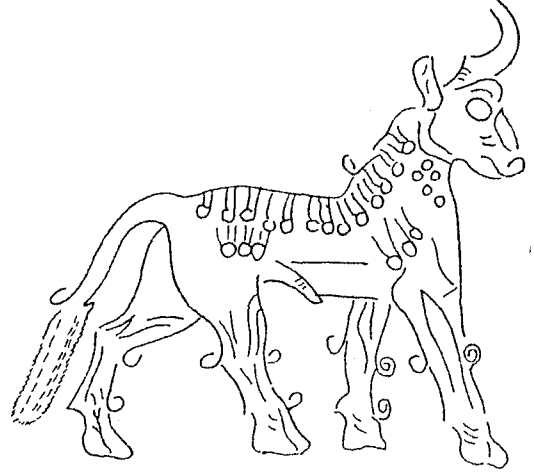

Resim 32 b. Toprakkale'de bulunan bronz kalkan üzerindeki bir başka aslan figürü; Ekrem Akurgal, a.e., s.57, Abb.21.

⁵³ Belli, Oktay; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, S.205.

Resim 33 a. Sarduri II'ye ait bronz kalkan üzerindeki boğa figürü; Ekrem Akurgal, a.e., s.78, Abb.50.

Resim 33 b. Toprakkale'de bulunan bronz kalkan üzerindeki bir başka boğa figürü; Ekrem Akurgal, a.e., s.78, Abb.51.

1951'de Karmir-Blur'da Argishti I'in adının bulunduğu kabartmalı ve kakmalı bronz bir kalkan bulunmuştur. Kalkanın yüzü bombelidir ve merkezi bir gül bezek ve eşmerkezli bölgelerdeki hayvan kabilelerinin frizleriyle ayrıca dekore edilmiştir. Eşmerkezli bölgeler ise, tomurcuk çelengi bordürleriyle ayrılmıştır; kalkanın arka kısmında üç tutamak yeri bulunmaktadır.

Bu kalkanın herhangi bir fotoğrafının henüz mevcut olmaması nedeniyle, kalkan dekorasyonunda Urartu geleneği haline gelen genel dekoratif şemasının çizimi sınırlı olmak durumundadır. Dekore edilmiş bölgelerden ayrılan, kabartılı ve kakmalı 28 arslan, 20 boğa ve yine 8 arslandan oluşan figürler, merkeze doğru hareket eden bir kabile olarak gösterilmiştir (Resim 34). Kalkanın üst yarısındaki hayvanlar gibi, alt yarıdakiler de sağ üst kısımda gösterilmişlerdir. Böylece sadece bir noktadan bakıldığında bütün hayvanlar sağ üst kısımda görülmektedir. Kalkanın hafifçe çevrilmesiyle, bu

kompozisyonun simetrisi bozulmakta, bu ise kalkanı sürekli tek bir pozisyonda tutmanın zorunluluğuna işaret etmektedir. Bir silah olarak kullanıl-dığında, Urartu kalkanı, bedene tek bir pozisyonda asılmaktadır. Fakat Korsabad'da keşfedilen ve M.Ö.714 yılında Sargon'un kuvvetleri tarafından yağmalanmış olan Musasir'deki Urartu tapınağının cephe-sini gösteren Asur rölyefinin ortaya çıkarılmasından bu yana, Urartu kalkanlarının törensel işlevinden şüphelenilmektedir (Resim 35). Argishti'nin kalkanındaki yazı, özellikle kalkanın Tanrı Haldi'ye adandığını ve Irpuni (Erebuni, Arinberd) şehrine gönderilmek üzere imal edildiğini belirtir. Teishebaini'ye (Karmir-Blur) götürülünceye dek Irpuni'nin bir tapınağında asılmıştır. Sarduri II (M.Ö.764-735 veya takriben M.Ö.755-735) ve Rusa III'ün (629-615) yazılı kalkanlarında gösterildiği gibi, Argishti'nin kalkanının şekli ve dekoratif dizgesi, hemen hemen Urartu Krallığı'nın sonuna kadar devam etmiş ve Yunan dünyasında üretilen kalkanlar için esin kaynağı olmuştur (Bkz.Resim 36, 37 a, 37 b, 38 a, 38 b).

Urartu kalkanlarının korunan örnekleri iki temel tiptedir:

- Bronz levhadan yapılmış büyük ve dairesel olanlar
- Dayanaksız malzeme ile yapılmış olup, bronz konik kabartma süs ve umbo ile dekore edilmiş olanlar

İlk tiptekilerin en karakteristik yanı, düzenli bombesi bulunan büyük bronz yüzüdür (çapı 70 cm ile 1 m arası). Bunlar çoğunlukla eşmerkezli dizaynlarla dekore edilirler ve düz bir çember sağlarlar. Arka kısmındaki tutamağı merkeze yerleştirilen hoplite Yunan kalkanından farklı olarak, Urartu kalkanının arasındaki en büyük tutamak radyal hat boyunca, kalkanın çemberi ile merkezin ortasında bir yere kadar uzanır. Daha küçük iki tutamak, büyük olana paralel olarak konumlandırılmış olup, muhtemelen omuz veya kola asılmasını sağlayan bir kayışı desteklemektedir. Snodgrass tarafından belirtildiğine göre, kalkanın bu taşınma yöntemi, ikinci tipi tek tutamaklı Asur kalkanlarından ayırmakta ve ayrıca Urartu örneğini, çok tutamaklı Yunan hoplite kalkanlarının öncüsü yapmaktadır.

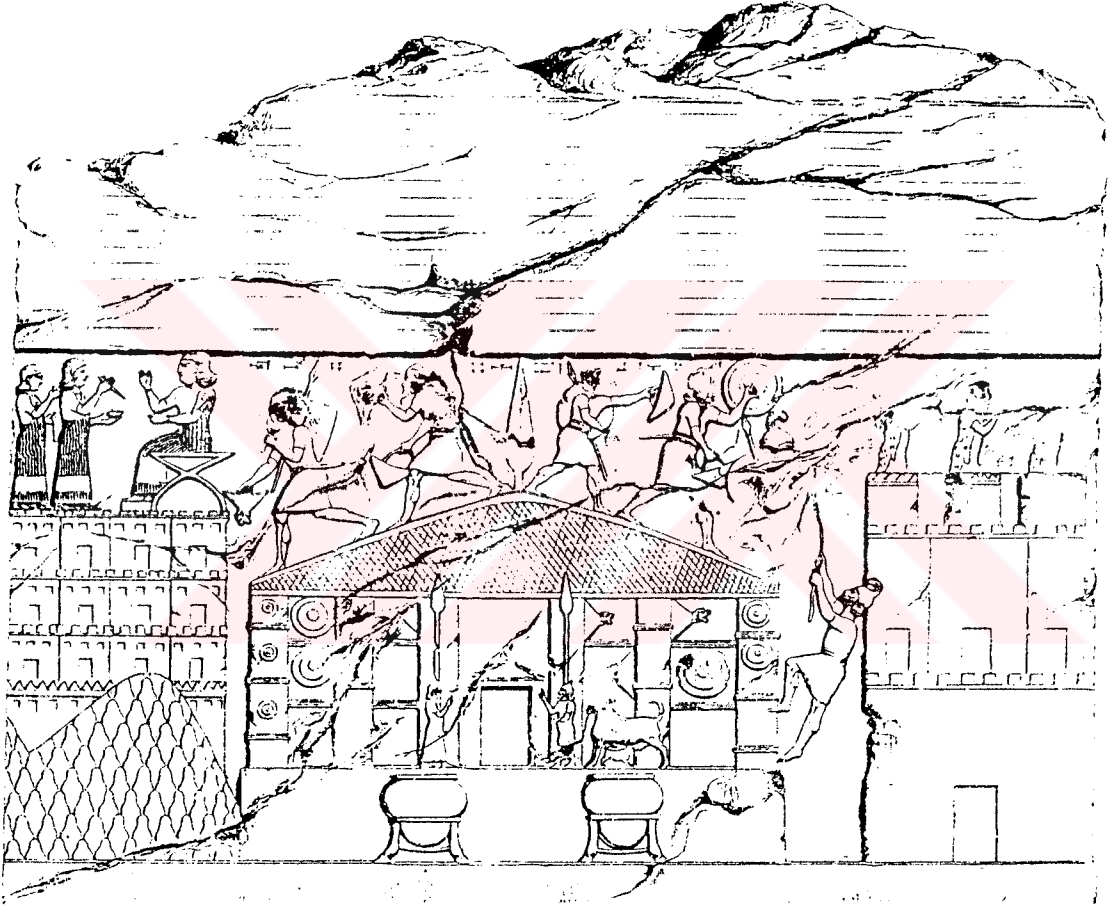
Resim 34. 1951'de Karmir-Blur'da (Oda 34) bulunan Argishti I'e ait bronz kalkanın şematik çizimi; B.B.Piotrovsky, Karmir-Blur III, a.e., s.28, res.17.

Bugüne kalan ikinci tipe uygun olan Urartu kalkanları, dekore edilmemiş konik, bronz ve demirden yapılmış yuvarlak kabartma (umbo) ile simgelenmektedir. Bunlar, başlangıçta dayanıksız maddeden yapılmış kalkanlar üzerine yerleştirilmiştir. Bu metalden yapılmış kalkanların yuvarlak kabartmalarına ilişkin bulunabilen ilk örneklerin üzerinde Argishti I'in adı vardır. Bu tip kalkan, Snodgrass tarafından tanımlanan özel kategoriye (1.tipi) eklenebilir. Snodgrass, Yunan dünyasından, Bronz Çağı'nın Kafkas'ından (Trialeti), Luristan bronzları arasındaki kalkan kabartması örneklerinin listesini çıkarmıştır. M.Ö.9.yüzyıl ve sonrasındaki Asur örnekleri çeşitli kalkan tiplerini göstermektedir. Bunlar arasında tekli tutamağı olan küçük

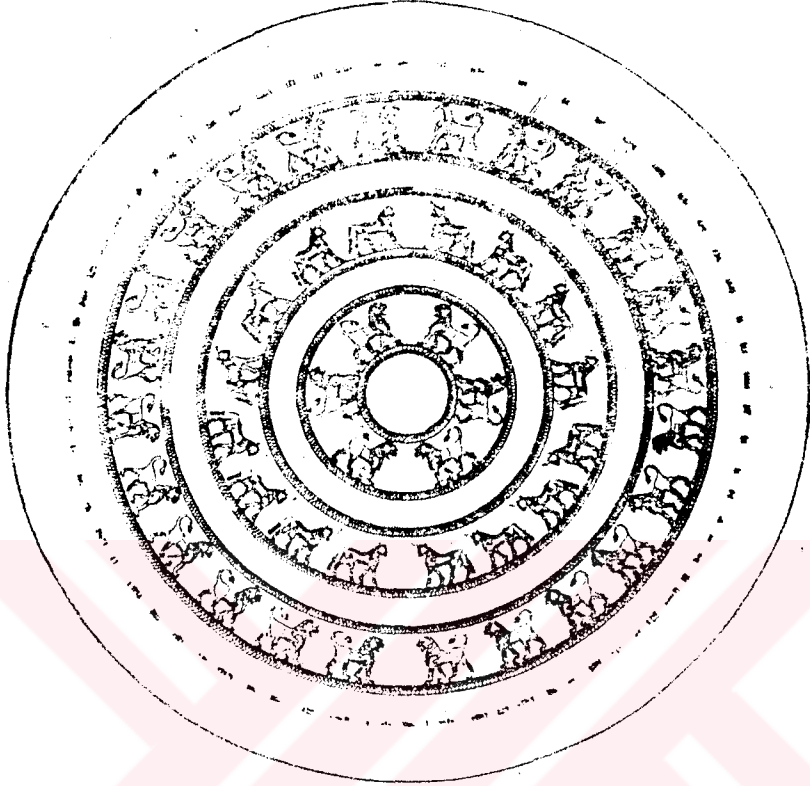
yuvarlak kalkanlar; muhtemelen sepet örgüsünden yapıma, eşmerkezli dekorasyona sahip büyük yuvarlak kalkanlar; hasırdan yapıma, kıvrılmış üst kenarları olan küçük yuvarlak kalkanlar ve yine hasırdan yapıma, kıvrılmış üst kenarları olan büyük dikdörtgen kalkanlar bulunmaktadır. Balawat kapılarında Asurlular ve Urartular tarafından taşındığı gösterilen merkezi kabartmalı küçük kalkanlar, ya tamamen metal bir yüz kısmına, bugüne kalan 8.yüzyıl Urartu örneklerinden bilinen umbolu kalkanla karşılaştırılabilecek metal bir kabartmaya sahip olmuş olabilir. Öte yandan, Balawat Kapılarında gösterilen "omphalos" kalkanlarının yüz kısmı tamamen metalden yapılmışsa, sonraki Yunan "omphalos" kalkanları da, Snodgrass tarafından öngörüldüğü gibi, Doğu modellerinin türevleri olarak değerlendirilmelidir. Örnekleri bugüne kadar korunamayan üçüncü bir kalkan tipi, M.Ö.714 yılında Musasir'in kuşatılmasının resmedildiği Korsabad'dan alınan bir rölyefte gösterilmiştir (Bkz.Resim 35). Bunlar II.Asurbanipal (883-859) hükümranlığında elde edilen rölyeflerdeki Asur askerleri tarafından taşınan silahlar olduğu sanılan, merkezinde bir hayvan promotunun bulunduğu küçük, yuvarlak ve bombeli kalkanlardır. Hayvan promotlu kalkanlar, Korsabad'da bulunan Asur rölyefinde tasvir edilen 18.yüzyıl "Urartu" tipinin türevleri olarak addedilen Girit örnekleri yoluyla iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, "omphalos" kalkanında olduğu gibi, hayvan promotlu kalkanlar, Urartular'dan alınan gerçek örneklerde kaydedilmemiş olup, Urartu orijiniyle bağlantısı varsayım düzeyindedir. Batı Asya'da ortaya çıkan gerçek ve varsayımaya dayalı Urartu kalkanlarının Yunan dünyasında ortaya çıkanlardan daha eski olması önemli olabilir.

Urartu bronz kalkanlarına en yakın olan kalkanlar, Girit'teki Idaean Zeus'un mağarasından alınan bronz levhadan kalkanlardır. Mezopotamya, Anadolu, Suriye ve Urartu'dan alınan ikonografik unsurlu Girit kalkanlarının dekorasyonlarının varlığı, M.Ö.7. ve 8. yüzyıllar arasında, Batı Asya ve Ege'nin sanat merkezlerine katkıda bulunmuşlardır. Batı Asya'da tam olarak karşılıkları bulunmaması nedeniyle, bu kalkanlardaki Urartu kompozisyonları, M.Ö.8.yüzyıldan itibaren Urartu kültürüne özgü niteliklerin Batı'ya doğru yayıl-

dığının açık bir göstergesidir. Fenomen, muhtemelen, Argishti'nin sınırlarını genişletmesi, Kuzey Suriye şehir devletlerinin ortaya çıkışı ve bunların daha sonra Asur hükümlanlığı çatısı altında birleşmesi ve Batı pazarının Doğu ürünlerine yönelik ticari talebi gibi çeşitli faktör-lerin sonucu olabilir.

Resim 35. Musasır Tapınağının Asurlu askerler tarafından yağmalanışı. Soldaki iki insan figürü ele geçen malzemeleri kayıt ederken görülmektedirler (Korsabad'daki Sargon II Sarayındaki kabartma günümüzde Botta, Flandin tarafından yorumlanmıştır); Ralf-Bernhard Wartke, *Urartu das Reich Ararat*, a.e., s.56, Abb.17.

Resim 36. 1951'de Karmir-Blur'da (Oda 38) bulunan Sarduri II'ye ait bronz kalkanın şematik çizimi; B.B.Piotrovsky, Karmir-Blur III, a.e., s.29, res.18.

Musasir'deki, Haldi tapınağının Asur askerlerince yağmalanmasında, yalnızca dini bir öneme sahip, önemli sayıda altın ve gümüşten yapılmış kalkan alınmıştır.⁵⁴

Urartu kalkanlarının üzerinde çivi yazısı olanı da vardır ve çivi yazıları bizi, kime hediye edildiği veya ait olduğu sonucuna vardırıır (Bkz. Resim 34, 36, 37 a).

⁵⁴ Azarpay, Guitty; "Urartian Art and Artifacts", University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1968, s.21-24.

Resim 37 a. Karmir-Blur'da bulunan Sarduri II'ye ait bronz kalkan (Erivan Tarih Müzesi, Ermenistan); Guitty Azarpay, *Urartian Art and Artifacts*, a.e., Plate 19.

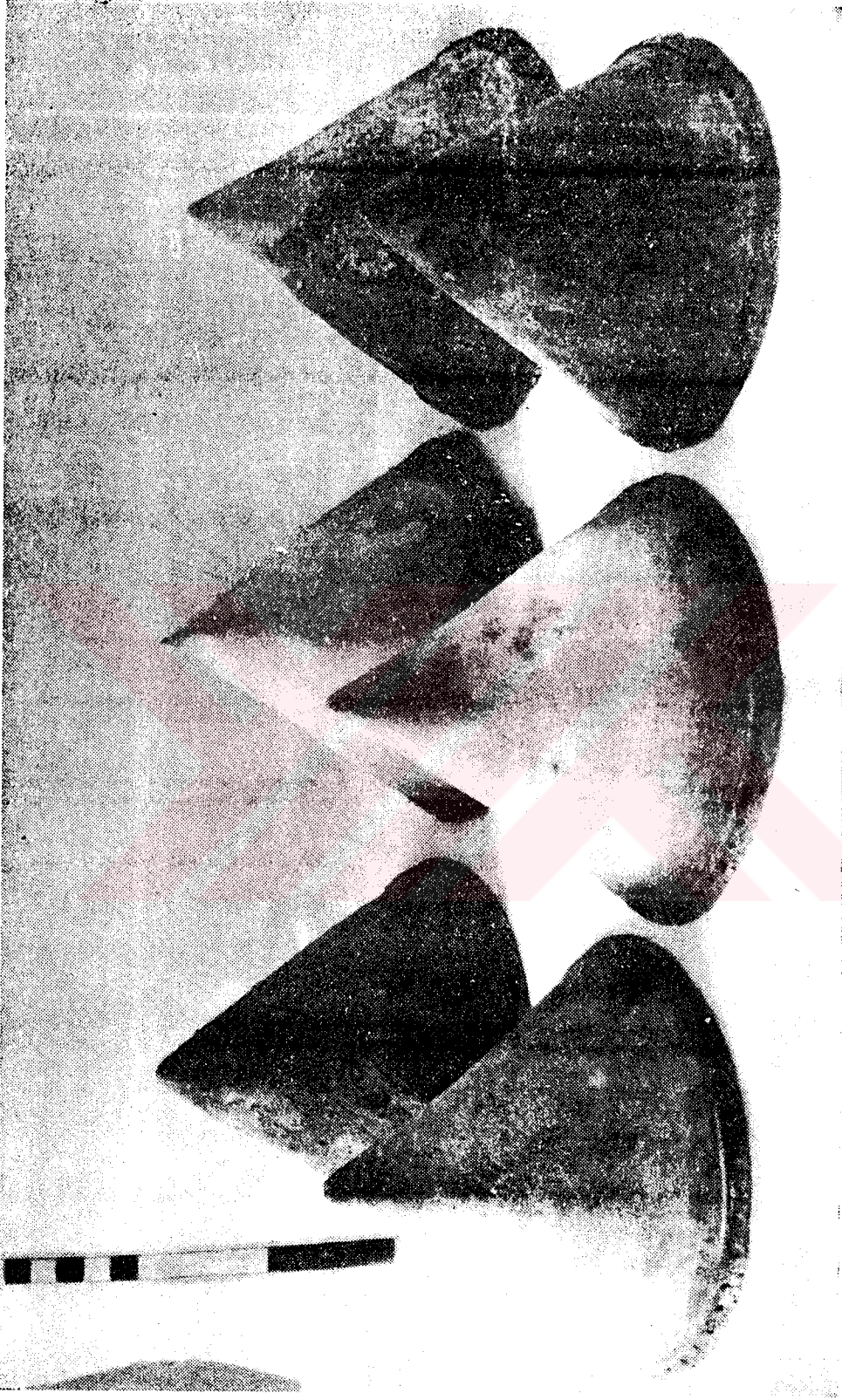
Resim 37 b. Sarduri II kalkanından detay; Guitty Azarpay, a.e., Plate 20.

Resim 38 a. Toprakkale'de bulunan Rusa III'e ait 85.2 cm çapındaki kalkan (British Museum); Guitty Azarpay, a.e., Plate 56.

Resim 38 b. Rusa III'e ait kalkandan detaylar; Guitty Azarpay, a.e., Plate 57 A, B.

Resim 39. 1950'de Karmir-Blur'da bulunan, alt kenarlarında delikler bulunan 6 bronz konik kalkan; B.B.Piotrovsky, Karmir-Blur III, Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti'nin Bilim Akademisi Yayinevi, 1955, Taf.19.

1951 Karmir-Blur kazılarında diğer kazılarda olduğu gibi çivi yazıları bulunan dört bronz kalkan daha bulunmuştur. Tekrarlanan metnin ikişer satırına sahip olan iki kalkan, Argishti'ye, Menua'nın oğluna aittir (Bkz. Resim 34). Kalkanların ikisi de İrbuni şehri için yapılmıştı. 34 no.lu depoda bulunan aslan ve boğa resimli mükemmel bronz kalkanın üzerinde, şu yazılar bulunuyordu:

"Hal-di-e e-u-ri-e-i-ni a-şe Al-gi-iş ti-şe Me-nu-a-hi-ni-şe Ir-pu-ni-e-di uş-tu-ni Ar-gi-iş-ti-ni ŞARRU DANNU ŞARRU al-su-i-ri-ŞARRU Bi-a-na-u-e a-lu-si Tuuşpa patari"

Tanrı Haldi kalkanı, İrbuni şehri için Menua oğlu Argishti'ye hediye etmiştir. Argishti'nin ikinci kalkanı da buna benzer yazıya sahiptir.

1950'de Karmir-Blur kazısında 28 no.lu deponun bölümlerinden birinde, alt kenarında delikler bulunan altı bronz konik eşya bulunmuştur (bunlar söğüt ağacından yapılmış umbon olabilir) (Bkz. Resim 39). 1946 kazılarında, kalenin avlusunda bulunan konutun içinde böyle tipte üç eşya bulunmuştur (bunların üzerinde karanfil ve söğütten örülmüş kalkan parçaları muhafaza edilmiştir). 1950 yılının beş umbonunda kısa çivi yazılar vardır. Çivi yazılarının önünde işaretler, birinde kuş kafası, diğerlerinde boğa kafası bulunmaktadır. Boğa kafası, çivi yazısı olmayan umbonlarda bulunmaktadır (Bkz. Resim 40).

1) Ai-di-gi-iş-ti u-ti-iş-hi-(çar) : Argishti'nin kalesi, yani Argishti kalesine ait olan

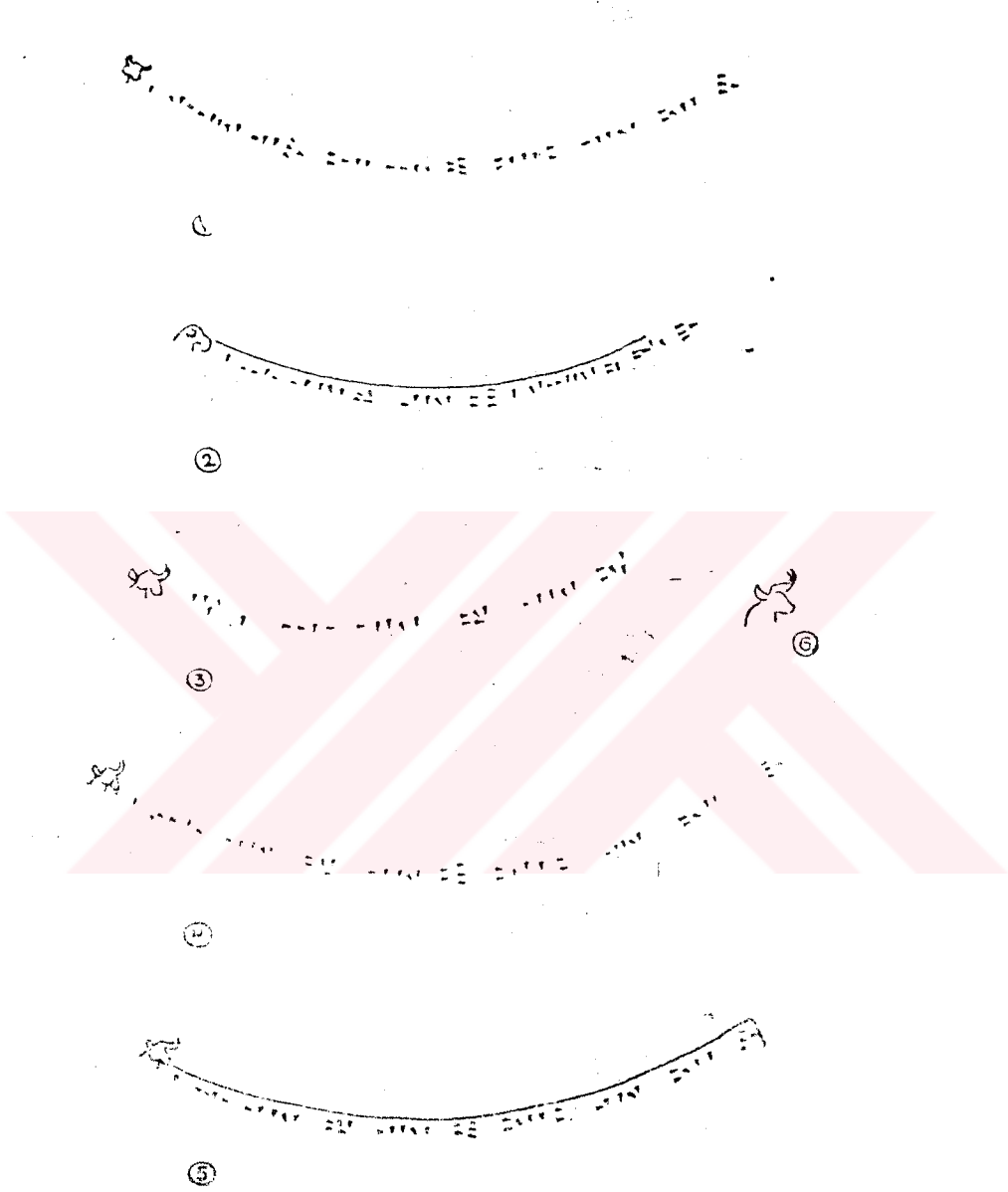
2) Sar-du-ri-i Ar-gis-ti-hi : Sarduri Argishti'nin oğlu

3) Sar-du-ri-e : Sarduri çarı

4, 5) Sar-du-ri-i u-ri-iş-hi : Sarduri kalesine ait olan

1946'da bulunan iki umbonda, çivi yazılarının kalıntıları görülmektedir (bunlar 28 no.lu depoda bulunan yazılar gibi kaba yöntemle yapılmıştır). Köşe işaretlerinin yerine çivilerin eğilmiş olması, B.B.Piotrovsky'yi daha önce bunların çivi yazılarının taklit olduğu fikrine sevketmiştir. 1946 yazıları çok kötü muhafaza edilmesinden dolayı okunmamakta, ancak umbonların birinde Menua-hi

(veya 1) işaretler grubu görülmektedir. Bu da bu eşyanın, Menua'nın oğlu Argishti'ye ait olduğunu gösteriyor.⁵⁵

Resim 40. 1950 yılında bulunan umbolardaki çivi yazıları ile boğa ve kuş kafası motifleri; B.B.Piotrovsky, a.e., s.62, res.33.

55 Piotrovsky, B.Boris; "Karmir-Blur II", Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Yayınevi, 1952, s.51, 64.

4.2. Zırhlar

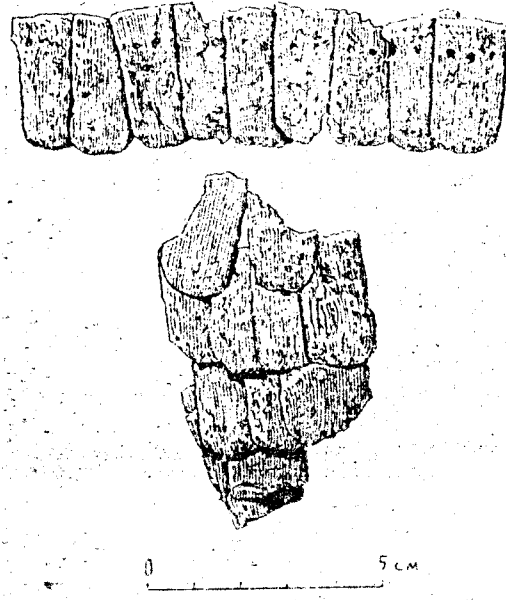
Urartu Uygarlığı'na ait günümüze kadar gelebilen zırh parçaları, ilk kez 1951 yılında Karmir-Blur kazılarında ortaya çıkan pullu zırhlara ait parçalardan oluşmaktadır (Resim 3, 41).

Yerdeki silah yığıntısının içinde aynı tipte bronz pullar bulunmuştur. Ölçüleri 3x1.5 cm boyutlarında olup, alt tarafları yuvarlatılmış, üst taraflarına ise, aynı sıraya üç delik delinmiştir. Bu deliklerin fonksiyonu, pulların bir zemine dikilmesine yardımcı olmasıdır (Bkz.Resim 42).

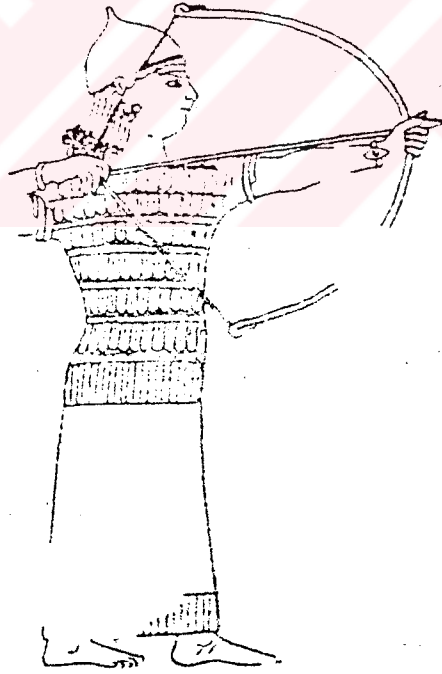
Pullu zırh, Eski Doğu'da çok yaygınlaşmış bir savunma silahıydı. Asur rölyeflerinde savaşçıların kısa, kolsuz bir zırh elbisesi giymiş oldukları çok sık görülmektedir (Bkz.Resim 43). Eski Doğu silahları araştırmacılarının düşüncelerine göre, bu parçalı zırhlar, yalnızca metalden olmayıp deriden de yapılmış olabilirler. Genelde bugüne kadar ortaya çıkarılabilen zırh parçaları bronz ve metaldendi.

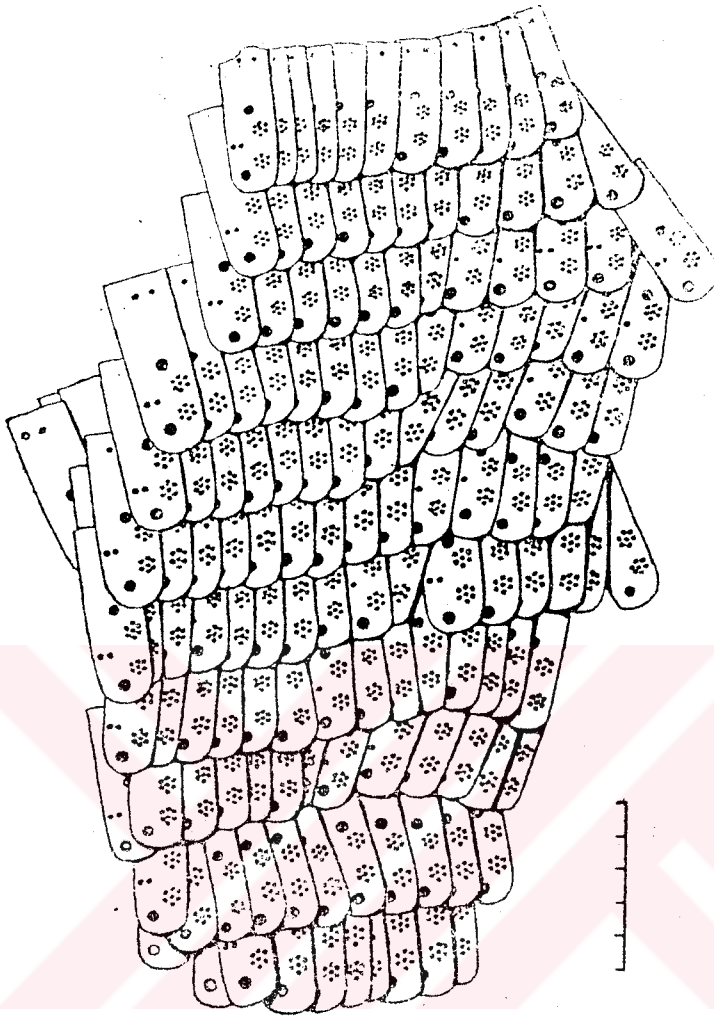
Resim 41. Karmir-Blur harabelerinin bulunduğu tepenin güneyden görünümü;
Ralf-Bernhard Wartke, Urartu das Reich Ararat, a.e., s.31, Abb.10.

Resim 42. Karmir-Blur kazılarında bulunan bronz zırh pulları; B.B.Piotrovsky, Karmir-Blur III, a.e., s.9.

Resim 43. Asur röliyeleerindeki zırh elbisesi giymiş savaşçı; B.B.Piotrovsky, a.e., s.32.

Resim 44. Rozet süslü zırh pulları; B.B.Piotrovsky, a.e., s.31.

Çok ufak bir örnekte de olsa, altın yaprakla kaplanmış demir parçasından oluşan zırh parçası da bulunmuştur.

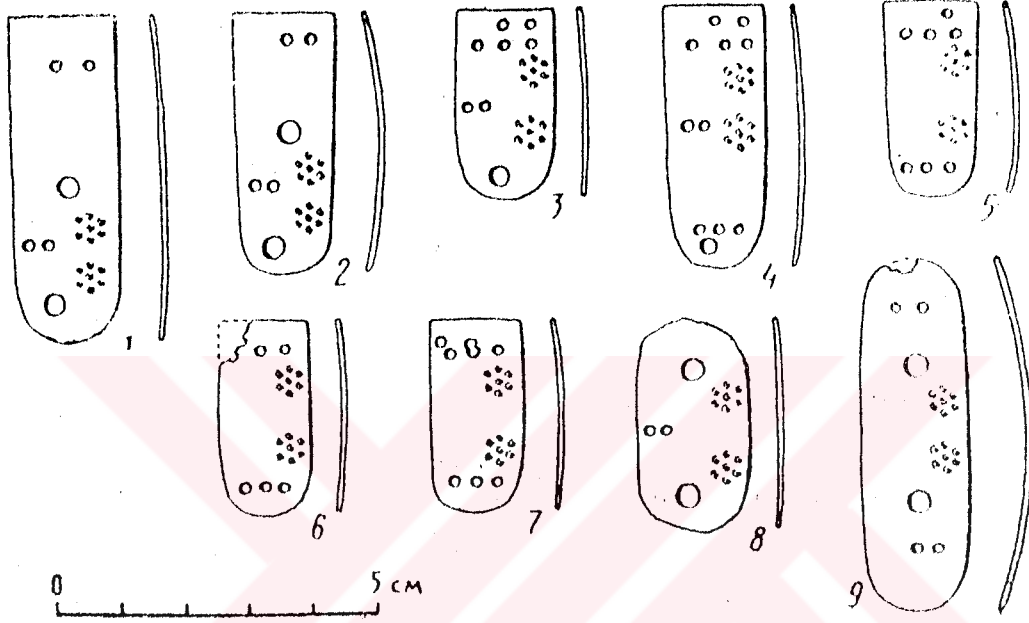
Yapılan araştırmalarda, Mısır Firavun'u Şeşenka döneminde de pullu zırhların kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bu zırhlarda da pulların alt kenarları yuvarlatılmış, yine dikilmek için delikler açılmıştır. Böylece bu örneklere göre, bu tür zırhların Eski Doğu'da çok

yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenledir ki, 1952 yılında 36.odada toplu olarak bir yığın farklı eşyanın altında bulunan çok iyi durumdaki pullu zırh, araştırmacılar için sürpriz olmamıştır. Bu zırhın farklı boyutlardaki pullarının yerleşimi incelendiğinde, zırhın üzerindeki bazı yerlerde parçaların çok küçük boyutlara kadar düştüğü görülmektedir. Her parça sağ tarafından 7 noktadan oluşan dövme tekniği ile yapılmış bir rozetle süslenmişti (Bkz.Resim 44). Bu zırhı oluşturan birçok parçanın arasında dokuz tip görülebilir (Bkz.Resim 45). Yalnız bazıları bu tiplerin içinde tek bir örnekle kalmıştır. Parçaların ilk tipi çok fazladır. Bu da bunların, zırhın temelini oluşturan parçalar olduğunu düşündürmektedir. Söz konusu parçanın uzunluğu 5.2 cm, genişliği 1.7-1.9 cm, kalınlığı 0.1 cm, üst bölümün kenarlarında 0.5-0.7 cm'lik küçük delikler açılmıştır. Bunlar da sağ tarafa doğru yerleştirilmiştir. Orta dikey çizgide ise, pulun çok da ortasında olmayan büyük bir delik açılmıştır. Bu deliğin aynısı bir de pulun alt tarafında bulunmaktadır. Ancak bu kez sol tarafa doğru yerleştirilmiştir. Bir pulun üzerindeki deliklerin sayısı ve yerleşimleri, bu zırhın bir zemin üzerine dikilen pullar olmadığı fikrini vermektedir. Buna göre, bunlar birbirine tutturularak ve metal parça kullanarak ayrı bir elbise fonksiyonu oluşturmaktadır.

Aşağıda B.S.Sorokinim tarafından önerilen pullu zırhın pullarının, kendi aralarındaki bağlantılarının restorasyonu açıklanmaktadır.

Bu restorasyonun amacı, pulların birbirleriyle olan bağlantılarını tam olarak vermektir. Bunu yaparken, aynı zamanda zırhın esnekliğinin korunmasını ve deri parçalarının gizlenmesi amacını güder. Önerilen restorasyona göre, bağlantı çizgileri sadece yatay olarak geçmiştir. Bu da demektir ki, her pulun üzerinde bulunan dört sıra delikten diğer pullara dört noktadan bağlanır. Bağlantıların bir tanesi üst sıra ile alt sırayı bağlama görevini üstlenmektedir. İp, alt sıradaki pulun üst tarafında bulunan büyük delikten de diğer pullara devam eder. Bu bağlantı, zırhın sıralarının arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Pulların üzerindeki geri kalan deliklerin fonksiyonu, pulları birbirlerine yatay bir şekilde tutturaktır. Bu şekilde her pul

yatay olarak diğer pullarla üç noktadan bağlanmaktadır. Bu sağlam bir bağlantı olup, aynı zamanda zırhın esnekliği kaybolmamaktadır. Deri kayışların gizliliği, hem deliklerin karışık olarak kullanılmasında hem de geçme şekillerine bağlı olarak sağlanır. Bu bağlantı şekli Resim 46'daki şemalarla gösterilmiştir (Bkz. Resim 46).

Resim 45. Zırhı oluşturan 9 tip pul örneği; B.B.Piotrovsky, a.e., s.33.

Bu savunma silahı, restore edilirken bazı parçaların birbirine uymadıkları gözlemlenmiştir. Bazılarının sağ tarafında rozet şeklinde süslemeleri vardır. Şüphesiz bu karışık bağlantı, bu zırhı değerli bir esere dönüştürmüştür. Tüm bu bilgilerin ışığında, bu zırhın Karmir-Blur'daki tapınağa bir kral tarafından sunulan değerli bir armağan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak zırhın bazı parçaları Karmir-Blur'daki bir yangında hasar görmüşlerdir. Hasar gören zırhın parçaları arasında dört adet bronz düğme bulunmuştur, yalnız bunların orijinal şekilleri anlaşılamamıştır. Üç parça oksitlenmeden dolayı

tamamen bozulmuştur. Yüzeyindeki iki aynı merkezli çember içinde çivi yazısı ve ortasında da bir rozet vardır. Birinci çemberdeki yazının anlamı şudur: "Yüce Tanrı Haldi". İkinci ise "Bu zırhı Argishti hediye etmiştir" yazmaktadır. Düşmenin arka tarafında da kısa bir yazı vardır: "Kral Argishti" (Bkz.Resim 47).

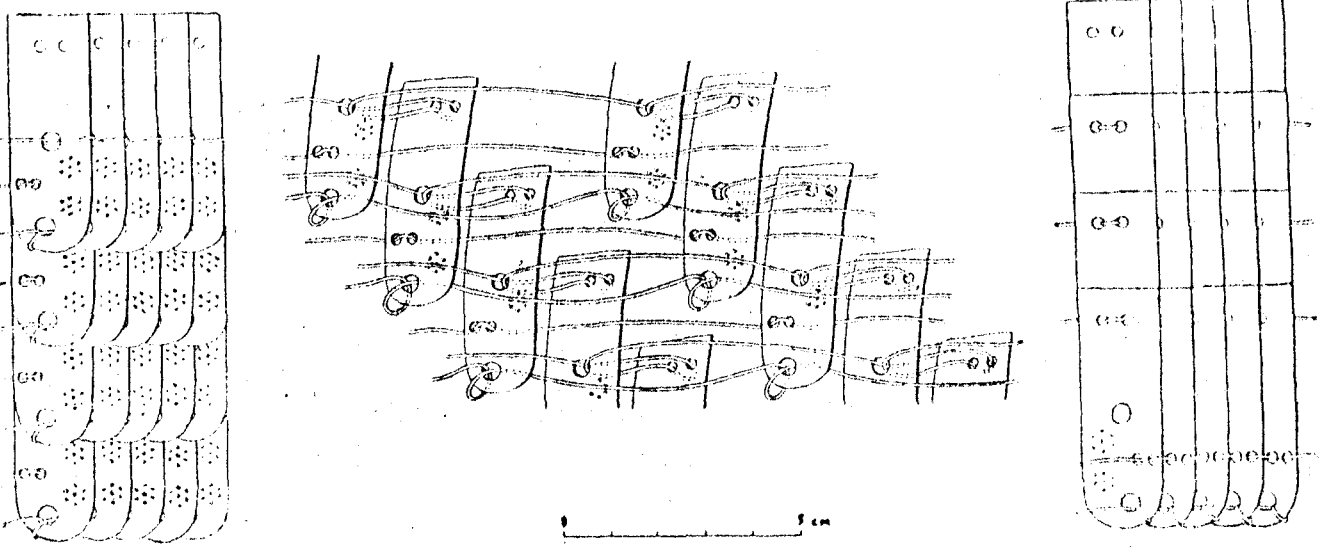
1953'te Karmir-Blur tapınağındaki 38 ve 40 no.lu odaların kazılarında, iki zırhın çok miktarda demir parçaları bulunmuştur. Bu parçaların üst tarafında tek sıra halinde üç delik vardır. Bunların boyutları 3 cm uzunluğunda, 1.8 cm genişliğindedir. Bu parçaların dışında onüç tane daha büyük parça bulunmuştur. Bunlar 4.8 cm uzunluğunda ve 2.2 cm genişliğindedir. Bunların da üst tarafındaki üç delik haricinde, sağ taraflarında arkaya doğru da bir delik bulunmaktadır. Görünüyor ki, bu büyük parçalar zırhın alt bölümünü oluşturmaktadırlar.

40 no.lu odada bulunan ikinci zırhın pulları, şu ana kadar tarif edilenlerden daha farklıdır. Küçük pulların uzunlukları 3 cm, genişlikleri ise 1.8 cm'dir. Bunlardan yüzelli adet bulunmuştur. Bunlardan başka, oldukça büyük yirmi parça daha bulunmuştur. Uzunluğu 5.5 cm, genişliği 2 cm'dir. Yalnız bu yirmi parçanın sadece orta kısımlarında üç delik vardır. Bu demir zırhın parçaları, bize İskit zırhları ile kıyaslama olanağı vermektedir.

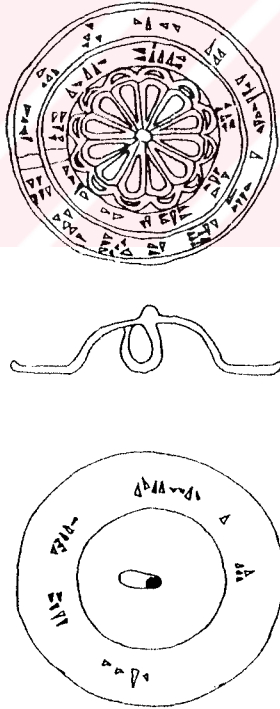
Erivan İskit zırhları (ki bunlar 7.yüzyıl sonları, 6.yüzyıl başlarıdır), bronz parçalardan oluşmaktadır (A.A.Bobrinckovo Jabotine'de 1913 yılındaki kazılardan ve Smely Köyü'nde 1904 yılındaki kazılardan). Bu bronz parçalarda iki veya üç delik vardır ve bazan da sağda veya solda ek bir delik bulunmaktadır.

Bronz parçalı zırhlarla birlikte, İskitler'de bir de demir zırhlar yaygınlaşmıştır. Bunlar M.Ö.5. yüzyılın en yaygın tipleri olmaktadır. Urartu ve İskit silahlarının arasındaki bağlantı, İskit Devleti'nin eski Doğu devletleri ile bağlantıları hakkında bilgi vermektedir.⁵⁶

⁵⁶ Piotrovsky, B.Boris; "Karmir-Blur III", Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Yayınevi, 1955, s.9, 24, 32, 35, 36.

Resim 46. Pullu zırhın birleşme restorasyonu; B.B.Piotrovsky, a.e., s.34.

Resim 47. Karmir-Blur'da bulunan bronz düğmenin ön ve arka yüzü; B.B.Piotrovsky, a.e., s.35.

4.3. Küçük Bronz Objeler

Bugüne dek Urartu uygarlığına ait yerleşim alanlarında ortaya çıkarılan büyük sanat eserlerinin yanında, çok sayıda küçük sanat eseri de ele geçirilmiştir. Bunlar Urartu Uygarlığı'nın "Saray sanatı"nı ve bunun taklitçisi olan "Taşra sanatı"nı yansıtmaları ve yazıtları yardımı ile de kolayca tarihlendirilebilmeleri bakımından önem taşımaktadırlar. Küçük bronz objelerin Urartular'ın sosyal yaşantısında çok yönlü olarak kullanılmış olması, işlevleri hakkında bugüne dek çeşitli fikirlerin ileri sürülmesini sağlamıştır.

Bu fikirlerden yola çıkarak, küçük bronz objelerin kullanma alanları şu şekilde gruplara ayrılabilir:

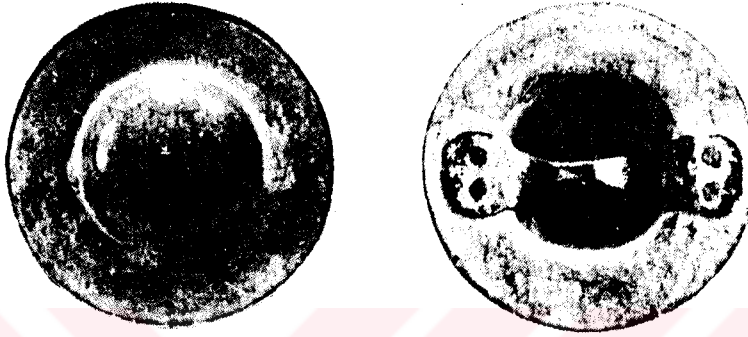
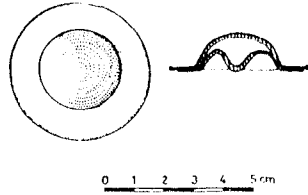
Giysiler üzerinde düğme olarak kullanılan objeler:

Mezar hediyeleri arasında ele geçirilen giysi ve zırhlar üzerinde, düğme işlevini gören altın, gümüş ve bronzdan yapılmış objeler bulunmaktadır. Düğme işlevi gören bronz objelerin en güzel örneklerinden birine Van Bölge Müzesi'nde rastlanmakta ve bu örnekte diğer objelerden farklı bir işçilik görülmektedir. Bunlarda perçin deliği ve halka bulunmamaktadır. Bunun yerine Urartu maden sanatının eşi az görülür en ilginç perçin tekniğine rastlanılmaktadır. Böylece bu düğme orta bombenin altındaki boşluktan, ip geçirilerek kumaş ya da deri üzerine tutturulmaktadır (Bkz.Resim 48).

Zırh üzerinde koruyucu ve süsleyici nitelikte memelik olarak kullanılan objeler:

1952 yılında Karmir-Blur kazısında 36 no.lu odada ele geçen ve "kalkancık" diye adlandırılan çivi yazılı bir objeyi, Melik İşvili, "zırh plakası"na ait bir parça olarak nitelemiştir.

Urartu maden sanatında sık kullanılan süvari tasvirlerinin zırhları üzerinde bu memeliklerin resmedilmiş olduğu görülmektedir. Bu objeler, zırhın göğüs doğrultusunda ve her iki meme kısmı üzerinde yer almaktadır (Bkz.Resim 47).

Resim 48. Bronz düğme (van Bölge Müzesi); Oktay Belli, Van Bölge Müzesi'ndeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri, İst.Üniv.Ed.Fak.Basımevi, İstanbul, 1977, res.12, 13, 14.

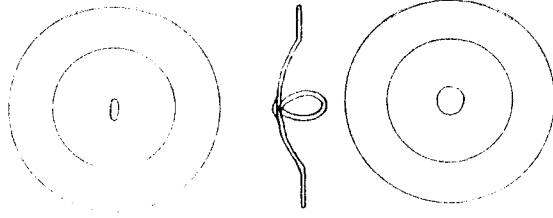
Kalkan üzerinde koruyucu ve kuvvetlendirici anlamda kullanılan objeler:

Bugüne kadar çeşitli kazılarda ele geçirilen ve dünyanın birçok müzesinde sergilenen bronzdan yapılmış Urartu kalkanlarında, bu objelerin kalkanın neresinde kullanıldığı ve nereye raptedildiğini gösteren bir kanıt rastlanılmamıştır. Ancak dini seramonilerde kullanılan adak kalkanlarındaki merkezi çıkıntılarının dekore edilip bezenildiği bilinmektedir.

Kemerlerin toka kısmı üzerinde dekoratif amaçla "kemer tokası" süsü olarak kullanılan objeler:

Van Bölge Müzesi'ne getirilen kemerlerin birkaçının toka kısmı üzerinde in-situ durumunda sözü edilen objelerin yer aldığı görül-

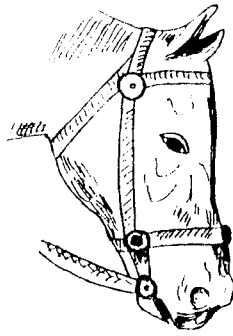
mektedir. Bunlardan biri perçin delik kısmındaki halka ile kemer tokasına raptedilmiştir (Bkz.Resim 48).

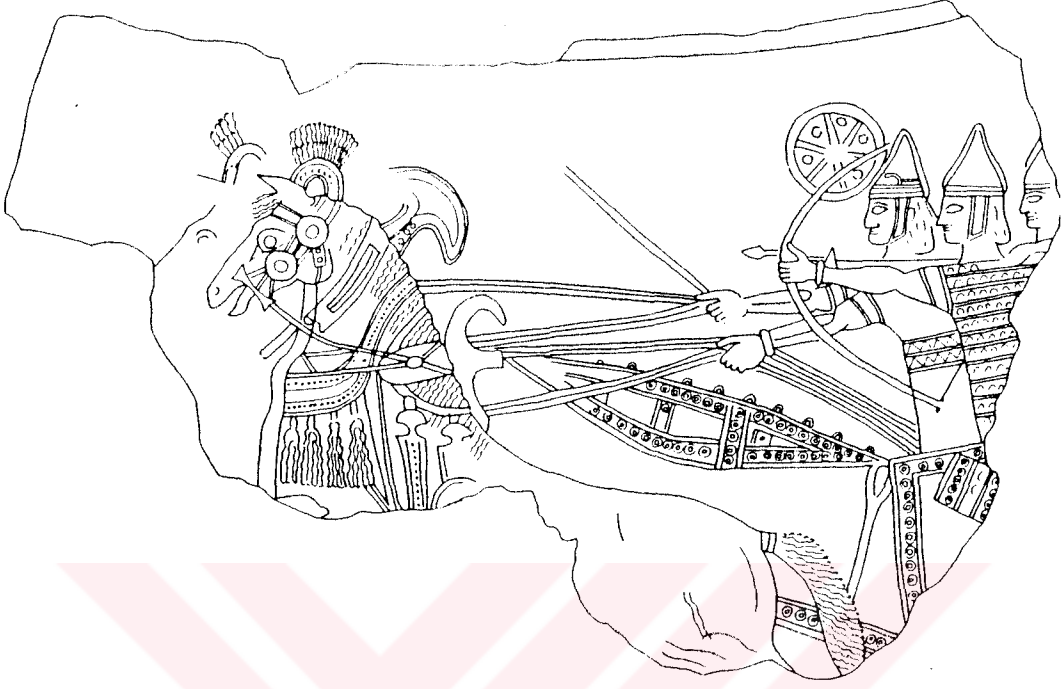
Resim 49. Bronz kemer tokası süsü (Van Bölge Müzesi); Oktay Belli, a.e., s.197, res.16.

At-koşum takımlarında, meşin kolonların birleştiği ek yerlerde süsleyici olarak kullanılan objeler:

Karmir-Blur, Çavuştepe ve Giyimli kazılarında ele geçirilen bronz objelerin, süsleyici anlamda at koşum takımının bir parçası olduğu belirtilmiştir. Urartu ve Asur fresk ve kabartmaları üzerinde görülen at tasvirlerinin koşum takımlarında benzer figürler bulabiliriz (Bkz.Resim 50 a, b).

Resim 50 a. At-koşum takımındaki objelerin rekonstrüksiyonu; Oktay Belli, a.e., s.197, Lev.IV, res.17.

Resim 50 b. At-koşum takımındaki objelerin kullanımına örnek; **Hermann Born-Ursula Seidl**, *Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu*, a.e., s.151, Abb.118.

Sonuç olarak, bronz çağından beri benzerleriyle karşılaştığımız ve yukarıda saydığımız eserler üzerinde kullanılan bu objelerin, özellikle Urartular'ın sosyal yaşantısında çok yönlü olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. At-koşum takımları, zırh, kemer, kalkan ve giysiler üzerinde kullanılan bu objelerin, üst ya da alt kısmına kral adı yazılarak bizzat krala adanması nedeniyle, belki bunları kullanan yönetici kişiler üzerinde de koruyucu bir niteliği olduğuna inanılmaktadır.⁵⁷

⁵⁷ Belli, Oktay; "Van Bölge Müzesi'ndeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri", İ.Ü.Ed.Fak.Basımevi, İstanbul, 1977, s.177, 187, 188, 189, 190, 191.

4.4. Zırh Göğüslükleri

Yazıtlardan, Urartu Kralı Menua ve oğlu Argishti I'e ait olduğu anlaşılan, yarım ay biçimli göğüslükler, şimdilik bilinen en eski Urartu zırh göğüslüklerini oluşturmaktadır. Bunların boyutları, 16-18 cm yüksekliğinde ve 18-20.4 cm genişliğindedir.⁵⁸

Meherkapı yazıtından öğrenildiğine göre, Urartular'ın Ay Tanrısı "Selardi"dir. Buna göre, Asur'da olduğu gibi Urartu'da da yarım ay biçimindeki sembollerin Ay Tanrısı Selardi'ye ait bir sembol olabileceği düşünülmektedir.⁵⁹ Göğüslüklerin zırh üzerine takılmaları nedeniyle, bunların koruma amacı ile kullanılmış oldukları, üzerine işlenen sembollerin de koruyucu gücü kuvvetlendirdikleri varsayılmaktadır.

Ralf Bernhard Wartke'nin "Toprakkale" adlı kitabında, gümüş zırh göğüslükleri ile ilgili resimlerinden edinilen bilgileri şu şekilde yorumlayabiliriz:

Gümüştan dövme tekniği ile yapılmış olan göğüslüklerin alt ve üst kenar genişliğini, alttan vurularak dışa doğru kabartılan kalın bir şerit çevrelemektedir. Göğüslüklerin orta genişliklerinde karşılıklı hırlayan arslanlar, ayrıca boğalar ve kanatlı yaratık figürleri şekillendirilmiştir. bunların aralarına da yine kabartma tekniği ile rozetler serpiştirilmiştir. Tüm kabartılar da ayrıca altın yaprakla zenginleştirilmiştir (Bkz.Resim 51).

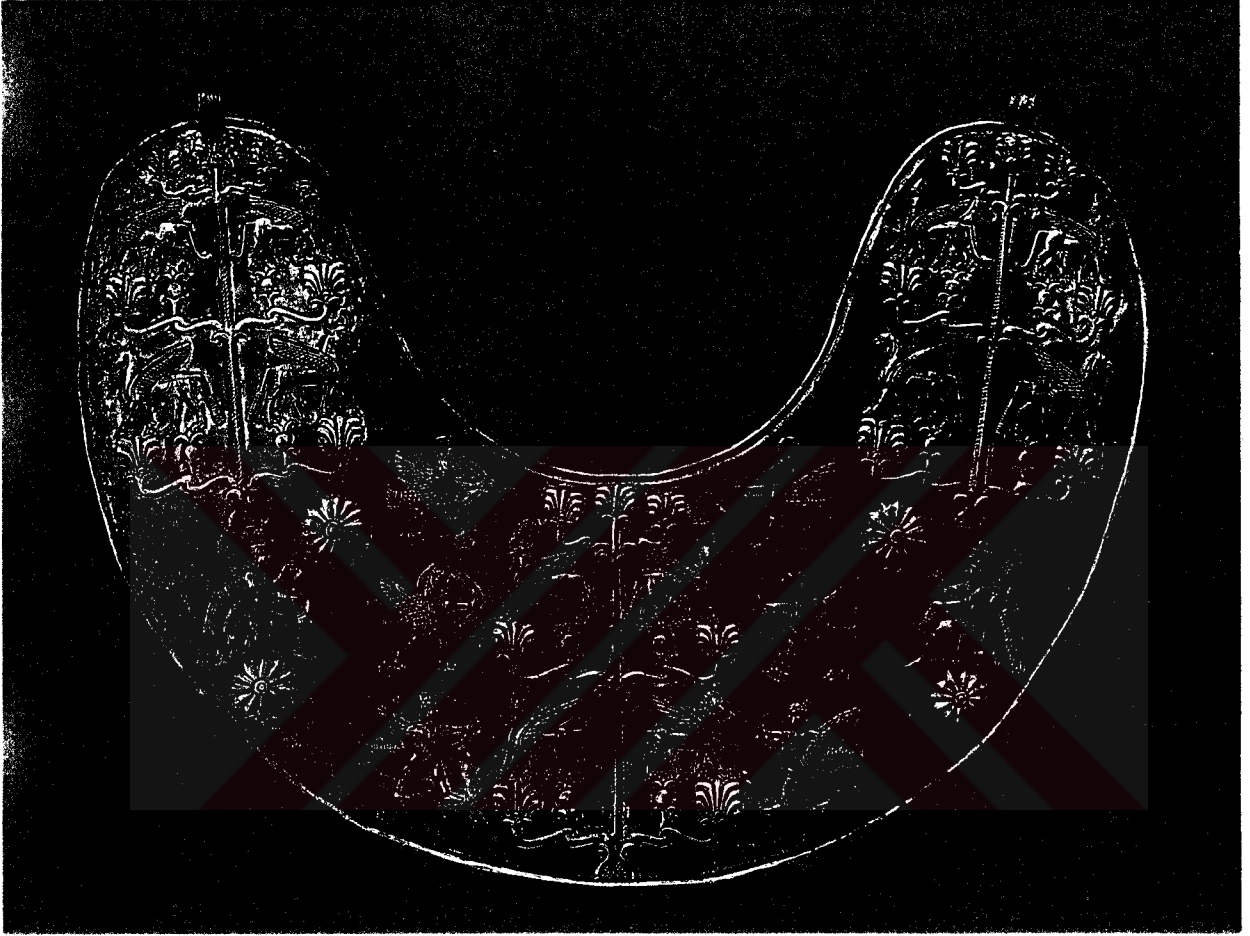
Bir diğer gümüş dövme tekniği ile yapılmış zırh göğüslüğünün üzerinde ise, stilize edilmiş üç hayat ağacı ve dalları arasında kanatlı masal yaratıkları görülmektedir. Ayrıca tüm yüzeye serpiştirilmiş olarak ok atan masal yaratıkları ve diz çöken kanatlı figürler ile rozetler işlenmiştir (Bkz.Resim 52).

⁵⁸ Belli, Oktay; "Anadolu Araştırmaları", IX, 1983, s.361.

⁵⁹ Piotrovsky, B.B.; "Urartu Dini", Dil ve Tarih Coğrafya Fak.Derg., XXIII, 1963, s.44.

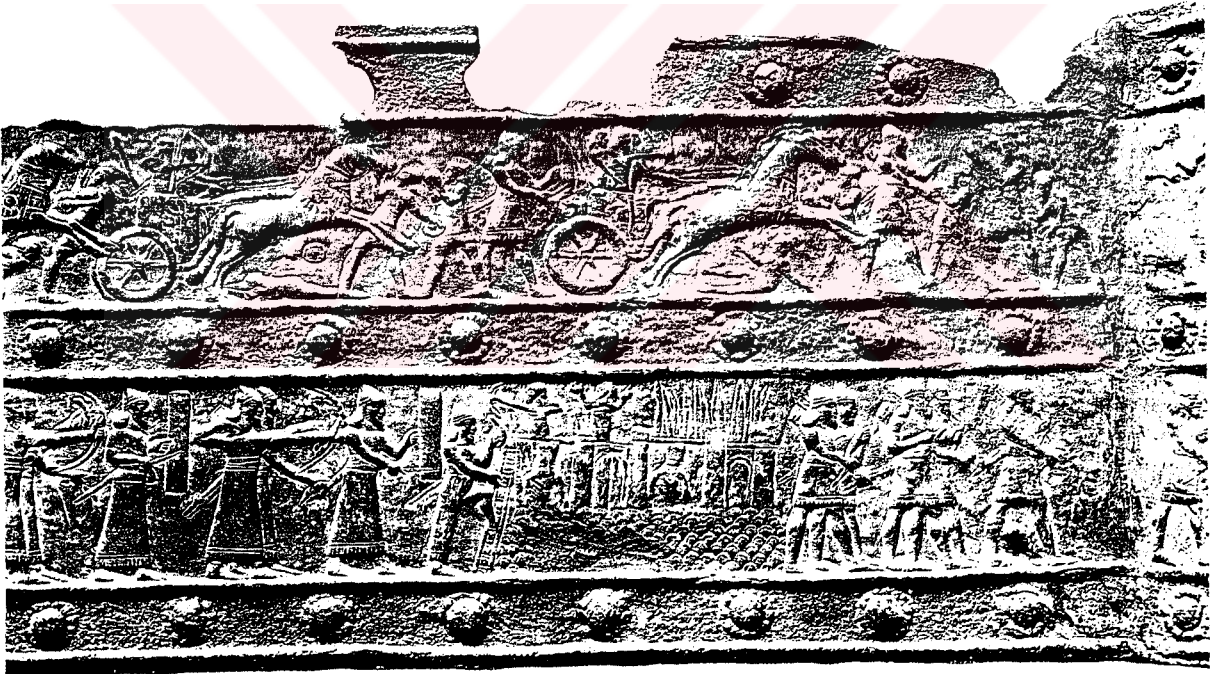
Resim 51. Yarım ay biçimindeki hayvan figürleri ve rozetlerle bezenmiş gümüş zırh göğüslük (Özel Koleksiyon); Ralf-Bernhard Wartke, *Urartu das Reich Ararat*, a.e., s.148, Taf.66.

Resim 52. Yarım ay biçiminde stilize hayat ağacı, masal yaratıkları ve rozetlerle bezenmiş gümüş zırh göğüslük (Özel Koleksiyon); Ralf-Bernhard Wartke, a.e., s.149, Taf.67.

4.5. Kemerler

Urartu madeni eserlerinin diğerkilginç örnekleri karşımıza madeni kemerler olarak çıkar. Urartular'da ölümler giyinik olarak gömüldüğü için mezarlarda bu kemerlerden bol miktarda ele geçirilmiştir. İnce ve zarif kemerlerin üzerinde harb ve av sahneleri ustalıklarla işlenmiştir. Ancak halk mezarlarından çıkan kemerlerin motifleri daha basittir ve acemi ustaların elinden çıkmış olduğu belli olmaktadır. Böylelikle ustalıklarla ve büyük itina ile işlenmiş olan kral ve asillerin kemerleri, halkın kemerlerinden kolaylıkla ayrılabilir. Bu kemerler, Urartu'nun geç dönemlerinde ölümler yakıldığı için eski döneme aittirler. Geç devirde kemerlerde abartmalı geometrik motifler, şematikleşen şekiller görülür.⁶⁰

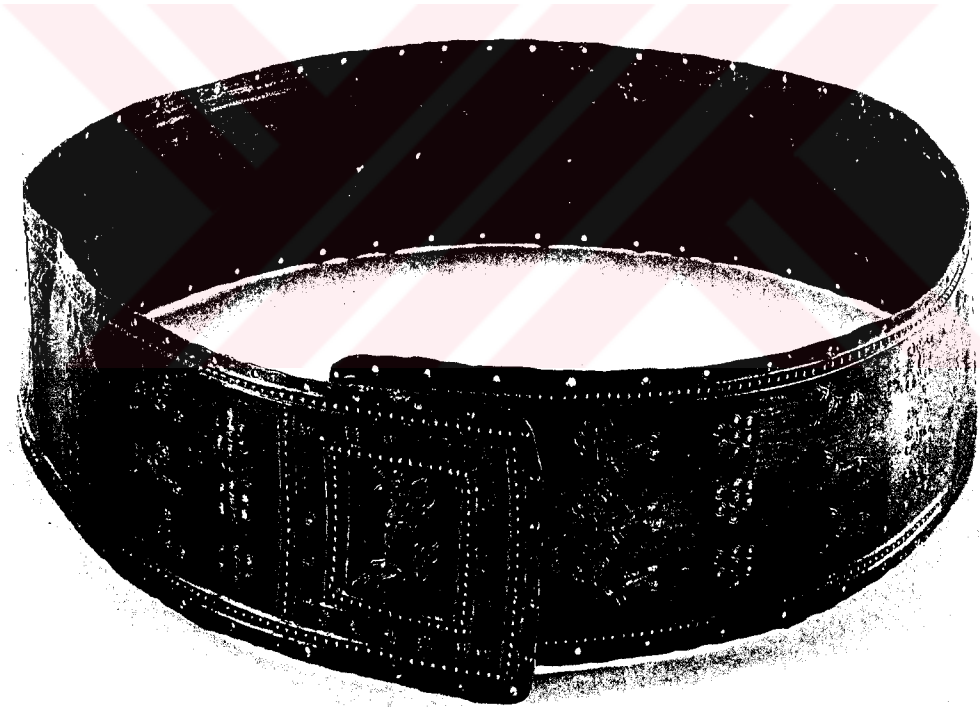

Resim 53. Balawat Kapısı bronz kabartmalarındaki Urartulu askerlerin bellerinde görülen kemerler; Ralf-Bernhard Wartke, *Urartu das Reich Ararat, a.e., Taf.9.*

⁶⁰ Akşit, İlhan; "Anadolu Uygarlıkları", a.g.e., s.62.

Yakın Doğu'da ilk örnekleri M.Ö.3000'in ortalarına tarihlenen madeni kemerlerin Urartu sanatındaki bilinen ilk örnekleri, Asur kralı Salmanassar III'e ait ünlü Balawat Kapısı'nın bronz kabartmalarındaki Urartulu askerlerin bellerinde görülür (Bkz.Resim 53). Bilimsel ve kaçak kazılarda günışığına çıkartılmış olan ve büyük bir kısmı mezar buluntusu olan çok sayıdaki Urartu kemer ve kemer parçalarının kesin tarihli en erken örnekleri ise, üzerindeki çivi yazılı yazıtları ile Kral Sarduri II dönemine aittir.⁶¹

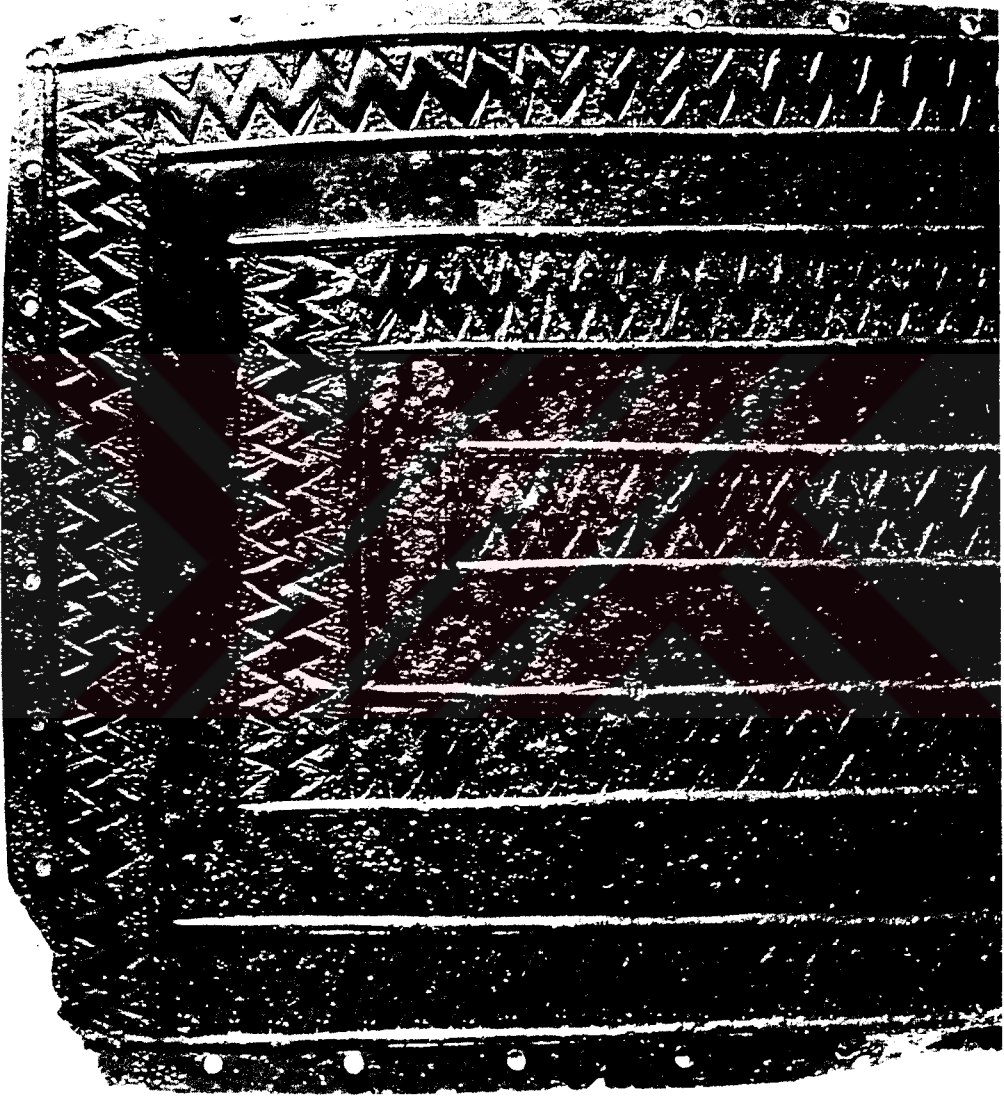
Bronz kemer, en fazla örneğe sahip olduğumuz zırhın bir parçasıdır. Kemerlerde çok nadir olarak kraliyet yazıtlarına rastlanmakta ve nadiren resmi zırh parçası olarak geçmektedir. Axel Guttmann'ın koleksiyonunda bazı temsili kemerler mevcuttur (Bkz. Resim 54).

Resim 54. Axel Guttmann koleksiyonundan Urartu kemeri; Hermann Born-Ursula Seidl, *Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu*, a.e., s.102, Abb.92.

⁶¹ Belli, O; Kellner, H.J.; "Anadolu Araştırmaları", 1986, X, s.317, Res.1, 2.

Bu geniş kemerler savaşçıları koruyan bir zırh niteliğinde idiler. En önemli özellikleri hançer, bıçak ve bileği taşı için bir kılıf niteliğinde olmalarıydı. Ayrıca kılıç kısmen de olsa kemere takılıyordu. Kemerlerin birçoğunun işlemedi, noktalar, spiraller ve zik-zak şekillerinden oluşmaktaydı (Bkz.Resim 55).

Resim 55. Zik-zak geometrik bantlarla bezenmiş Urartu kemer detayı; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.158, Abb.124.

Resim 56. Urartu kemerinde hayvan üzerinde duran savaşçı tanrı figürü; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.102, Abb.93.

Bronzdan dövme ve kazıma tekniği ile yapılan ve arkası kösele ile kaplı bulunan Urartu kemerleri, omuz kemerleri ve bel kemerleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Omuzdan kalçaya doğru çapraz olarak kullanılan omuz kemerleri 1 m ile 2 m uzunluğunda, 5-15 cm genişliğindedir. Bel kemerleri ise 60 cm ile 1 m uzunluğunda ve 5-10 cm arasında değişen genişliğe sahiptir. Kemerler üzerinde oldukça ilginç sahneler bulunmaktadır. Örneğin:

- Hayvanlar üzerinde duran tanrılar (Bkz.Resim 56)
- Tanrıçaların düzenlediği kült törenleri
- Tanrı ve tanrıçalara sunulan adaklar

Resim 57. İnsan ve hayvan organlarının birleşmesi ile oluşan gerçek dışı yaratıklar;
Ralf-Bernhard Wartke, *Urartu das Reich Ararat, a.e., s.53, Taf.70.*

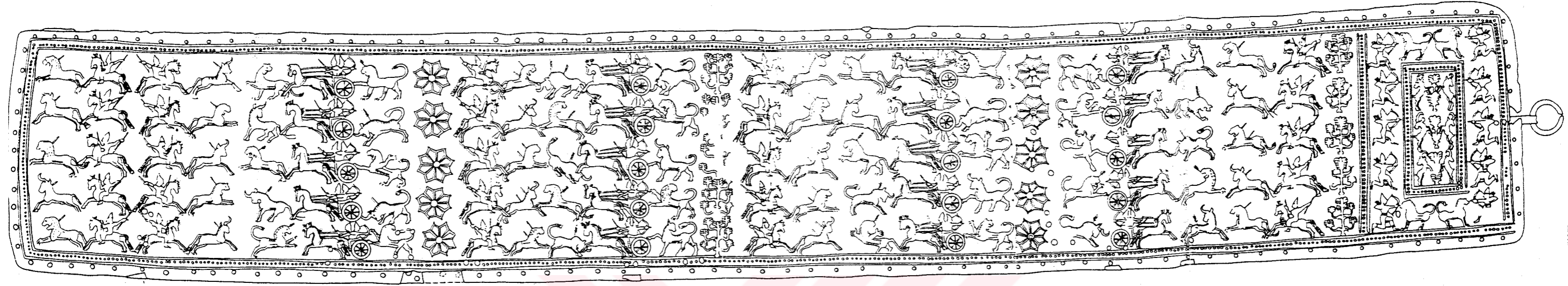
- İnsan ve hayvan organlarının birleşmesiyle oluşan gerçekdışı yaratıklar (Bkz.Resim 57)
- Birkaç hayvan organının birleşmesiyle oluşan korkunç mitolojik yaratıklar (Bkz.Resim 58, 59)
- Mitolojik yaratıkların kendi aralarında savaşı ya da bunlara karşı verilen savaşım
- İnsan ve hayvan organlarının birleşmesiyle oluşan avcılar (Bkz.Resim 60)

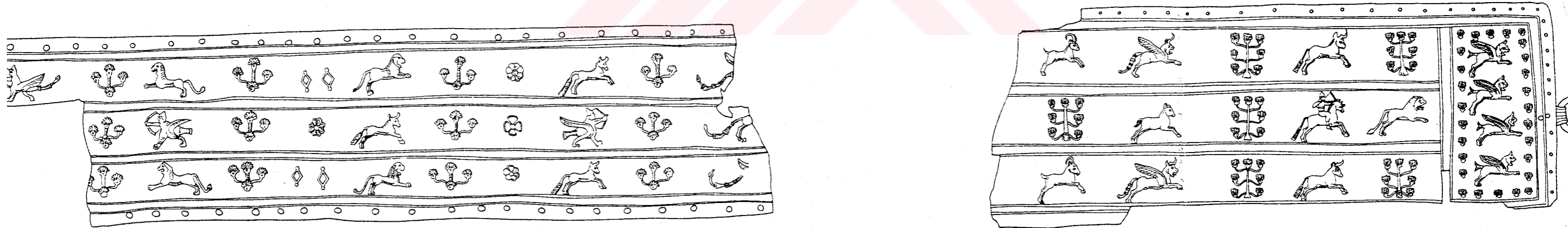
Resim 58 Urartu kemerinin bitiş kısmında birkaç hayvanın birleşmesi ile oluşan korkunç mitolojik yaratıklar; Ralf-Bernhard Wartke, a.e., s.52, Taf.70.

Resim 60. İnsan ve hayvan organlarının birleşmesi ile oluşan avcılar; Hermann Born-Ursula Seidl, *Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu*, a.e., s.166, Abb.129.

Resim 61. Av sahnelerini gösteren Urartu kemeri; *Studies in the Urartian*, a.e.

Resim 62. Çeşitli hayvan ve bitki motiflerinin kullanıldığı kemerler; *Studies in the Urartian*, a.e., fig.33.

- Av sahneleri (Bkz.Resim 61)
- Koşar durumda gösterilen aslan, boğa ve karışık yaratıklar (Bkz.Resim 59)
- Çeşitli hayvan ve bitki motifleri (Bkz.Resim 62)
- Savaşa giden kral ve ordusunun hayat ağacına düzenlediği kült törenleri
- Savaşa giden arabalı atlı ve piyadeler (Bkz.Resim 63)
- Kale resimleri
- Ölü ziyafet sahneleri (Bkz.Resim 64)

Genellikle insan ve hayvan motifleri, birbiri peşisıra büyük bir uyum içinde betimlenmiştir. Motifleri birbirinden ayırmak için bantlar ya da bezeme öğeleri kullanılmıştır. Aynı motifin birkaç kez yinelenmesi ile elde edilen kompozisyonlarda, bezeme yöntemine büyük bir önem verilmiştir.⁶²

Kemerler üzerine betimlenen motif ve kompozisyonlar üzerinde yapılan çalışmalardan elde edilen sonuca göre, M.Ö.8.yüzyıl ortalarına tarihlenen kemerlerde konuların ağırlık noktasını savaşa giden Urartu ordusu, ordunun hayat ağacına düzenlediği kült töreni ve av sahneleri meydana getirmektedir. Tek ya da çift çizgi ile ayrılmış yatay bantlar içine narratif (anlatımcı) üslupta betimlenmiş olan bu sahneler, M.Ö.7.yüzyıldan itibaren yerini, bantlara ayrılmamış düz arka fonlar üzerine betimlenmiş olan koşar durumda gösterilen arslan, boğa ve karışık yaratıklar ile dini ve mitolojik sahnelere bırakmıştır ⁶³ (Bkz. Resim 65). Bu dönemde narratif üslup geleneği giderek önemini yitirmiş, birleşik sahneler ve tek başına duran figürler, rozetler, haçlar, palmeler, hayat ağaçları ve geometrik motiflerle birbirinden ayrılmıştır. Dönemin sonuna doğru ise, kemer betimlemeleri daha çok basit kompozisyonlardan hatta bazı durumlarda salt geometrik motiflerden oluşmaya başlamıştır.⁶⁴

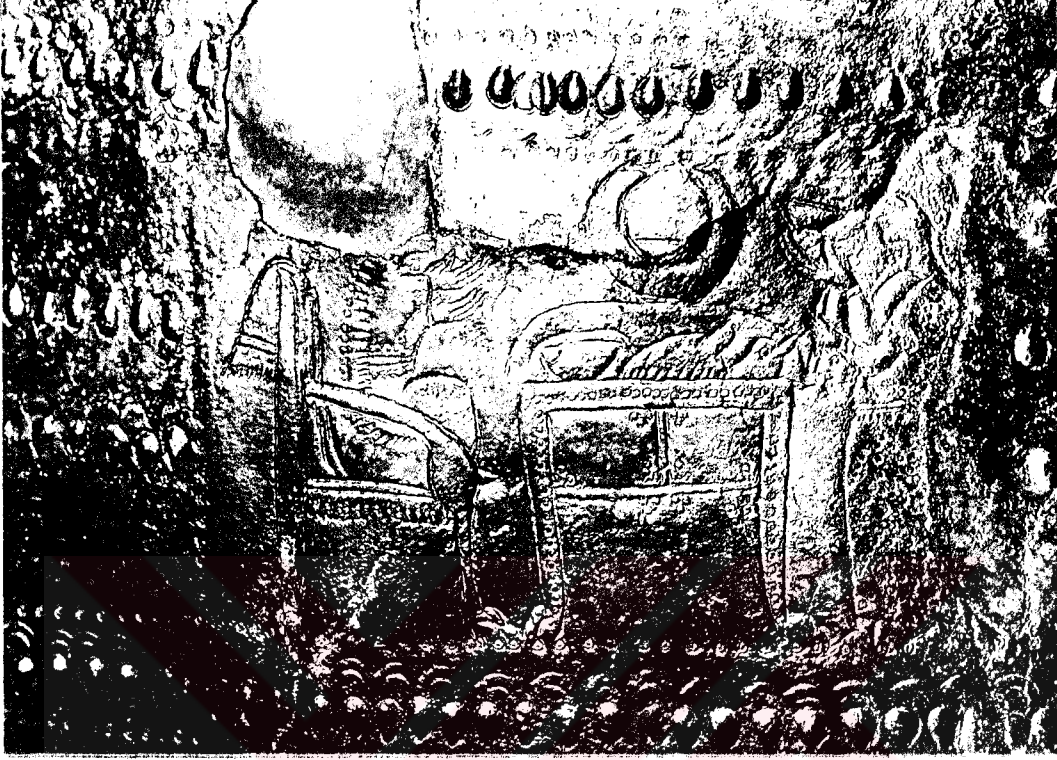
⁶² Belli, Oktay; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", a.g.e., Cilt I, S.204.

⁶³ Tüfekçi, Taciser; "Urartu Dininin Devlet Yapısına ve Sanata Etkileri", a.g.e., s.217.

⁶⁴ Azarpay, Guitty; "Urartian Art and Artifacts", a.g.e., s.73.

Resim 63. Savaşa giden atlı figürlü kemer; Hermann Born-Ursula Seidl, *Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu*, a.e., s.164, Abb.127.

Resim 64. Urartu kemeri üzerinde ziyafet sahnesi; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., Abb.125.

Urartu resim sanatında, Urartu ordusu ve ordunun hayat ağacına düzenlediği kült töreni sahneleri, savaşla ilgili gelenek ve göreneklerin yaygınlaştığı, Urartu ordusunun başarıdan başarıya koştuğu bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde ölümsüzlüğü simgeleyen hayat ağacına kült töreni düzenleyen Urartu ordularının, böylece savaşta vurucu güçlerinin sürekli olacağına ve hayat ağacının koruyucu gücünün himayesinde zafere ulaşacaklarına inandıkları önerilebilir. Kemerler üzerine bu töreni yansıtan sahneler betimlenerek bir anlamda Urartu ordularının bu inancı pekiştirilmiş olmalıdır.

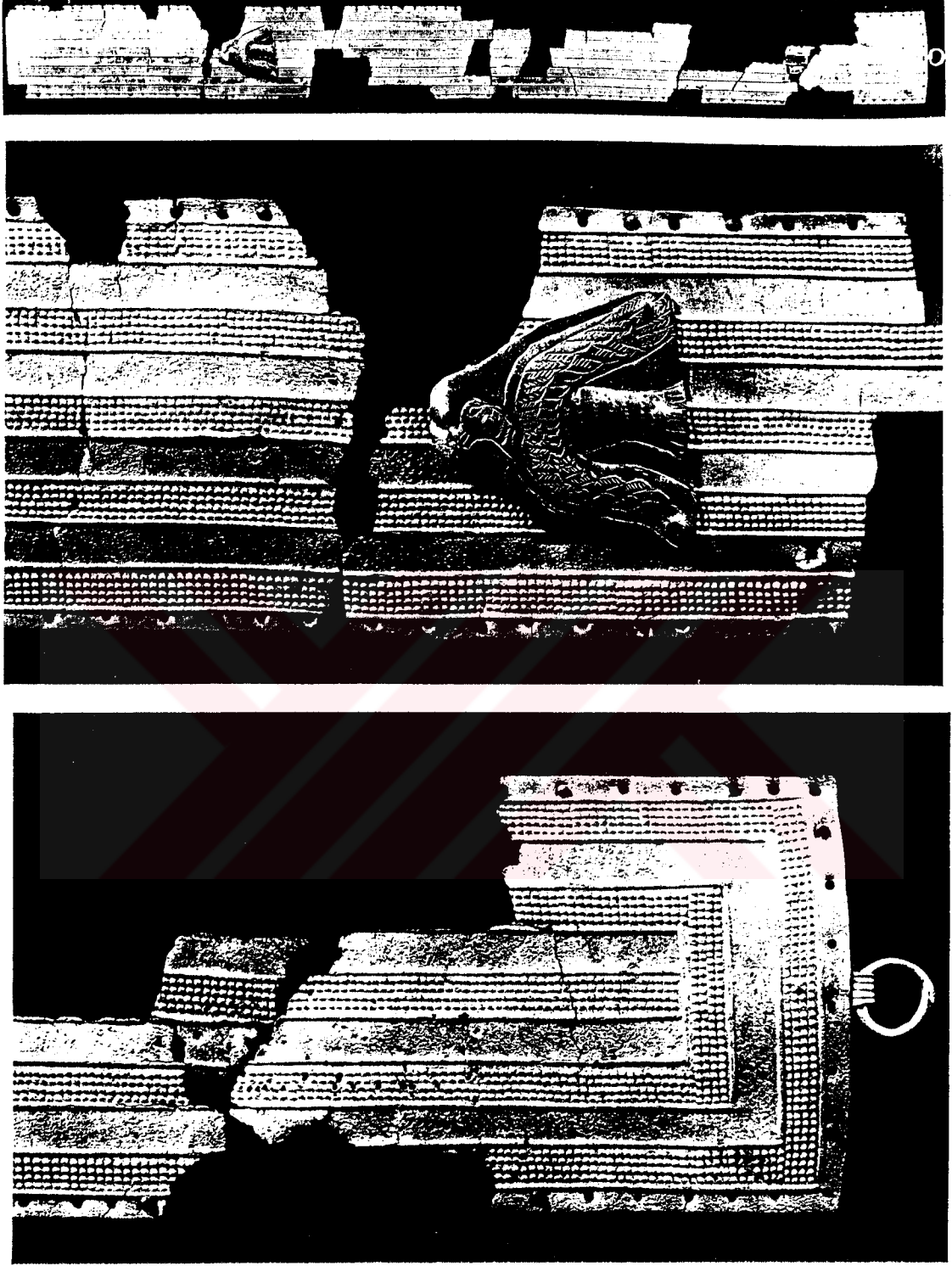
Taciser Tüfekçi'ye göre, M.Ö.7.yüzyıldan itibaren kemerler üzerine sık olarak işlenen dini içerikli motif ve sahneler, bu dönemde Urartu topraklarına yönelen dış saldırılardaki artış ve buna bağlı olarak Urartu Devleti'nin siyasi yapısındaki dalgalanmalarla yakından ilgilidirler. M.Ö.8.yüzyılın ortalarında, en parlak döneminin sonuna doğru düştüğü zor durum karşısında her zamankinden daha fazla tanrılarının koruyucu güç ve desteğine, ihtiyaç duymuş olmalıdır. Kanımızca bu motif ve sahneler, Urartu'nun yazılı kaynaklara yansıtılmayan zor günlerini ve bu dönemde tanrısal desteğe duyduğu gereksinimi dile getirmektedir. Nitekim, krallığın çöküş dönemine ait çok sayıdaki bronz adak levhası üzerinde de benzer içerikli sahnelere yer verilmiş olması, bu görüşü destekler niteliktedir.⁶⁵

Urartu kemerlerinin taşınması ve bağlanması oldukça basit bir şekilde idi. Kemer taşıyan kişinin vücudundan bağımsız olmaksızın, daima kemerin bitiş noktasına tutturulan bronz halka, deri bir iplik veya deri bant ile sağlamlaştırılmış ve bronz kemerin üzerine geçirilmiş, daha sonra da bitiş noktasında birleştirilerek bağlanmıştır. Böylelikle kemerlerin her zaman sağlam olarak gelen örneklerinde saptanmış olan izlerde bunu görebilmekteyiz. Daha fazla halka ile veya kemerin ortasında basit bir halka ile kemerin çekilerek bağlanması da bir versiyonu teşkil etmektedir.⁶⁶

Toprakkale'de bulunan gösterişli bir Urartu kemerinde dikkati çeken stilize özellik, kemerin üzerine perçinlenmiş olan, üzerinde uçan kuş motifi bulunan üçgen kemer bağlama elemanıdır. Açık kanatlı yırtıcı kuş, yüzeysel bir plastik anlayışla şekillendirilmiş ve üzerine kazıma dokuları ile biçim verilmiş olup, kemerin fonksiyonunu tam olarak yönlendirmektedir. Burada yalnızca iki farklı sanatçı eli değil, aynı zamanda iki ayrı form prensibi de izlenmektedir. Yivli bir bağlantı parçasına tutturulmuş kemer bağlama halkası ve bağlantı elemanı olarak kuşun kullanılması ilginçtir (Bkz.Resim 66).

⁶⁵ Tüfekçi, Taciser; "Urartu Dininin Devlet Yapısına ve Sanata Etkileri", a.g.e., s.218.

⁶⁶ Born, Hermann; Seidl, Ursula; "Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu", a.g.e., s.162.

Resim 66. Toprakkale'de bulunan kuş bağlantılı ilginç bir Urartu kemeri; Ralf-Bernhard Wartke, Toprakkale, Akademie Verlag Berlin, 1990, Taf.XX.

Yine de Toprakkale'de bulunan bir başka kemerin ön ve ön kenarları ortaya doğru bükülü olup, deri kemerin köşelerine tutturulmaktaydı. Bronz parça, hem ön hem de arka kenardan birkaç iğne yardımı ile deriden kemer sonuna bağlanıyordu. Delikli bağlama dili, şimdi bulunmayan bağlama kancası ile buluşuyordu. Karşı kemer plakasının uzunluğunun 14-15 cm'yi geçmediği tahmin edilmektedir (Bkz.Resim 67). Resim 67'de, üçüncü tip kemer türünün bağlantı kısmının tutturma demiri görülmektedir. Bu işlemez (süssüz) tutturma demiri, tipografi olarak Frig ve Anadolu alfabesindeki şekillere benzemektedir. Toprakkale'de bulunan kemer demirinin yuvarlak kesitli, tek parçalı ve dekorsuz oluşu, pek çok Anadolu araştırmaları ile karşılaştırılabilir. Demirin uçları küb formunda sona ermektedir. Toprakkale'de bulunan yarım daire şeklindeki bağlama demirleri de her iki uçlarından kemere bağlanmakta olup, derinin geçmesini sağlayan ince perçinler arkaya kıvrılmaktadır. Kemerin bağlama sırasında demirin daha iyi oturmasını sağlamak amacıyla, demirin tam ortasına sekiz köşeli bir parça bağlanmıştır. Bunun görevi, kemerin konunda bağlı kemer dili ile birlikte deriyi sabitlemektir. Araya yerleştirilen yuvarlak pul, pimin başının deri üzerinde kaymasını engeller.⁶⁷

67 Wartke, Ralf-Bernhard; "Toprakkale", Akademie Verlag berlin, 1990, s.77.

Resim 67. Toprakkale'de bulunan Urartu kemerinin yarım daire şeklindeki bağlama demiri ve diğer ayrıntıları; Ralf-Bernhard Wartke, a.e., Taf.XXI.

4.6. Miğferler

Urartu savunma malzemelerinin en çarpıcı ve zengin örnekleri miğferlerdir. Günümüze kadar gelebilen örnekleri incelendiğinde, Urartu miğferlerinin standart miğferler ve taraklı miğferler olarak iki grubu oluşturduğu görülmektedir. Bronzdan dövme tekniği ile yapılmış olan Urartu standart miğferleri kendi aralarında ise, "sorguçlu", "sivri" ve "huni şekilli" olmak üzere üç ana tip altında toplanmaktadır. Kullanım amaçlarına göre ise miğferler, "savaş miğferleri", "süs ya da adak miğferleri" olmak üzere iki ayrı sınıf oluştururlar. Özellikle ön yüzlerinde ejder başlı yılanlarla çevrelenmiş alanlar, yanlarda ve arkada devam eden frizlerde ilginç sahneler ile Urartu sanatının en önde gelen eserleri arasında yer almaktadırlar.⁶⁸

Mevcut Urartu miğferlerinin bazılarında, miğferlerin kenarı boyunca krala adak yazıtı bulunmaktadır. Karmir-Blur kazılarında ele geçirilen yazıtlı miğferlerden biri üzerinde "Menua oğlu Argishti efendisine Haldi'ye bu miğferi armağan etti" yazılıdır. Benzer içerikli bir yazıt, Sarduri II'ye ait bir miğfer üzerinde de yer almaktadır. Altın-tepe tapınak adak eşyaları arasında Bronz bir miğferin bulunduğu da hatırlanacak olursa, miğferlerin önemli tapınak adak eşyalarından olduğu kesinlik kazanır.

Miğferlerin üzerinde motif ve kompozisyon seçiminde olduğu kadar içerik yönünden de yüksek değerde çeşitli sahneler bulunmaktadır. Bu sahneler miğferlere baskı ve kazıma tekniği ile ve temelde dört ana grup oluşturacak biçimde işlenmiştir:

- Ejder başlı yılanların koruyucu gücüne inanç (Bkz. Resim 68)
- Urartu ordusunun savaş gücünün anlatımı ve buna duyulan güven (Bkz. Resim 68)
- Ölümsüzlüğü simgeleyen hayat ağacı inancı
- İnsan gücünün hayvanlar üzerindeki hakimiyeti

⁶⁸ Loon, M.N.von; "Urartian Art", 1966, s.119.

Söz konusu sahnelerden oluşan kompozisyonların şu inançları yansıttığı düşünülebilir: Devletin gücü ve sürekli kılınması, bunda önemli bir sorumluluğu taşıyan tanrısal güçlerin Urartu savaş gücüne desteği, Urartu Devleti'nin sonsuza dek varlığını sürdüreceğine olan inanç.⁶⁹

Urartu savaş miğferi, şekil olarak Asur miğferlerine çok yakındır. Bu yakınlık formdan kaynaklanmaktadır. Bunun en basit örneği sivri uçlu konik oluşudur. Miğferlerin maden işçiliğinde önemli yer tuttuğu görülür. Kral I.Argishti'nin ve Menua'nın bulunmuş olan miğferleri sivri uçlu olup, yanak kayışlarını bağlamak için çengelleri mevcuttur (Bkz.Resim 69). Sardur'un miğferinde hayat ağacı etrafında sakallı ve sakalsız cinler yer almış, harb arabaları ve süvariler işlenmiştir. Miğferler de yine Tanrı Haldi'ye sunulan eşyalar arasındadır.⁷⁰

Bu türde bir Asur miğferi Mısır'daki Fivah kazılarında bulunmuştur. Daha birçok bu tür sivri uçlu miğferin resimleri Asurnasirpala II'nin Kalhu'daki sarayının rölyeflerinde görülmektedir. Orada net bir şekilde bir grup Asur askerinin miğferlerindeki süslemelerini dahi görebiliriz ki bunlar, alt tarafındaki bant biçiminde dolaşan çizgiler olarak görülebilir.

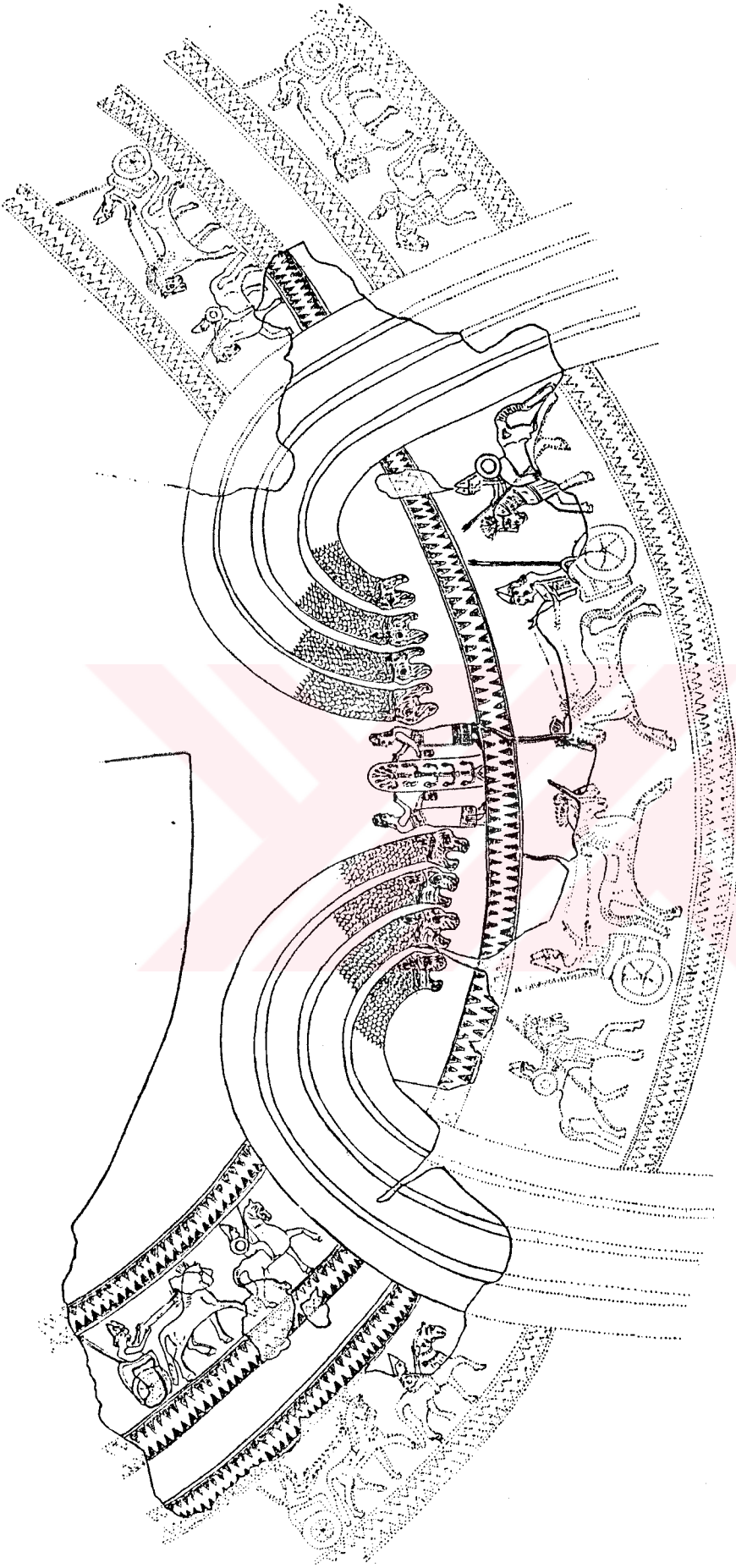
Bu tür süslemeler, B.B.Piotrovsky'nin Karmir-Blur III. kazılarındaki örneklerinde de vardır. Bu kazılarda bulunan miğferlerde tanrı ile ilgili süslemeler, savaş arabası ve bir de süvari vardır. Bulunan bu miğferlerin Argishti I'e ve Sarduri II'ye ait olduğu öğrenilmiştir.

Piotrovsky'ye göre, Argishti I ve Sarduri II'nin miğferleri birbirinden hem resim hem yazı karakterleri hem de konu bakımından farklılıkları ile farkedilmektedir. Hiç şüphesiz bunlar tamamen farklı ustalar tarafından yapılmıştır.⁷¹

69 Tüfekçi, Taciser; "Urartu Dininin Devlet Yapısına ve Sanata Etkileri", a.g.e., s.209, 212.

70 Akşit, İlhan; "Anadolu Uygarlıkları", a.g.e., s.62.

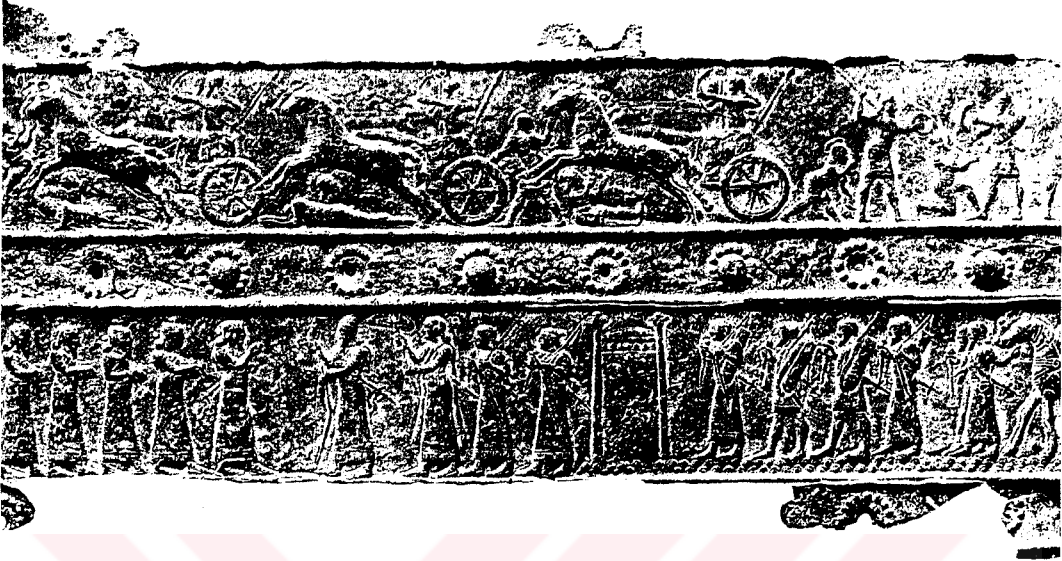
71 Piotrovsky, B.Boris; "Karmir-Blur III", a.g.e., s.26.

Resim 68. 1973 yılında Gaziantep Müzesi'nce satın alınan Urartu Miğferi üzerindeki, dövme tekniği ile şekillendirilen ejder başlı koruyucu gücünü, ölümsüzlüğü simgeleyen hayat ağacını, Urartu ordusunun savaş gücünü anlatan motifler (M.Ö.8.yüzyıl ortaları); Aytuğ Taşyürek, Gaziantep Müzesi'ndeki Bronz Urartu Miğferi, Türk Etnografya Dergisi, Sayı XXI-1, 1974'ten ayrı basım, s.180, fig.1.

Resim 69. Sivri uçlu Urartu miğferinin çene kayışını tutturmaya yarayan, bronz tel sargılı halkası;
Hermann Born-Ursula Seidl, Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu, a.e., s.117, Taf.XI.

Resim 70. Balawat Kapısındaki ön ayakları havada, şaha kalkmış yelpaze şekilli at başlığı süsü olan atların çektiği savaş arabalarını gösteren, Salmanasar III'ün (859-824) savaş düzenini anlatan bronz kabartmalar (Londra British Museum); Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.43, Abb.36.

Karmir-Blur II kazılarında bulunan farklı iki miğferin, farklı dönemlerde yapılmış olduğu da çivi yazılarından ve hiyeroglif işaretlerden belli olmaktadır. Argishti miğferi üzerinde hilal, mızrak ve at kafası, Sarduri miğferinde ise çifte zikzaklı daire vardır. Argishti miğferindeki yazılar, Asur çivi yazılarına benzemektedir. Sarduri miğferindeki yazılar ise, üçgen şeklindeki kısa çivilere benzemektedir.⁷²

M.Ö.9.yüzyıldaki Urartu miğferleri, üst kısmında bir sorgucun ve bir çene kayışının bulunduğu yuvarlak bir boşluktan ibarettir.

İran'ın kuzeybatısındaki Hasanlu'da bulunan gerçek bronz örneklerde mevcut olan ve (Toprakkale'den alınan) British

⁷² Piotrovsky, B.Boris; "Karmir-Blur II", a.g.e., s.49.

Museum'da ve Louvre Müzesi'nde bulunan bronz heykeller arasında da bu tip miğferler bulunmaktadır. Bronz Çağı Hitit tipinden bugüne kaldığı kabul edilen ve Hattuşas'taki (Boğazköy) Kral Kapısı'nda tasvir edilen figürde gösterilen sorguçlu "Urartu" miğferi, büyük bir olasılıkla Asur toprakları ve Yunanistan'da ayrı ayrı gelişen sorguçlu heykellerin atasıdır. S.M.Bastieva, M.Ö.9.yüzyıl Urartu'suyla dolaylı olarak ilişkili sorguçlu miğfer ile Kuzey Suriye ve Anadolu orijinli miğferler arasında bir bağlantı olduğunu ileri sürmektedir. Bastieva, Asurlular'ın huni şekilli tipini Urartular'ın benimsemesini, M.Ö.8.yüzyılda, Urartular'da meydana gelen ekonomik ve kültürel değişmelerin bir yansıması olarak değerlendirmektedir.

Sivri uçlu miğferin çemberi, iki paralel friz içindeki kabartmalı ve kakmalı figürlerle dekore edilmiştir.

Resim 71. Balawat Kapısı Salmanasar III bronz kabartmaları; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.44, Abb.37.

Miğferin ön kısmı, birbirinin ardısına kanatlı ve sakallı, yandan saldıran figürlerin bulunduğu üç kutsal ağaç tarzını göstermektedir. Saldıran figürler, uzun elbiseler giymiş ve boynuzlu miğferler takmışlardır. İkonografik olarak M.Ö.8. ve 9.yüzyıllardaki Asur prototiplerinden türetilmişse de bütün figürlerde değişmez bir şekilde uzun elbiselerin bulunuyor olması, Urartu temasını Asur sanatından ayırmaktadır. Asur sanatında, yalnızca kadınlar sade uzun elbiseler giyerlerken, erkekler bacaklarını çıplak bırakacak kadar çekilmiş giysiler giymektedirler.

Argishti'nin miğferi üzerindeki ve Balawat'ın bronz kapılarındaki dekorasyonlar, teknik açıdan benzerlik göstermektedir.

Genel kompozisyon planı, figürlerin ardışık frizlerle düzenlenmesi; atların, savaş arabalarının ve savaşçıların zırhlarının süslerindeki ayrıntıların hepsi, Asur bronz kakmalı ve kabartmalı kapılarını çağrıştırmaktadır.

Miğferin yan kısımlarında ve altında çifte frizli, savaş arabasını izleyen binici gösterilmektedir. Binici sakalsız olup, sivri uçlu bir miğfer, bir cirit ve yuvarlak bir kalkan taşımaktadır. Sivri kulakları ve düğümlenmiş kuyruğu ile atın duruşu ve ayrıca binicinin donanımı, tamamen Nemrut'ta M.Ö.9.yüzyılın ilk yarısındaki Asur sanatını açığa çıkarmaktadır. Yelpaze şekilli at başlığı süsü, Nemrut'ta ve Balawat'tan Salmanasar III'ün (M.Ö.859-824) bronz kapılarında görülmektedir (Bkz.Resim 70, 71). Argishti'nin miğferindeki savaş arabasının atları, eyerli atlarla tipolojik olarak özdeş olup, tıpkı Asur figürlerindeki gibi, ön butlarının arkasında dairevi püsküller ve hayvanları savaş arabasına bağlayan bir boyunduruk kayışı görülmektedir.

Asur rölyeflerindeki anlatım sanatı niteliğinin tersine, Urartu sanatçıları, figürleri simetrik ve dekoratif bir stil içinde formel bir grup olarak yineler. Urartu frizi, askeri geçit töreni olarak, Asur anlatımcı kompozisyonlarında bulunan figürlerin jest, duruş ve dağılım çeşitlenmesinden yoksun olduğu şeklinde yorumlanabilir. Aynı hanedan armacılığına ait ve formel figür gruplamaları, aslan kafalarının, birbirini izleyen gruplar olarak saldıran figürlerin bulunduğu kutsal

ağaç frizlerini vurgulayarak şekillendirdiği miğferlerin ön kısımlarında da bulunmaktadır. Asur rölyefi, zarif bir şekilde inceltmiş boyunlara sahip uzun bacaklı atları göstermektedir. Bu ise, küçük ve az yer kaplayan, bedene dik açı yaparak geri çekilmiş boyunlu yerel hayvan türünün bulunduğu Urartu rölyeflerinde resmedilenlerden çok farklıdır. Urartu rölyefindeki savaşçıların çoğu sakalsızdır. Bu Urartu tasvirlerindeki insan figürlerinde bir gelenek haline gelmiştir. Ancak ilahi niteliklere sahip figürler, zaman zaman sakallı olarak gösterilir.⁷³

Urartular'a ait olan standart miğferin (Bkz.Resim 72, 73) şekli, bazan bir hayvan kafasında neticelenen Asurlar'inkine benzer, cepheaden dikey çıkıntılı sivri miğferler şeklindeydi. Bu miğferlerin kendilerine özgü özelliği ise, alnın üzerinde yer alan, iç kademelendirme olmaksızın eşit yassı kabarıklık ile içten dışarıya doğru gerçekleştirilmiş kabartma amblemden ibaretti. Bu amblemin ne anlama geldiği ise halen bilinmemekle beraber, şimşek, geyik boynuzu, mızrak başı veya kutsal bir ağaç olabileceği üzerinde durulmuştur. Bir başka anlam olarak ise, stilize edilmiş kanatlı güneş önerilmiştir.⁷⁴ Ayrıca şimşeğe benzeyen sembol, eğer B.B.Piotrovsky'nin ileri sürdüğü savaşçı bir tanrı olan Teiseba'ya ait bir sembol ise, bununla tanrısal güçler tarafından desteklenen Urartu savaş gücünün sembolize edildiği düşünülebilir.⁷⁵

Miğferlerin kenarı ise bilindiği gibi birçok çıkıntılardan oluşmakta ve her iki tarafta çene bandının veya yanaklıkların tutturulması için iki ile üç delik bulunmaktadır (Bkz.Resim 74). Nadir olarak ise miğferi çevreleyen astar delikleri mevcuttu. Çıkıntılar arasına ise bazan kraliyeti simgeleyen yazıtlar dövülmüştü. Şimdiye dek Ishpuini, Menua ve Argishti yazıtına sahip standart miğferler bulunmuştur (Bkz.Resim 75, 76, 77).

⁷³ Azarpay, Guitty; "Urartian Art and Artifacts", a.g.e., s.27-29.

⁷⁴ Born, Hermann; Seidl, Ursula; "Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu", a.g.e., s.90-91.

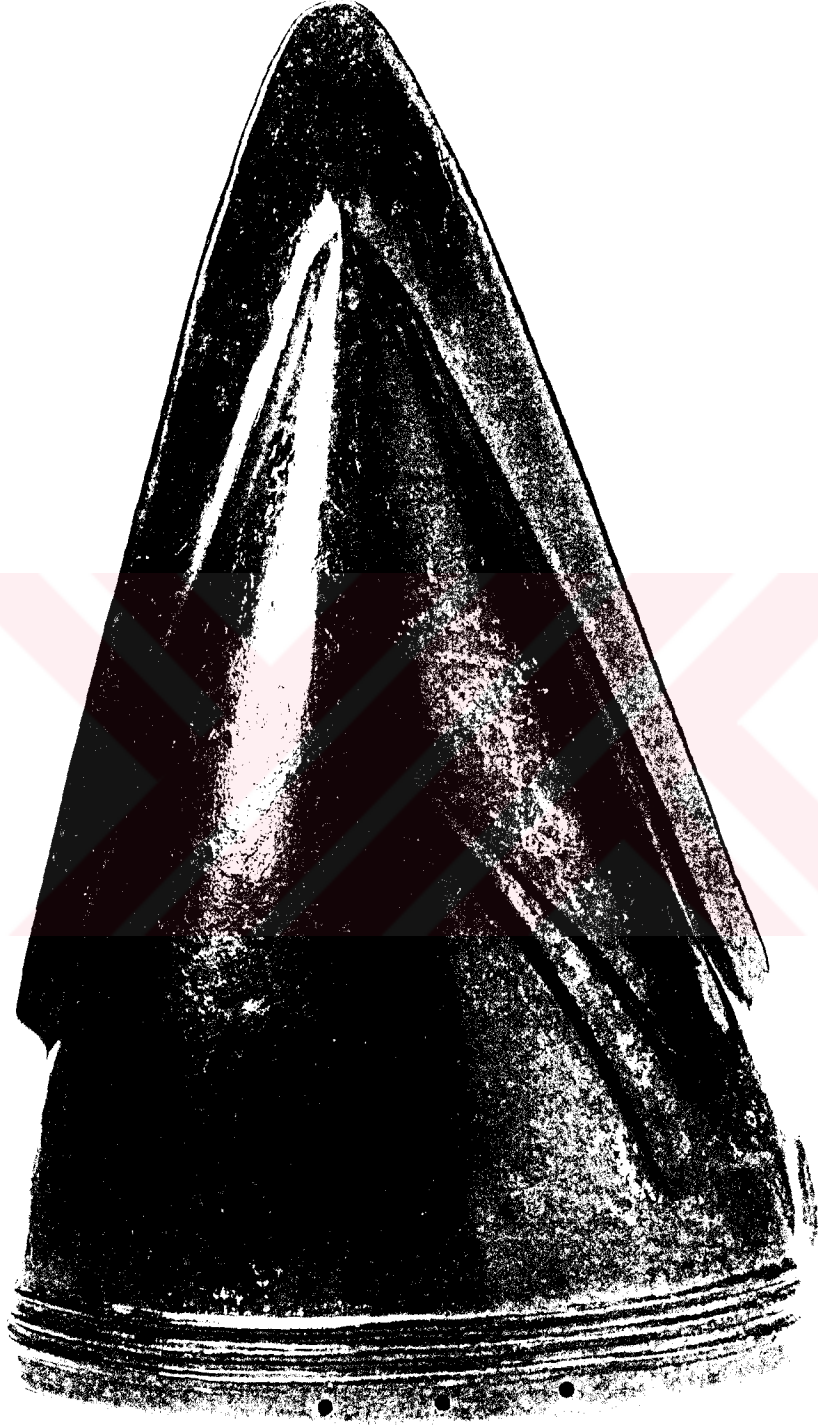
⁷⁵ Loon, M.N.von; "Urartian Art", a.g.e., s.119.

Resim 72. Sivri uçlu, kabartma amblemi bulunan standart Urartu miğferi; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.115, Taf.IX.

Resim 73. Sivri uçlu, kabartma amblemi bulunan standart Urartu miğferi; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.116, Taf.X.

Resim 74. Çene bandının ve yanaklıkların tutturulması için üç deliği bulunduğu taraklı Urartu miğferinin sağ taraf görüntüsü (Berlin, Axel Gutmann); Sivri uçlu, kabartma amblemi bulunan standart Urartu miğferi; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.93, Abb.82.

Resim 75. Çıkıntılarında Argishti Kraliyet yazıtının bulunduğu Urartu miğferinin sağ taraftan görüntüsü; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.108, Abb.94.

Resim 76. Menna kraliyet yazıtının bulunduğu Urartu miğferinin röntgen ile çekilmiş fotoğrafı; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.108, Abb.95.

Resim 77. Menua kraliyet yazıtının bulunduğu Urartu miğferinin detayı; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.118, Taf.XII.

4.7. Miğfer ve Omuzluklar

Urartu savaş giysilerinde önemli bir yer tutan miğfer ve bunlara ait omuzluklar, birçok açıdan önemlidir. Konik miğferin tepesinde, miğferin yapılmış olduğu aynı bronz levha ile dövülmüş olan dikey bir tarak mevcuttur (Bkz.Resim 78).

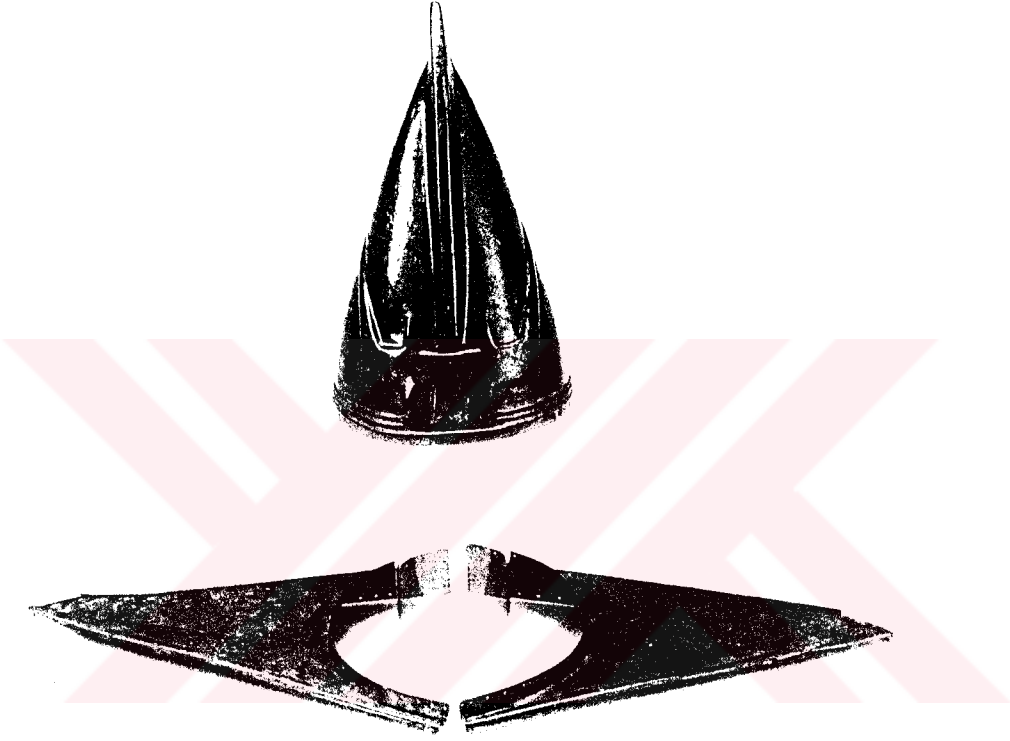
Günümüzde Tokyo'daki Ancient Orient Müzesi'nde yer alan ve sanat piyasasında ayrı bir değeri olan bir başka konik taraklı Urartu miğferi mevcuttur. Bunun üzerinde kanatlı boğalar ve onları boyunlarından tutan hayvanlar hakimi figürleri bulunmaktadır. Bunun dışında yine ejder başlı yılanlar, kabartma olarak şekillendirilmişlerdir (Bkz.Resim 78, 79).

Taraklı miğfer ile birlikte birbirine eşit iki simetrik parçadan oluşan bronz bir omuzluk da ortaya çıkmıştır. Parçaların her biri yassı bir metal levhanın üçgen haline getirildikten sonra kenarının yarım daire şeklinde kesilmesinden oluşmaktadır (Bkz.Resim 81, 82). Üçgenlerin delik çıkıntısının bulunduğu kısımdan sivri açığa kadar olan bölgeden bir parça çıkartılmış ve boğaz kesiminde dikey delikler açılmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki, yassı levhalar boğaz kesiminden alta giyilen kıyafete dikilmiştir (Bkz.Resim 83, 84, 85).

Miğferlerin kenarlarında her iki tarafta, yanaklıkları sabitleştirmek için kullanılmakta olan ikişer veya üçer delik bulunmaktadır (Bkz.Resim 86).

Halen İran Bastan Müzesi'nde bulunan Hasanlu harabelerinden çıkan omuzlukta, çelik kalem ile dövülmüş çizgi ve noktalardan oluşan geometrik şekillere rastlanmaktadır. Bazı motifler stilistik olarak 9.yüzyıldaki Asur sanatına çok yakın olduğundan, bu gruba dahil işler en eski Urartu dönemine aittir (Bkz.Resim 87, 88).

Urartular'ın yay ve cirit ile uzaktan savaşmış oldukları bilinmektedir. Bu tür bir savaş durumunda dik bir omuz zırhı yararsız niteliktedir. Ancak demir kılıçların yayılması ile birlikte yakın savaşlar da yapılmaktaydı. Sivri taraklı miğferler ile birlikte omuz levhaları kılıç darbelerine karşı koruyuculuk görevi üstlenmekteydiler. Özellikle at üzerinden gelen darbelere karşı engel oluşturmaktaydılar.

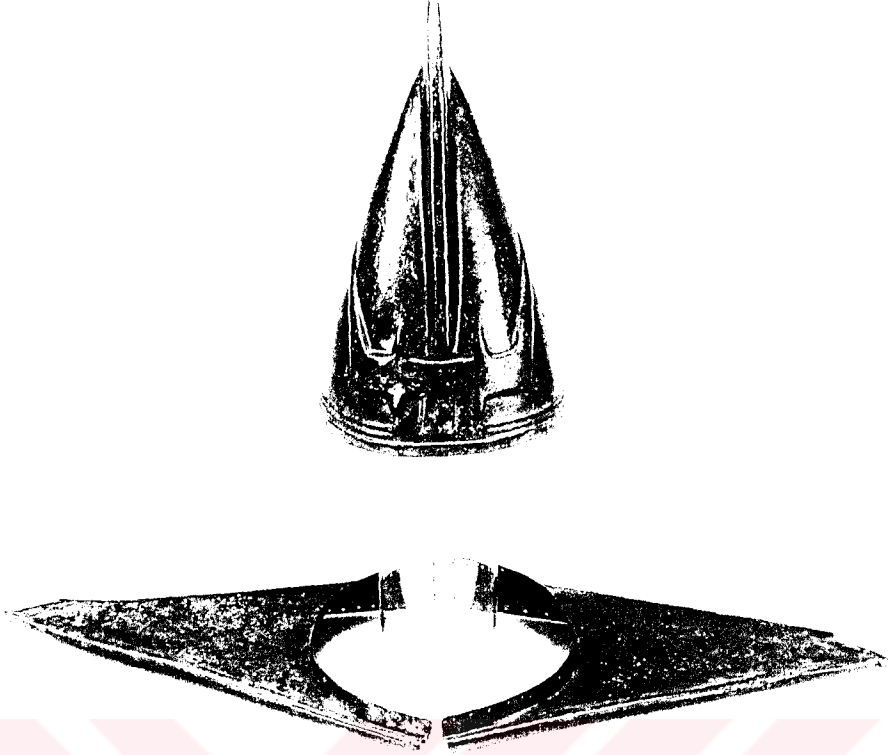
Resim 78. Urartu taraklı miğferi ve omuzluğu; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.192, Abb.81.

Resim 79. Tokyo Ancient Müzesi'nde bulunan "hayvanlar hakimi" konulu taraklı Urartu miğferinin restore edilmeden önceki görünümü; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.95, Abb.84.

Resim 80. Ön yüzünde çift boynuz şeklindeki kabartı üzerinde, kanallı boğalar ve onları boyunlarından tutan "hayvanlar hakimi" konulu karaklı Urartu miğferi (Tokyo Ancient Müzesi); Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.96, Abb.85.

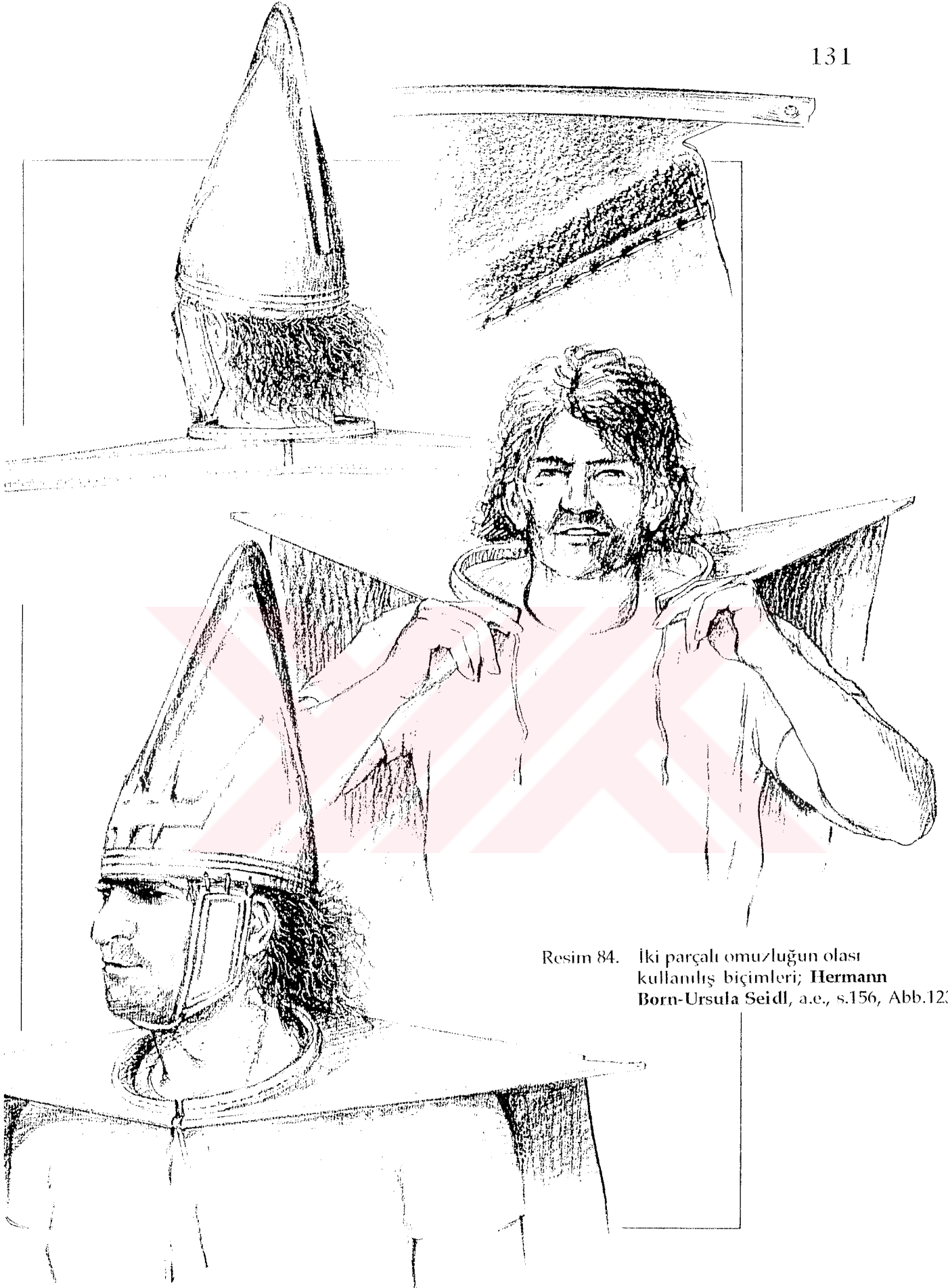
Resim 81. Omuzluklu taraklı Urartu miğferinin önden görünüşü; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.150, Abb.116.

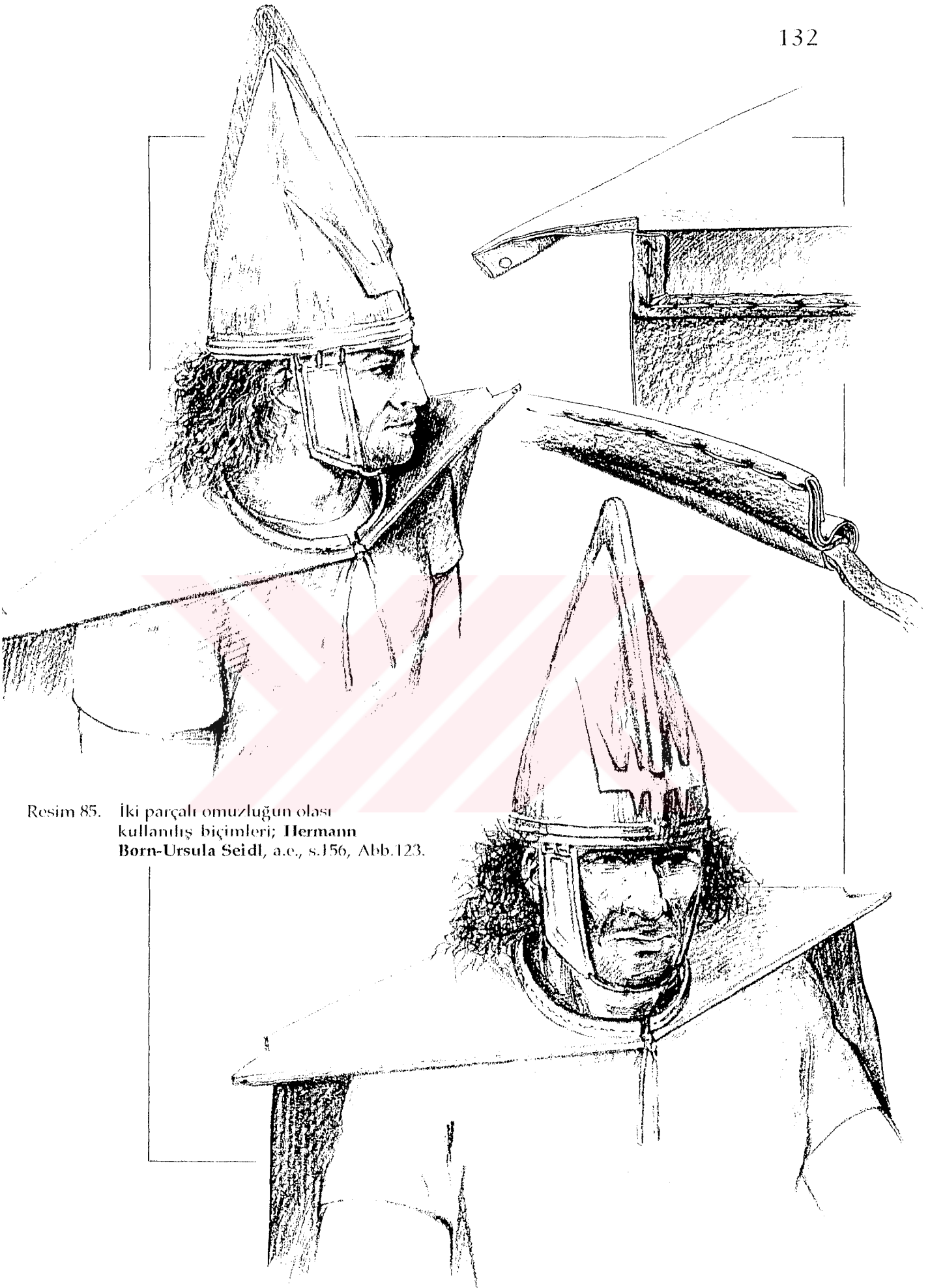
Resim 82. Omuzluklu taraklı Urartu miğferi arkadan görünüşü; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.150, Abb.117.

Resim 83. Sol omuzluk ön ve arka görünüş detayları; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.153, Abb.120.

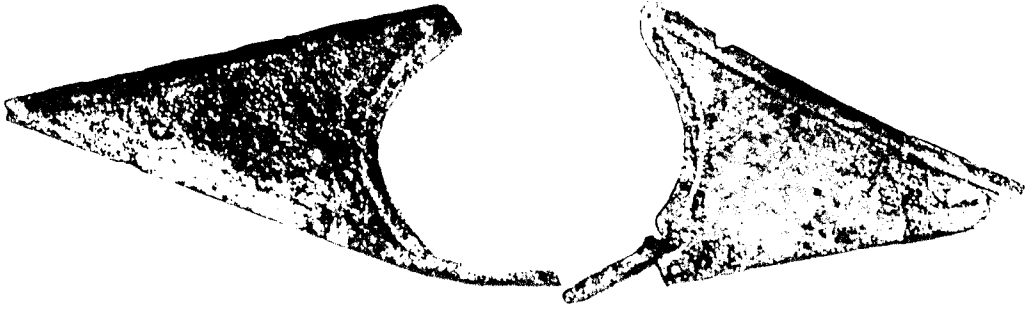
Resim 84. İki parçalı omuzluğun olası kullanılış biçimleri; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.156, Abb.123.

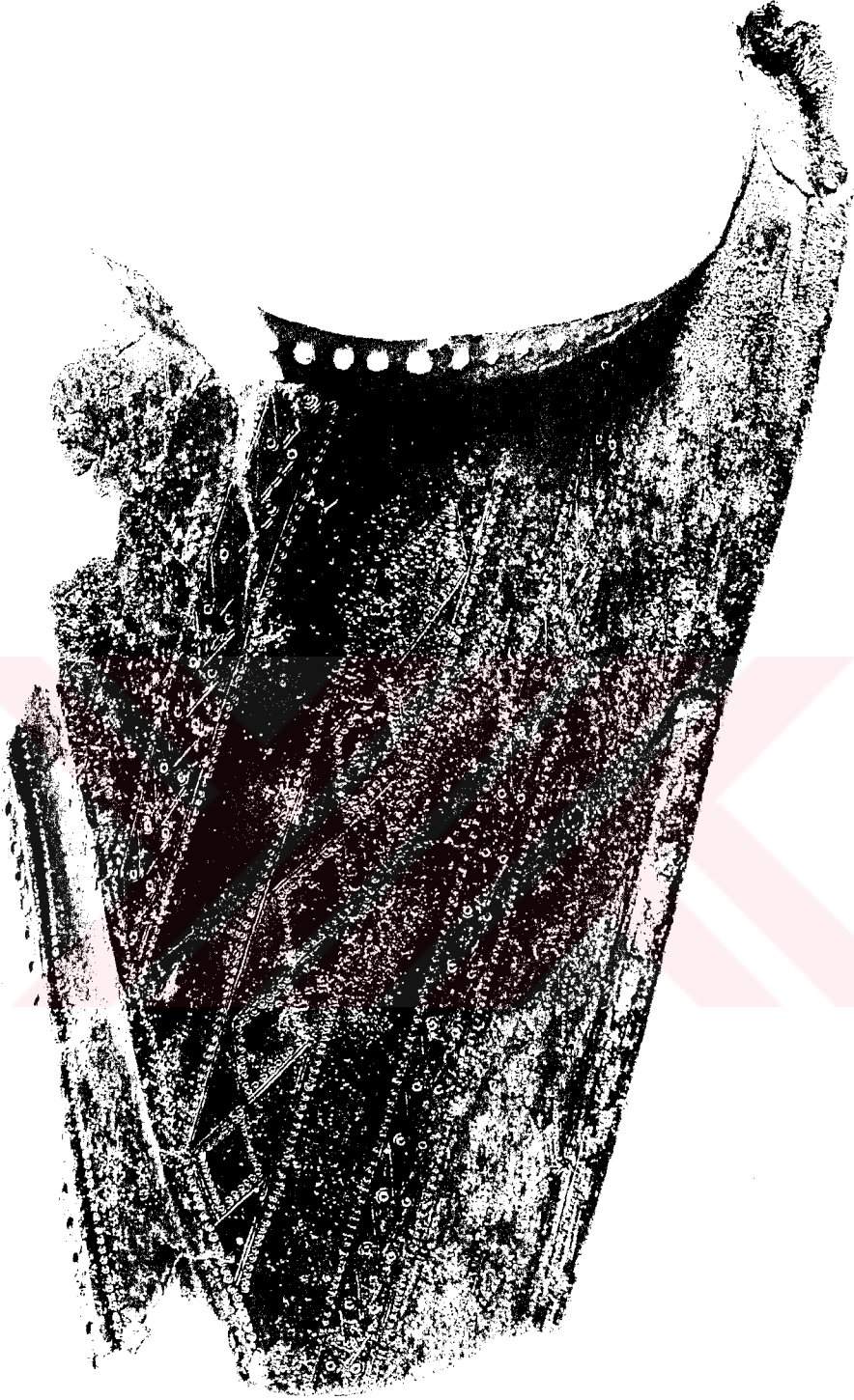
Resim 85. İki parçalı omuzluğun olası
kullanılış biçimleri; Hermann
Born-Ursula Seidl, a.e., s.156, Abb.123.

Resim 86. Miğferlerin koruyucu özelliğini tamamlayan sol yanaklık detayı (München, Prehistorite Devlet Arşivi); **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.94, Abb.83.

Resim 87. Hasanlu harabelerinde bulunan omuzluk (Fahran, Baston Müzesi); **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.97, Abb.86.

Resim 88. Çelik kalem ile dövülmüş çizgi ve noktalarla süslenmiş omuzluk;
Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.98, Abb.87.

5. URARTULAR'A AİT SAVUNMA SİLAHLARININ ÜRETİM TEKNİKLERİ

5.1. Metal ve Teknik

Urartu hükümdarlarının donanım mahzenlerinden çıkmış oldukları açık bir şekilde belli olan sivri miğferlerin üretimi, merkezi üretim atölyelerinde gerçekleştirilmiştir. Kraliyet silahı üreten uzmanlar, M.Ö.9. ve 7.yüzyıl içerisinde en yüksek dönemini yaşamaktaydı.

Urartu sivri miğferleri kakma işi ile üretilmekteydi. Asıl şeklinin muhafaza edilmesi, sanatı tam olarak bilmeye ve ilgili ustanın marifetine kalmıştı. Stilistik olarak değişime uğramamış olan ve 300 yıl kullanılan sivri miğferlerin kronolojik olarak sınıflandırılması, gelenek haline getirilen el işlemeciliği nedeni ile hemen hemen olanaksızdır. Sadece üzerinde yazı bulunan miğferlerde; yani çivi yazısı ile belli işaretler konulan miğferlerde, bu sınırlı da olsa biraz mümkündür. En azından, adı geçen bir kralın hükümdarlığı dönemine dahil edilmesi olasılığı vardır; ancak burada da miğferin yazı işlemesi gerçekleştirilmeden önceki ve sonraki kullanım sürelerini tespit etmek mümkün değildir.

Resim 75: Urartu miğferi, sağ tarafta miğferin alt kenarında Argishti-kitabesi. Açılmış ve dövülmüş delikler bulunan daha eski çivi yazısına zarar vermiştir.

Resim 76: Urartu miğferi, Menua-yazısının röntgen çekimi; miğferin ön kısmında kabartma bantların arasında (Bkz.Resim 77), miğferin ambleminde çekiç izlerine rastlanılmaktadır. İlk defa burada açıklanan Urartu miğferleri metal analizleri ve ayrıca Axel Guttmann'ın Berlin ve Badisch Eyalet Müzesi'ndeki koleksiyonunda

bulunan diğer bronzlar ile ilgili olarak, kurşun ve kalay karışımından oluşan kalay bronzun söz konusu olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız. İçerdiği kalay miktarının %8-%12 oranında ve en nadiren sadece %16 oranı gibi çok düşük bir seviyede olması gerçekten dikkat çekicidir (Bkz.Resim 89). Yoğun olarak kullanılan miktar ise %9 ile %10 arasındadır. Miğferlerin içermiş olduğu kurşun seviyesi ise %1 oranındadır ve içerdikleri demir, nikel, gümüş, antimon ve arsen gibi diğer metaller de az miktarda elemanlarının bilinen kapsamı içerisindedir. Urartu standart miğferlerinin hiçbiri belirgin miktarda kalay içermez; aksine sadece eser miktar elementi olarak metal karışımını içerir. Miğferler için belirtilmiş olan kalay bronzları ve ara-sıra diğer objelerde ortaya çıkan kurşun-kalay bronzlarının yanısıra bakır-kalay-çinko karışımı da mevcuttur. Bu karışıma dahil olan eşyalar Eski Ön Asya'da gerçekten en eski "pirinç (sarı bakır) buluntuları" olarak sayılmaktadır ve M.Ö.1.yüzyıl Eski Ön Asya objelerinde ara-sıra M.Ö.8. ve 7.yüzyıla ait olan Urartu metallerinde analiz edilmişlerdir:

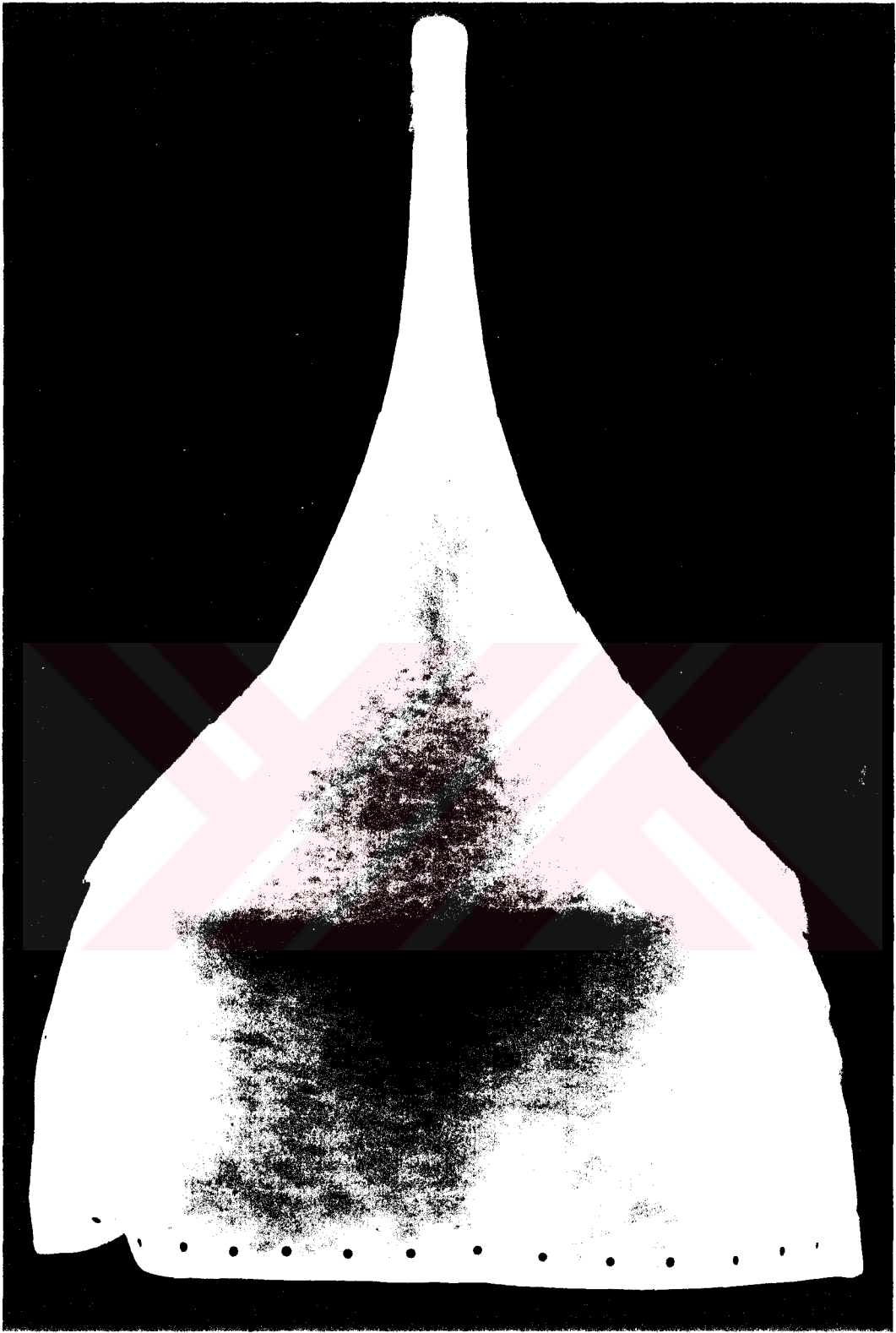
"Urartu Pirinci"nin sarımsı-altın parıltısını yansıtan üst kısmı ve çinko ile düzeltilmiş olan dövülme özellikleri nedeni ile, en azından bazı obje grupları için (miğfer ve kemer gibi) kullanılan en önemli malzeme olarak bilinçli bir şekilde devreye sokulmuştu. Bunun haricinde çinko ile yapılan karışımlarda kısmen orta miktarda, hatta bazan yüksek miktarda çinko bulunmaktadır. Fakat bu dönem kadar modern anlamda olan bakır-çinko karışımından oluşan saf pirinçler ya da %20'nin üzerinde çinko içeren pirinçler mevcut değildir. Zaten sırf parlak bakır metaline (kırmızı, yeşil, mavi) ve onun farklı şekillerdeki erime ve süblimasyon ilişkisine karşın kalayın değişmeyen renginden dolayı dayanıksız olan kalay madeninin eritilmesinde bilinçsizliğin varolduğu, Urartu metallerinde kanıtlanmış olan kalayın kabul edilmemiş olması mümkün olabilir. Axel Guttmann'ın koleksiyonunda yer alan bazı objeler de, orta miktarda, %8 oranına kadar kalay içeriğini göstermektedir.

Miğferin haricinde, kalay içerikli bronz objeler çok farklı fonksiyonlarda da kullanılabilir. Bunlara örnek olarak ise mobilya

parçaları, dekoratif eşyalar, ayrıca kol koruyucu levhalar ve kemerler (Bkz.Resim 54), kaplar verilebilir. Bu obje grupları da, miğferlerin büyük bir çoğunluğu gibi, sırf kalay metalinden üretilmiş olarak da karşımıza çıkmaktadır; ya da orta ile yüksek kurşun miktar içeriğine sahip olanlar (%10 ile %20 arasında) (örneğin çanlarda sık sık görülmektedir), bakır-çinko karışımı olarak karşımıza çıkar ve bu nedenle renkleri de yoğun olarak çok açıktır. Ancak kurallara göre, Asur ve Urartu bronzlarının kurşun değeri %2'nin altındadır.

Urartu sivri miğferlerindeki kakma işlemi, kakma ve demirci çekici kullanılarak, keski kalemi ile yuvarlak bir şekilde kesilmiş ve çoğunlukla kızdırılmış iki levha arasında gerçekleştirilmekte idi. Kullanılan ana malzeme ise, dövülerek bir levha haline getirilen bir döküm parçasıydı. Genel olarak günümüze kadar çok fazla hasara uğramadan gelmeyi başarmış olan bronz miğferlerde, iki ya da üç farklı kakma çekici izine rastlanmaktadır. Alman röntgenler ise, yoğun olarak üretim teknikleri ile ilgili izleri mükemmel bir şekilde yansıtmakta ve yorumlamaktadır (Bkz.Resim 89).

Urartu standart miğferinin genel olarak dövülmüş fakat iyice düzleştirilmemiş olan alt kenarlarında miğfer süsü özelliğinde olmayan kabartma bantlar mevcuttu. Tek bir kabartma bandına sahip olan veya hiç kabartma bandına rastlanmayan miğferler, istisnai bir özelliğe sahip olup; bu miğferlerle ilgili olarak, ikinci el veya daha fazla kullanımda üzerinde değişiklikler yapılmış olduğu üzerinde durulmaktadır. İkinci el veya daha sonraki kullanımlarda alt kısmının kesilerek kısaltılmış olduğu kanısı mevcuttur. Axel Guttmann koleksiyonunda açık bir şekilde belirgin olan bu tarz bir örneği rastlamaktayız (Bkz.Resim 90). Bu kabartma bantlarının arasında veya altında bazan organik miğfer astarının tutturulması işlemi için yapılmış olan delik dizinlerine rastlamaktayız. Astar delikleri ne şekilde olursa olsun yoğun olarak içeriden dışarı doğru katlanan deri ile kapatılmakta idi. Ancak kaidelere göre Urartu miğferlerinde astar delikleri yer almamaktadır. Bu ise metalin astarlanması için organik miğfer şapkalarının kullanılmış olması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır; ya da miğferlerin başı kaplayan (Asur) pullu zıhlının üzerinde,

Resim 89. Sivri miğferdeki kakma çekiç izlerinin, röntgen görüntüsünde ortaya çıkması; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.143, Abb.111.

kullanılmış olduğunu göstermektedir. Ancak bunun için miğferlerin her bir kenarında çenelik veya yanaklıkların tutturulması için iki, hatta bazan üç deliğin olması gerekliliği vardır.

Urartu sivri miğferlerinin malzeme kalınlığı, orta kısmında azalan levha kalınlığı ile nadiren 1.5 mm'yi aşmaktadır. Ancak kalın olarak işlenmiş olan farklı farklı kabartılı bantlarda ve kenar çevresinde malzeme kalınlığı, kalınlığında bir artış göstererek 3 mm'ye kadar çıkmaktadır (Bkz.Resim 90). Bazı kopuk uçlu sivri miğferlerde, çok enteresan bir şekilde uç kısımlarının 3 mm'yi aşan bir kalınlığa sahip olduklarına tanık olunmaktadır. Bu ise miğferlerin bitiş kalınlığı ile ilgili olarak önemli bir kanıt niteliğini taşımaktadır.

Miğferlerin ağırlığı kurallara göre 1 kg'dan çok daha düşüktür; yani, çok kalın ve ağır miğferler mevcut değildir. Sadece istisnai bir-iki durum söz konusudur.

Miğferlerin yükseklikleri, 290 ile 350 mm arasında değişmektedir. Miğferlerin dış çapı, uğramış oldukları şekil deformasyonları yüzünden genel olarak belirsizdir. Ancak buna rağmen genel olarak 220/230mmX200/210 mm arasındadır. Günümüze kadar farklı farklı olan kemerlerin sahip oldukları işlemler ile geografik ve kronolojik bir kapsamda birbirleriyle özdeşleştirilmesi mümkün olmamıştır. İkonografik ve tipolojik şekillerin karışımı ile ilgili olarak bulunmuş yeri kesin belli olan kemer ve kemer parçalarının doğru üretim tekniklerinin tanımı ve ölçülmesi, imalathane ve imalathaneler tarafından uzun zamanlar içerisinde doğru olarak gerçekleştirilmekteydi. Bunun yanısıra bu çalışma ile belki de antika olan kemerlerin çoğunluğu daha kolay olarak kümelere ayrılabilir.

Miğferlerde olduğu gibi şimdiye kadar müze içerisinde bilinen genel olarak yayınlanmamış olan analizler, Urartu kemerlerindeki kemer levhası ve parçalarında, kalay oranının %10 ile %15 arttırılmış olduğunu ve iyicene belirlenmiş kalaylı madenleri göstermektedir. Genel olarak kemerlerden nümune alınması, 1 mm oranında bir nümune çıkartılması için bile çok fazla ince olmalarından dolayı izin verilmemektedir. Düşmeye yüz tutmuş bronz parçasının ayrılması gibi, farklı yollardan nümune alımı sadece kemer parçalarında

mümkündür. Fakat eksiksiz örneklerde bu yolla nümune alımı yapılamaz. Bu nedenlerden dolayı, Axel Guttman koleksiyonundan sadece bir kemer üzerinde bu tarz bir araştırma yapılabilmiş ve böylelikle en azından kemerin bir yerinden sayısal bir analiz elde edilmiştir (Bkz.Resim 90). Şaşırtıcı olarak bu kemer levhasında (en azından nümune alınan kısmında), %9.25 oranında olan kalayın yanısıra %4.26 nominal değerinde çinko da bulunmakta idi. Bu analiz ile ilk yapılan tespit, Urartu kemerlerinin arasında kalay ile karıştırılmış bronzların da olabileceğidir. Kemer levhalarının üzerinde bulunan ve değişik teknikler ile işlenen figür ve süslemelerin, dikkatli bir şekilde, optik olarak ışıklı mikroskop ve röntgen ile incelenmesinde, Urartu metal demircilerinin yetenek dolu ve düşünceye dayanan bir çalışma şekline sahip oldukları görülmektedir.

Dış kısmında bulunan, nadiren düzleştirilen, kısmen dalgalı olan kemer kenarı (Bkz.Resim 54), özellikle delinerek kemerin, kemer derisi ile birleştirilmesine yarıyordu. München'de bulunan tarih öncesi döneme ait devlet koleksiyonunda, birçok parçaları ayrılmış ve kırık bir Urartu kemeri 1993 yılından beri yer almaktadır. Ön kısmının üzerinde kumaş kalıntıları ve arka kısmında ise bakır tuzu ile konserve edilmiş deri artıkları bulunmaktadır. Şimdiye kadar bulunmuş olan eşsiz ve enteresan parçanın bazı kısımlarında, halen astar deliklerinde kısmen kalmış olan bağcıklar (deriden değil, ipten) yer yer düğümlenmiş vaziyettedir. Bu bağcıklar, astar derisinin dikilmesi esnasında kullanılmıştır.

Bronz kemerde bulunan farklı farklı figür motiflerinin el sanatı ve üretim teknikleri ile işlenmesi, malzemeye dayalı iki çalışma tekniği ile yapılmıyordu. Birincisi, ağırlıklı olarak macun tahtasında dövülme yolu ile; ya da ikincisi, kurşun veya tahta altlıklar üzerinde basit kakma işlemi ile.

Uzun süreden beri kullanımda olan bir Urartu kemerinin karakteristik özelliğine dikkat çekmekte fayda vardır. Bu ise oldukça yoğun olarak karşılaştığımız kemer levhalarının tamiri ile ilgilidir. Bu yamalar, daima yırtılmış metal levhaların üzerinde bulunur. Bu yırtıklar ve yıpranmalar genel olarak sürekli hareketlere maruz kalan

kısımlarda oluşur. Onarım malzemesi, çürümeğe yüz tutmuş kemerlerden kesilen parçalardan oluşmaktadır. Tamir, bronz kalemler ile kesilen tamir parçalarının genel olarak arkadan, bazan da kemer kenarının çevresine sabitleştirilmesi ile yapılmaktadır.⁷⁶

Resim 90. Axel Guttman koleksiyonundan tek bir kabartma bandına sahip olan Asur miğferi; Hermann Born-Ursula Seidl, a.e., s.38, Taf.IV.

⁷⁶ Born, Hermann; Seidl, Ursula; "Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu", a.g.e., s.97-98, 100, 107-110, 111-114, 123, 161-162, 168.

SONUÇ

Detaylı olarak incelemeye çalıştığım Urartu Sanatı ve Urartu Sanatı'nın içinde yer alan savunma silahları, plastik açıdan sanatsal nitelikleri ve çağdaş sanatı tarif eden yanlarıyla incelendiğinde, bir seramik sanatçısı olarak etkilenmemin çok haklı yanları olduğu görülür. Çağdaş sanatın bugüne kadarki tüm sanatların özelliklerini kendi bünyesinde taşıdığı kabul edilirse ve o açıdan Urartu savunma silahlarının formsal, dekoratif ve işlevsel yanları incelenirse, bunların her birisinin günümüz sanat eserleri içerisinde yer alabilecek nitelikte olduğu görülür. Sözü edilen formların içbükey ve dışbükey form anlatımları, çağdaş plastik sanatlarda aranılan formsal dinamizme sahip olduğu ve güçlü bir plastik görüntüyü yansıttığı anlaşılır.

Ayrıca bu formların, çağdaş sanatçıların eserlerinin çıkış noktasını ve bu eserlerde ana formların alt yapılarını oluşturduğu görülür. Urartu sanatı, dekoratif açıdan kullanılan tüm bezemeler, kabartmalar, heykelsi rölyef görüntüleri ile soyut stilize, deforme sanatsal niteliklere sahiptir. Bu özellikleri ile günümüz sanatçılarının birçoğu, bu nitelikleri kendi sanatlarında öncü unsurlar olarak kullandıkları bilinmektedir.

Savunma silahlarının formsal nitelikleri, geometrik biçimlerle sanatsal anlatımda da faydalanılan önemli örnekler arasında yer almaktadır. Formların genellikle sert olmayan yumuşak köşeler, yuvarlak hatlar içermesi, bu biçimlere hayat veren sanatçıların büyük bir ihtimalle ön tasarımlarını hazırlarken çamurdan yararlandıkları izlenimi vermektedir. Ayrıca, Urartu seramik sanatında görülen formlar ile savunma silahları formları arasında önemli birliktelikler ve benzerlikler görülmektedir.

Urartular savunma silahlarını işlerken, dinin çok büyük etkisi altında kalmışlardır. O dönemde silah üzerine tasvirler, tanrılar için

yapılırdı. Tanrılar için düzenlenen kült törenleriyle, gücü temsil eden semboller tasvir edilip işlenirdi. "Tanrım ben senin için bunu yapıyorum. Sen de beni savaşta başarılı et..." der gibi bencil ve anlık beklentileri vardı. Oysa günümüzde tanrı inancı, beklentileri sadece bu dünya için sınırlanamaz.

Savunma silahlarının amaçlarından en önemlisi caydırıcılık ve ürkütücülük özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Konik biçimdeki yüksek bronz miğferi, güneşin altında pırıl pırıl parlayan bronz zırhı ve kalkanı eline almış bir insan, çok küçük bir bedende bile olsa, ürkütücü ve heybetli görünür. Bu, Urartu miğferlerinin üzerine işlenmiş ejderha başlı yılanlar; kalkanlar üzerine işlenmiş aslanlar, boğalar; kemerler üzerine işlenmiş savaş sahnelerinin gerçek amacını yansıtır.

Urartu savaşçısı, zırhlanmakla kendisini bir türden korunma içine aldığına inanmaktaydı. Urartu zırhları, pullu zırhlardır. Zırhlanmak, dışarıdaki insanın, bedene zarar vermesini engelleyen bir savunma biçimidir. Bu düşünceden yola çıktığımızda, günümüzde zırhların kavramsal savunma silahları olduğunu kabul etmek gerekir. Kavramsal savunma silahı olarak kamera, arabaların camı, perde, v.b. örnekler ilk aklımıza gelenlerdir.

Urartu zırhından yola çıkıp, günümüz zırhına örnek olarak bir perde tasarımı yaptım. Tasarlanan perde, dışarıdaki insanların içeriye görmesini engelleyerek bir nevi zırh görevi üstlenmektedir. Bu, farkına varmaksızın bizim zırhlanmamızdan başka birşey değildir. Perdenin teknik özelliği, Urartu zırhlarında görülen, deri üzerine dikilerek yapılmış pullu zırh olmasıdır (Resim 91 a, b).

Savunma silahlarından kalkan ise, savaş sırasında bir nevi duvar görevi yapan, dışarıdan darbeleri kesen, zarar görmeyi engelleyebilen bir silahtır. Günümüzde korunma içgüdüğü giderek büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bu, günümüzün olumsuz fiziksel koşullarından ya da soyut sosyal gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Duvar oluşturmak, bilinen en eski savunma yöntemidir. Ben de, bu düşünceden yola çıkarak, seramik kalkanlarla bir duvar oluşturdum (Bkz. Resim 92 a, b, c)..

Gerçek malzemesi metal, bronz, demir olan savunma silahlarından kalkan, zırh ve miğferi seramiğe uygulayarak, farklı bir plastik değer kazandırmayı amaçladım. Dolayısıyla bu savunma silahlarına mekanda yer verilerek formsal zenginlik kazandırılmıştır.

Sonuç olarak, tez savunmam ile ilgili olarak açacağım seramik sergisinde görülebileceği gibi, ben de yukarıda belirttiğim tüm çağdaş nitelikleri yansıtmaya çalıştım. Dolayısıyla, Urartu savunma silahlarının plastik anlatımından etkilendim. Ancak, sanatsal kişiliğimi yansıtan eserlerimin tümünde heyecanlarımı, duygularımı ve özgün plastik anlayışı ve sanatsal görüşlerimi ortaya koymaya çalıştım.

Özetle, eserlerimin çağdaş niteliğimi ve sanatçı kişiliğimi yansıttığına inanıyorum.

Resim 91 a. Urartu savunmasilahı çıkışlı çağdaş seramik zirbli perde yorumu (önden görünüş),
Senanur Gündoğdu,1997, İstanbul.

Resim 91 b. Urartu savunmasilahı çıkışlı çağdaş seramik zırlı perde yorumu (detay),
Senanur Gündoğdu.1997, İstanbul.

Resim 92 a. Urartu savunma silahı çıkışlı çağdaş seramik kalkan-duvar yorumu (önden görünüş), Senanur Gündoğdu.1997, İstanbul.

Resim 92 b. Urartu savunma silahlı çıkışı çikişli çağdaş seramik kalkan-duvar yorumu (arkadan görünüş), **Senanur Gündoğdu**, 1997, İstanbul.

Resim 92 c. Urartu savunma silahtı çıkışlı ağdaş seramik kaikan-duvar yorumu (detay), **Senanur Gündoğdu**, 1997, İstanbul.

KAYNAKLAR

- Akşit, İlhan; "Anadolu Uygarlıkları", Akşit Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul, 1982, s.62.
- Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları", Net Turistik Yayınlar, 1955, 5.Baskı, s.XIII, XIV.
- Akurgal, Ekrem; "Urartäische und Altiranische Kunstzentren", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, s.1, 3, 21, 23, 24.
- Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, Önsöz.
- Akurgal, Ekrem; "Anadolu Uygarlıkları", Net Turistik Yayınları, 1.baskı, 1988, s.175, 176, 179.
- Azarpay, Guitty; "Urartian Art and Artifacts", University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1968, s.21-24, 27, 29, 73.
- Belli, Oktay; "Van Bölge Müzesi'ndeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri", İ.Ü.Ed.Fak.Basımevi, İstanbul, 1977, s.177, 187, 188, 189, 190, 191.
- Belli, Oktay; "Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi", Görsel Yayınlar, 1982, Cilt I, s.199-201, 204-205.
- Belli, Oktay; "Anadolu Araştırmaları", IX, 1983, s.361.
- Belli, O; Kellner, H.J.; "Anadolu Araştırmaları", 1986, X, s.317, Res.1, 2.
- Bilgiç, E.; Ögün, B.; "Anadolu", IX, 1965, s.3.

- Barnett, R.D.; Published by the British School of Archaeology in Iraq (London), XIV, 1952, s.3, 143.
- Barnett, R.D.; "The Urartion Cametery Igdyr", XIII, 1963, res.12; Işık, C.; "Türk Tarih Kurumu", Belleten, Ankara, 1987, res.21, 28, çiz.5.
- Born, Hermann; Seidl, Ursula; "Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu", a.g.e., s.90, 91, 97-98, 100, 103-105, 107-110, 111-114, 123, 161-162, 168.
- Erzen, A.; "Türk Tarih Kurumu", Belleten, Ankara, 1974, s.213. A.Erzen, Giyimli Urartu yerleşmesinde tunç levhaların ele geçirildiği mekan, 'basit bir köy evinin toprak zeminli odası' olarak tanımlamıştır.
- König, F.W.; "Handbuch der Chaldischen Inschriften", (AFO, Beiheft 8), Groz 1955-1957, No.1a-c =G.A.Melikishvili, "Urartskie Klinoobraznye Nadpisi", Moskova, 1960, No.1-3, 19.
- Loon, M.N.van; "Urartian Art", s.37, fig.3, ağız çapı: 80 cm; h: 76 cm ve Y.a.g.e., Karmir-Blur kazısı, s.193, res.55; Armavir kazısı, s.69, 119.
- Özgüç, Tahsin; "Altıntepe", I.s, Fig.7, Lev.XXXII/3 (Kayalidere vazosu: C.Burney).
- Piotrovsky, B.Boris; "Karmir-Blur II", Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Yayınevi, 1952, s.49, 51, 64.
- Piotrovsky, B.Boris; "Karmir-Blur III", Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Yayınevi, 1955, s.9, 24, 26, 32, 35, 36.
- Piotrovsky, B.B.; "Urartu Dini", Dil ve Tarih Coğrafya Fak.Derg., XXIII, 1963, s.44.
- Piotrovsky, B.Boris; "Urartu (Ancient Civilization)", Nagel Publishers, Geneva (Switzerland), 1969, res.47, 49, 50, 52, 54, 86.

- Tanilli, Server; "Yüzyıllar ve Mirası", Say Yayınları, İstanbul, 1991, s.133-134.
- Tarhan, M.Taner; Sevin, Veli; "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları I", İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1977, s.290-291, 292, 294.
- Tarhan, M.Taner; "Anadolu Araştırmaları", İstanbul, 1980, s.42.
- Tarhan, M.Taner; "Türk Tarih Kongresi", Ankara, 1986, s.300.
- Thomson, Robert; "History of Armenias", Translation and commentary on the sources, London, 1978, s.98.
- Thema, "Larousse Tematik Ansiklopedisi", Milliyet Yayınları, 1993-1994, Cilt 6, s.168.
- Tüfekçi, Taciser; "Urartu Dininin Devlet Yapısına ve Sanata Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, 1995, s.201, 209, 212, 217, 218.
- Wartke, Ralf-Bernhard; "Toprakkale", Akademie Verlag berlin, 1990, s.77.

RESİM LİSTESİ

- Resim 1. Urartuların merkezini oluşturan Van Kalesi ve eski kent üzerinden Van Gölü'ne bakış (**Ralf Bernhard Wartke**, "Urartu das Reich am Ararat", Mainz am Rhein: von Zabern, 1993, s.20, Abb.5).
- Resim 2. Van Kalesi güney kayalıklarında Kral Argishti I yazıtları (Horhor), (**Ralf Bernhard Wartke**, a.g.e., s.4, Taf.44).
- Resim 3. Karmir-Blur Kalesinin toplu alanı (Teischebai URU). (**Ralf Bernhard Wartke**, a.g.e., s.86, Abb.36.)
1. Ana kapı	5. Şarap ambarları
2. Kuzey-batı kapısı	6. Tahıl ambarları
3. Büyük avlu	7. Birahane
4. Sütunlu hol	8. Susam yağı çıkartma odaları
- Resim 3a. Karmir-Blur kazılarında ortaya çıkarılan ambarların rekonstrüksiyonu (Oganesjan'ın yorumu) (**Ralf Bernhard Wartke**, a.g.e., s.86, Abb.35.).
- Resim 4. Van'da bulunan Urartu çivi yazılı kitabe (**Ralf Bernhard Wartke**, a.g.e., s.35).
- Resim 5. Van'da bulunan Urartu çivi yazısı kitabe (**Ralf Bernhard Wartke**, a.g.e., s.36).
- Resim 6. Urartu kemerinden detay. Kesitte arkaya dönerek büyük bir hünerle ok atan atlı savaşçılar görülüyor (Hermann Born-Ursula Seidl, Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu, Verl. Sammlung Guttmann bei von Zabern, 1995, s.84, Abb.75).
- Resim 7. Urartu kemeri üzerindeki geçit resmi. Askerler yaya olarak mızrak , ok, yay ve sapanlarla donatılmış olarak gösteriliyorlar (**Hermann Born-Ursula Seidl**, a.g.e., s.82, Abb.72).

- Resim 8. İki parçalı pektoralin üst sağ parçası
(**Hermann Born-Ursula Seidl**, a.g.e., s.76, Abb.64).
- Resim 9. Üzerinde Kral Ishpuini adına yazılmış sözcükler bulunan okluk ve kapağı(**Hermann Born-Ursula Seidl**, a.g.e., s.78, Abb.68).
- Resim 10. Deforme olmuş standart tipte konik Urartu miğferleri
(**Hermann Born-Ursula Seidl**, a.g.e., s.54, Abb.43).
- Resim 11. Konik urartu miğferinde alındaki dekorlar
(**Hermann Born-Ursula Seidl**, a.g.e., s.27, Abb.26).
- Resim 12. Van kayalığı üzerinde kurulmuş Kale ve İç Kale'nin görünümü (Paris'te 1842 yılında yayımlanan bir gravürden), (Ralf Bernhard Wartke, *Urartu das Reich am Ararat*, a.e., s.19, Abb.4).
- Resim 13. Gümüş alaşımli Urartu bakracı. Üzeri figürlü her bir hayat ağacının başında ikişer tane olmak üzere, sakallı erkek figürleri görülmektedir (**Ralf Bernard Wartke**, a.e., s.144, Resim 78).
- Resim 14a. Boğa başlı Urartu kazanı (**Studies in the Urartion**, Bronze objects from Japanese Collections-1, Bulletin of the Ancient Orient Museum, 1982, Pl.I).
- Resim 14b. Kült töreninde kullanılan boğa başlı Urartu kazanı (Nezih Başgelen, *Doğu Anadolu'dan iki yeni Urartu Kaya Mezarı*, Sanat, T.C.Kültür Bakanlığı yayımları, Kasım 1993, s.96).
- Resim 15. Urartu kazanı, sakallı insan başı figürlü kulp detayı
(**Guitty Azarpay**, *Urartian Art and Artifacts*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1968, Pl.40).
- Resim 16. Urartu kazanı, sakalsız açık başlı insan figürü kulp detayı
(**Guitty Azarpay**, a.e., Pl.38).

- Resim 17. M.Ö.720-710 dönemi Vogue koleksiyonu ikiz başlı kazan kulbu (Ekrem Akurgal, "Urartaeische und Altiranische Kunstzentren", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, s.1
- Resim 18. Emzik kısmı, düz parlak kırmızı olarak bırakılmış Karmir-Blur Askos'unda bulunan dekorlu seramik kap (**Ralf-Bernhard Wartke**, Urartu das Reich am Ararat, a.e., 1993, s.115, Abb.58).
- Resim 19 a, b: Karmir-Blur Kalesi kilerlerinde bulunan şarap testileri (**B.B.Piotrovsky**, Karmir-Blur III, Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Yayınevi, 1955, Taf.VI, VII.
- Resim 20: Arin-Berd içkale planı (**B.B.Piotrovsky**, Urartu, The kingdom of Von and It's Art, Evelyn Adams and Mackay Ltd., 1967, s.95.
- Resim 21: Altıntepe'nin genel görünümü (**Ralf-Bernhard Wartke**, Urartu das Reich am Ararat, a.e., f.55).
- Resim 22. Altıntepe'deki tapınağın rekonstrüksiyonu (**Ralf-Bernhard Wartke**, a.e., s.132, Abb.67.
- Resim 23. Dini tören amaçlı olarak kullanılan yüksek ayaklı seramik kap (**B.B.Piotrovsky**, Urartu-Ancient Civilization, Nagel Publishars, Geneva, Switzerland, 1969, s.89, res.46.
- Resim 24 a. Yonca ağızlı testiler (**B.B.Piotrovsky**, Karmir-Blur III, a.g.e., Taf.IX).
- Resim 24 b. Yonca ağızlı testiler (**B.B.Piotrovsky**, Urartu-Ancient Civilization, a.e., s.92-93, res.49, 50).
- Resim 25. Ayakkabı şeklinde ritonlar (**B.B.Piotrovsky**, a.e., s.90-91, res.47, 48).
- Resim 26. Çift ritüel vazosu olarak tanımlanan kült vazosu (**B.B.Piotrovsky**, a.e., s.94, res.52.
- Resim 27. Kernos kült vazosu (**B.B.Piotrovsky**, a.e., s.96, res 54).

- Resim 28. Geniş ağızlı yüksek vazo (**B.B.Piotrovsky**, a.e., s.97, res.55).
- Resim 29. Kemer üzerine işlenmiş dini içerikli tören kabı (**Studies in the Urartian**, Bronze objects from Wapanese Collections-1, a.e., fig.28).
- Resim 30. "Akrep Tanrı" olarak tanımlanan pişmiş toprak figür; **B.B.Piotrovsky**, Urartu (Ancient Civilization), a.e. fig.28.
- Resim 31. Toprakkale'de bulunan adak kalkanı; **Guitty Azarpay**, Urartian Art And Artifacts, Tafel VI, VII, VIII, IX.
- Resim 31 a. Yandan görünüşü
- Resim 31 b. Kalkan'ın iç tarafındaki üç kulbu
- Resim 31 c. Dış görünüşü
- Resim 31 d. Yürüyen arslanlar ve boğalardan detay
- Resim 31 e. Yürüyen hayvanlardan detay
- Resim 31 f. Ortada rozet motifi
- Resim 32 a. Sarduri II'ye ait bronz kalkan üzerindeki arslan figürü; Ekrem Akurgal, Urartaeische und Altiranische Kunstzentren, a.e., s.57, Abb.20.
- Resim 32 b. Toprakkale'de bulunan bronz kalkan üzerindeki bir başka aslan figürü; Ekrem Akurgal, a.e., s.57, Abb.21.
- Resim 33 a. Sarduri II'ye ait bronz kalkan üzerindeki boğa figürü; Ekrem Akurgal, a.e., s.78, Abb.50.
- Resim 33 b. Toprakkale'de bulunan bronz kalkan üzerindeki bir başka boğa figürü; Ekrem Akurgal, a.e., s.78, Abb.51.
- Resim 34. 1951'de Karmir-Blur'da (Oda 34) bulunan Argishti I'e ait bronz kalkanın şematik çizimi; **B.B.Piotrovsky**, Karmir-Blur III, a.e., s.28, res.17.
- Resim 35. Musasır Tapınağının Asurlu askerler tarafından yağmalanışı. Soldaki iki insan figürü ele geçen malzemeleri kayıt ederken görülmektedirler (Korsabad'daki Sargon II Sarayındaki kabartma

günümüzde Botta, Flandin tarafından yorumlanmış); **Ralf-Bernhard Wartke**, *Urartu das Reich Ararat*, a.e., s.56, Abb.17.

- Resim 36. 1951'de karmir-Blur'da (Oda 38) bulunan Sarduri II'ye ait bronz kalkanın şematik çizimi; **B.B.Piotrovsky**, *Karmir-Blur III*, a.e., s.29, res.18.
- Resim 37 a. Karmir-Blur'da bulunan Sarduri II'ye ait bronz kalkan (Erivan Tarih Müzesi, Ermenistan); **Guitty Azarpay**, *Urartian Art and Artifacts*, a.e., Plate 19.
- Resim 37 b. Sarduri II kalkanından detay; **Guitty Azarpay**, a.e., Plate 20.
- Resim 38 a. Toprakkale'de bulunan Rusa III'e ait 85.2 cm çapındaki kalkan (British Museum); **Guitty Azarpay**, a.e., Plate 56.
- Resim 38 b. Rusa III'e ait kalkandan detaylar; **Guitty Azarpay**, a.e., Plate 57 A, B.
- Resim 39. 1950'de Karmir-Blur'da bulunan, alt kenarlarında delikler bulunan 6 bronz konik kalkan; **B.B.Piotrovsky**, *Karmir-Blur III*, Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti'nin Bilim Akademisi Yayınevi, 1955, Taf.19.
- Resim 40. 1950 yılında bulunan umbolardaki çivi yazıları ile boğa ve kuş kafası motifleri; **B.B.Piotrovsky**, a.e., s.62, res.33.
- Resim 41. Karmir-Blur harabelerinin bulunduğu tepenin güneyden görünümü; **Ralf-Bernhard Wartke**, *Urartu das Reich Ararat*, a.e., s.31, Abb.10.
- Resim 42. Karmir-Blur kazılarında bulunan bronz zırh pulları; **B.B.Piotrovsky**, *Karmir-Blur III*, a.e., s.9.
- Resim 43. Asur röliyeflerindeki zırh elbisesi giymiş savaşçı; **B.B.Piotrovsky**, a.e., s.32.
- Resim 44. Rozet süslü zırh pulları; **B.B.Piotrovsky**, a.e., s.31.

- Resim 45. Zırhı oluşturan 9 tip pul örneği; **B.B.Piotrovsky**, a.e., s.33.
- Resim 46. Pullu zırhın birleşme restorasyonu; **B.B.Piotrovsky**, a.e., s.34.
- Resim 47. Karmir-Blur'da bulunan bronz düğmenin ön ve arka yüzü; **B.B.Piotrovsky**, a.e., s.35.
- Resim 48. Bronz düğme (Van Bölge Müzesi); **Oktay Belli**, Van Bölge Müzesi'ndeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri, İst.Üniv.Ed.Fak.Basımevi, İstanbul, 1977, res.12, 13, 14.
- Resim 49. Bronz kemer tokası süsü (Van Bölge Müzesi); **Oktay Belli**, a.e., s.197, res.16.
- Resim 50 a. At-koşum takımındaki objelerin rekonstrüksiyonu; **Oktay Belli**, a.e., s.197, Lev.IV, res.17.
- Resim 50 b. At-koşum takımındaki objelerin kullanımına örnek; **Hermann Born-Ursula Seidl**, Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu, a.e., s.151, Abb.118,
- Resim 51. Yarım ay biçimindeki hayvan figürleri ve rozetlerle bezenmiş gümüş zırh göğüslük (Özel Koleksiyon); **Ralf-Bernhard Wartke**, Urartu das Reich Ararat, a.e., s.148, Taf.66.
- Resim 52. Yarım ay biçiminde stilize hayat ağacı, masal yaratıkları ve rozetlerle bezenmiş gümüş zırh göğüslük (Özel Koleksiyon); **Ralf-Bernhard Wartke**, a.e., s.149, Taf.67.
- Resim 53. Balawat Kapısı bronz kabartmalarındaki Urartulu askerlerin bellerinde görülen kemerler; **Ralf-Bernhard Wartke**, Urartu das Reich Ararat, a.e., Taf.9.
- Resim 54. Axel Guttmann koleksiyonundan Urartu kemeri; **Hermann Born-Ursula Seidl**, Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu, a.e., s.102, Abb.92.
- Resim 55. Zik-zak geometrik bantlarla bezenmiş Urartu kemer detayı; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.158, Abb.124.

- Resim 56. Urartu kemerinde hayvan üzerinde duran savaşçı tanrı figürü; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.102, Abb.93.
- Resim 57. İnsan ve hayvan organlarının birleşmesi ile oluşan gerçek dışı yaratıklar; **Ralf-Bernhard Wartke**, Urartu das Reich Ararat, a.e., s.53, Taf.70.
- Resim 58. Urartu kemerinin bitiş kısmında birkaç hayvanın birleşmesi ile oluşan korkunç mitolojik yaratıklar; **Ralf-Bernhard Wartke**, a.e., s.52, Taf.70.
- Resim 59. Karışık hayvanlardan oluşan korkunç mitolojik yaratık ve koşar durumda gösterilen arslan, boğa ve karışık yaratıklar; **Studies in the Urartian**, Bronze objects from Japanese Collections (1), a.e., fig.31.
- Resim 60. İnsan ve hayvan organlarının birleşmesi ile oluşan avcılar; **Hermann Born-Ursula Seidl**, Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu, a.e., s.166, Abb.129.
- Resim 61. Av sahnelerini gösteren Urartu kemeri; **Studies in the Urartian**, a.e.
- Resim 62. Çeşitli hayvan ve bitki motiflerinin kullanıldığı kemerler; **Studies in the Urartian**, a.e., fig.33.
- Resim 63. Savaşa giden atlı figürlü kemer; **Hermann Born-Ursula Seidl**, Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu, a.e., s.164, Abb.127.
- Resim 64. Urartu kemeri üzerinde ziyafet sahnesi; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., Abb.125.
- Resim 65. Düz arka fon üzerinde koşar durumdaki arslan, boğa ve karışık yaratıklar; **Studies in the Urartian**, Bronze objects from Japanese Collections (1).

- Resim 66. Toprakkale'de bulunan kuş bağlantılı ilginç bir Urartu kemeri; **Ralf-Bernhard Wartke**, Toprakkale, Akademie Verlag Berlin, 1990, Taf.XX.
- Resim 67. Toprakkale'de bulunan Urartu kemerinin yarım daire şeklindeki bağlama demiri ve diğer ayrıntıları; **Ralf-Bernhard Wartke**, a.e., Taf.XXI.
- Resim 68. 1973 yılında Gaziantep Müzesi'nce satın alınan Urartu Miğferi üzerindeki, dövme tekniği ile şekillendirilen ejder başlı koruyucu gücünü, ölümsüzlüğü simgeleyen hayat ağacını, Urartu ordusunun savaş gücünü anlatan motifler (M.Ö.8.yüzyıl ortaları); **Aytuğ Taşyürek**, Gaziantep Müzesi'ndeki Bronz Urartu Miğferi, Türk Etnografya Dergisi, Sayı XXI-I, 1974'ten ayrı basım, s.180, fig.1.
- Resim 69. Sivri uçlu Urartu miğferinin çene kayışını tutturmaya yarayan, bronz tel sargılı halkası; **Hermann Born-Ursula Seidl**, Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu, a.e., s.117, Taf.XI.
- Resim 70. Balawat Kapısındaki ön ayakları havada, şaha kalkmış yelpaze şekilli at başlığı süsü olan atların çektiği savaş arabalarını gösteren, Salmanasar III'ün (859-824) savaş düzenini anlatan bronz kabartmalar (Londra British Museum); **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.43, Abb.36.
- Resim 71. Balawat Kapısı Salmanasar III bronz kabartmaları; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.44, Abb.37.
- Resim 72. Sivri uçlu, kabartma amblemi bulunan standart Urartu miğferi; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.115, Taf.IX.
- Resim 73. Sivri uçlu, kabartma amblemi bulunan standart Urartu miğferi; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.116, Taf.X.
- Resim 74. Çene bandının ve yanaklıkların tutturulması için üç deliği bulunduğu taraklı Urartu miğferinin sağ taraf görüntüsü (Berlin, Axel Gutmann); Sivri uçlu, kabartma amblemi bulunan standart Urartu miğferi; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.93, Abb.82.

- Resim 75. Çıkıntılarında Argishti Kraliyet yazıtının bulunduğu Urartu miğferinin sağ taraftan görüntüsü; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.108, Abb.94.
- Resim 76. Menna kraliyet yazıtının bulunduğu Urartu miğferinin röntgen ile çekilmiş fotoğrafı; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.108, Abb.95.
- Resim 77. Menua kraliyet yazıtının bulunduğu Urartu miğferinin detayı; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.118, Taf.XII.
- Resim 78. Urartu taraklı miğferi ve omuzluğu; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.192, Abb.81.
- Resim 79. Tokyo Ancient Müzesi'nde bulunan "hayvanlar hakimi" konulu taraklı Urartu miğferinin restore edilmeden önceki görünümü; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.95, Abb.84.
- Resim 80. Ön yüzünde çift boynuz şeklindeki kabartı üzerinde, kanatlı boğalar ve onları boyunlarından tutan "hayvanlar hakimi" konulu Taraklı Urartu miğferi (Tokyo Ancient Müzesi); **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.96, Abb.85.
- Resim 81. Omuzluklu taraklı Urartu miğferinin önden görünüşü; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.150, Abb.116.
- Resim 82. Omuzluklu taraklı Urartu miğferi arkadan görünüşü; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.150, Abb.117.
- Resim 83. Sol omuzluk ön ve arka görünüş detayları; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.153, Abb.120.
- Resim 84, 85. İki parçalı omuzluğun olası kullanılış biçimleri; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.156, Abb.123.

- Resim 86. Miğferlerin koruyucu özelliğini tamamlayan sol yanaklık detayı (München, Prehistorite Devlet Arşivi); **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.94, Abb.83.
- Resim 87. Hasanlu harabelerinde bulunan omuzluk (Tahran, Baston Müzesi); **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.97, Abb.86.
- Resim 88. Çelik kalem ile dövülmüş çizgi ve noktalarla süslenmiş omuzluk; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.98, Abb.87.
- Resim 89. Sivri miğferdeki kakma çekiç izlerinin, röntgen görüntüsünde ortaya çıkması; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.143, Abb.111.
- Resim 90. Axel Guttman koleksiyonundan tek bir kabartma bandına sahip olan Asur miğferi; **Hermann Born-Ursula Seidl**, a.e., s.38, Taf.IV.
- Resim 91 a. Urartu savunm asilahlı çıkışlı çağdaş seramik zırhlı perde yorumu (önden görünüş), **Senanur Gündoğdu**.1997, İstanbul.
- Resim 91 b. Urartu savunm asilahlı çıkışlı çağdaş seramik zırhlı perde yorumu (detay), **Senanur Gündoğdu**.1997, İstanbul.
- Resim 92 a. Urartu savunma silahlı çıkışlı çağdaş seramik kalkandivar yorumu (önden görünüş), **Senanur Gündoğdu**.1997, İstanbul.
- Resim 92 b. Urartu savunma silahlı çıkışlı çağdaş seramik kalkandivar yorumu (arkadan görünüş), **Senanur Gündoğdu**.1997, İstanbul.
- Resim 92 c. Urartu savunma silahlı çıkışlı çağdaş seramik kalkandivar yorumu (detay), **Senanur Gündoğdu**.1997, İstanbul.

HARİTA KAYNAKLARI

Harita I. **Tarihi ve Antik Buluntu Bölgeleri Haritası**

Antik Buluntu Alanları

Antik Buluntu Alanlarının Bugünkü Adları

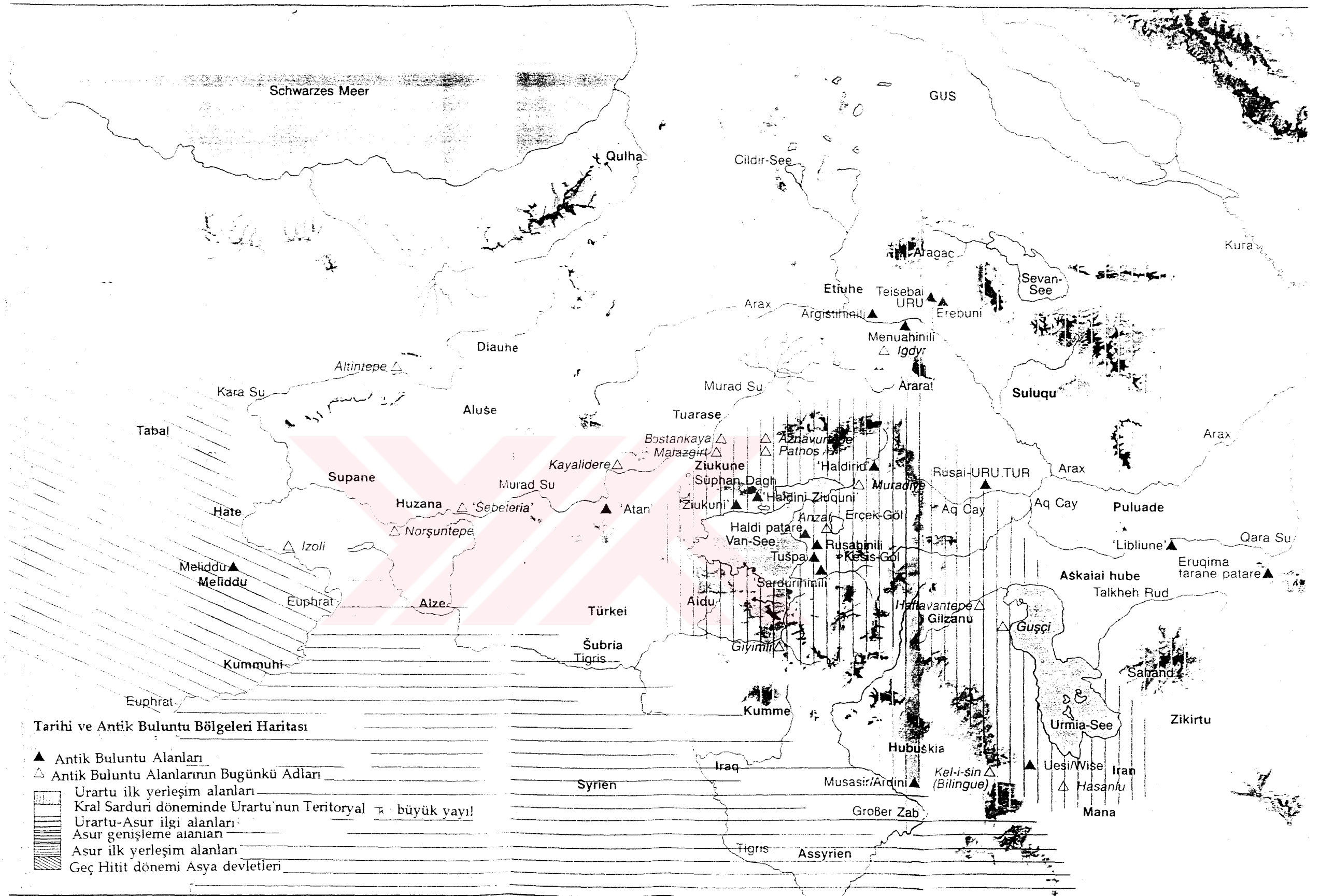
- 1) Urartu ilk yerleşim alanları
- 2) Kral Sarduri döneminde Urartu'nun Teritoryal en büyük yayılma alanları
- 3) Urartu-Asur ilgi alanları
- 4) Asur genişleme alanları
- 5) Asur ilk yerleşim alanları
- 6) Geç Hitit dönemi Asya devletleri

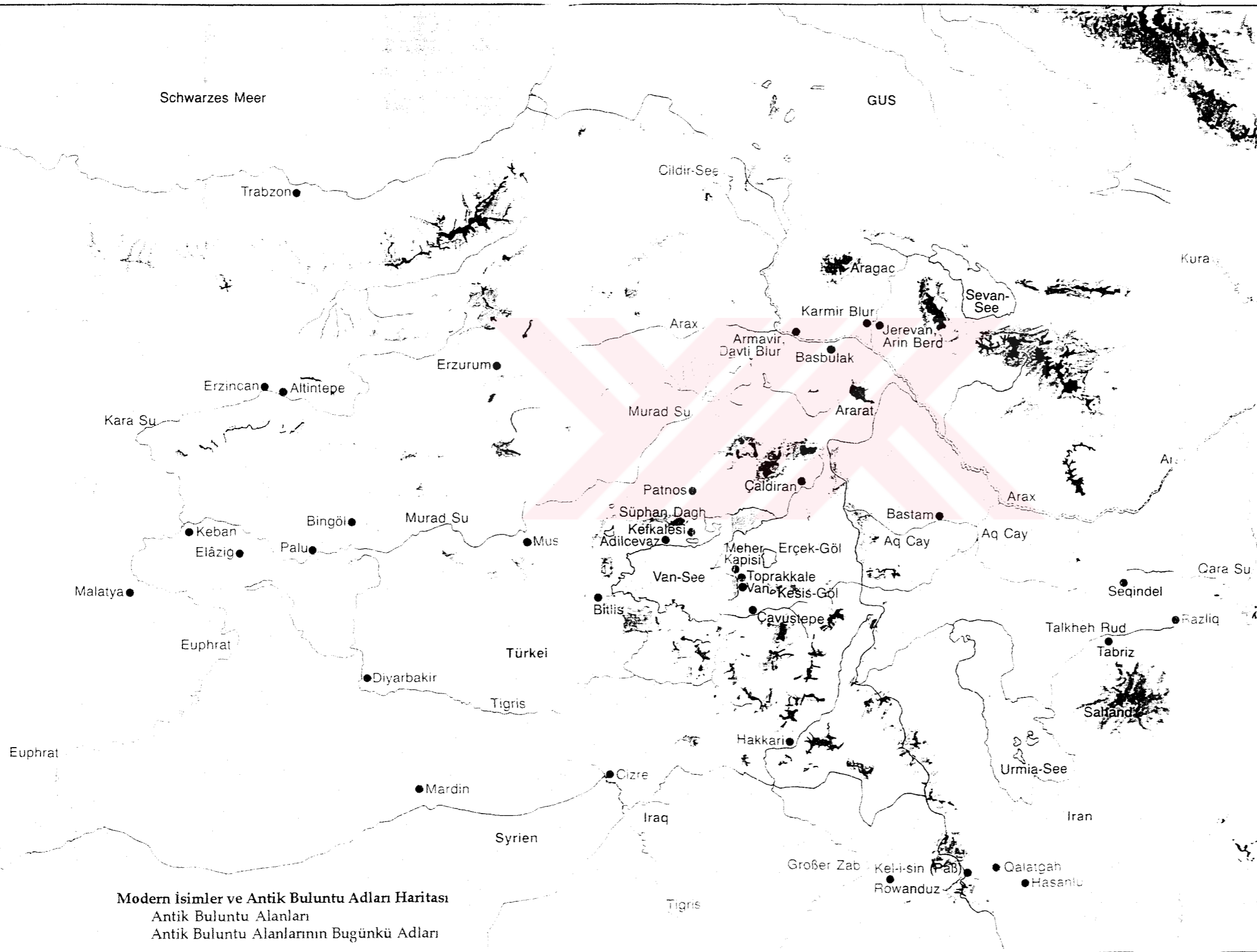
Harita II. **Modern İsimler ve Antik Buluntu Adları Haritası**

Antik Buluntu Alanları

Antik Buluntu Alanlarının Bugünkü Adları

- 1) Urartu ilk yerleşim alanları
- 2) Kral Sarduri döneminde Urartu'nun Teritoryal en büyük yayılma alanları
- 3) Urartu-Asur ilgi alanları
- 4) Asur genişleme alanları
- 5) Asur ilk yerleşim alanları
- 6) Geç Hitit dönemi Asya devletleri

Modern isimler ve Antik Buluntu Adları Haritası
 Antik Buluntu Alanları
 Antik Buluntu Alanlarının Bugünkü Adları